

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Міністерство освіти і науки України

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ
ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Умань – 2016

ББК

Рецензенти:

Коляда Н.М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Москальова Л.Ю. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Рекомендовано

*до друку вченою радою факультету соціальної та психологічної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол
№ 6 від 28 січня 2016 року)*

Соціальна робота з різними групами клієнтів : навчальний посібник / [уклад. : Т.Д. Кочуей, О. М. Бойко]. – Умань : ФОП Жовтий О.В., 2016. – 278.

Навчальний посібник з курсів «Соціальна робота з різними групами клієнтів» та «Соціальна робота в Україні» спрямований на допомогу студентам, викладачам під час підготовки до лекційних та практичних занять. Він включає описи та структуру навчальних дисциплін, теми практичних занять, завдання для самостійної роботи, індивідуальні навчально-дослідні завдання, тематику рефератів та соціальних проектів, лекції, питання для контролю та самоконтролю до кожної лекції, матеріали до практичних занять, нормативно-правові документи, тренінги, тестові завдання, питання для повторення, термінологічний словник, список рекомендованих джерел, додатки.

Для викладачів і студентів напрямів підготовки (спеціальностей) «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка», педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів при вивченні дисциплін «Соціальна робота з різними групами клієнтів» та «Соціальна робота в Україні», соціальних працівників та соціальних педагогів.

ББК

УДК

ЗМІСТ

Передмова	
Розділ 1.Опис та структура навчальних дисциплін	
1.1.Опис навчальної дисципліни «Соціальна робота з різними групами клієнтів»...	
1.2.Структура навчальної дисципліни «Соціальна робота з різними групами «клієнтів».....	
1.3. Теми практичних занять.....	
1.4. Завдання для самостійної роботи.....	
1.5. Індивідуальні навчально-дослідні завдання.....	
1.6. Опис навчальної дисципліни «Соціальна робота в Україні».....	
1.7. Структура навчальної дисципліни «Соціальна робота в Україні».....	
1.8. Теми практичних занять.....	
1.9. Завдання для самостійної роботи.....	
1.10. Індивідуальні навчально-дослідні завдання.....	
Розділ 2 Лекційні курси	
2.1.Тема «Соціальна робота з обдарованою особистістю».....	
2.2. Тема «Соціальний захист інтересів жінок, які зазнали насилля в сім'ї».....	
2.3. Тема «Організація соціальної роботи з жертвами торгівлі людьми».....	
2.4. Тема «Організація соціального супроводу особам, які звільнені із місць позбавлення волі».....	
Розділ 3 Матеріали до практичних занять	
3.1. Тема «Соціальна робота з обдарованою особистістю».....	
3.2. Тема «Система соціальної допомоги людям похилого віку та самотнім».....	
3.3. Тема «Соціальний захист інтересів жінок, які зазнали насилля в сім'ї».....	
3.4. Тема «Організація соціальної роботи з жертвами «торгівлі людьми».....	
3.5. Тема «Організація соціального супроводу особам, які звільнені із місць позбавлення волі».....	
4.Тестові завдання	
5. Питання для повторення курсу	
6.Термінологічний словник	
7. Список рекомендованих джерел	
8. Додатки	

ПЕРЕДМОВА

На сучасному етапі розвитку українського суспільства соціальній роботі з різними групами клієнтів відводиться особливе місце. Тому підготовка майбутніх соціальних працівників, соціальних педагогів та вчителів, які будуть мати навички соціальної роботи має державне значення. У процесі такої підготовки студенти повинні оволодіти знаннями про основні етапи становлення теорії та практики соціальної роботи в Україні, її об'єкт, суб'єкт, функції, принципи і напрямки, технології соціальної роботи з різними групами клієнтів, гарантії соціального захисту, визначені в Конституції України, нормативно-правове забезпечення соціальної роботи з різними групами клієнтів в країні, державні органи соціальної роботи, мережу соціальних служб та інституцій, недержавні об'єднання в соціальній сфері, волонтерських рух тощо.

Процес навчання має бути націлений на формування у студентів умінь і навичок поглиблено та об'єктивно осмислювати соціальні проблеми різних категорій населення України, узагальнювати провідний досвід роботи соціальних служб і центрів, що працюють у різних областях країни, здійснювати порівняльний аналіз їх діяльності.

Завданнями курсів «Соціальна робота з різними групами клієнтів» та «Соціальна робота в Україні» є: висвітлення теоретичних засад соціальної роботи в Україні, ознайомлення з нормативно-правовою базою, що регулює соціальну роботу в Україні, соціальними програмами різних регіонів країни, розкриття змісту соціальної роботи, що пов'язана з вирішенням проблем людей похилого віку, наркотичної та алкогольної залежності осіб, соціального захисту дитинства, інтересів жінок, людей з функціональними обмеженнями, молоді, сім'ї, проблемами торгівлі людьми тощо, висвітлення особливостей соціальної роботи у сфері зайнятості, пенітенціарній системі, системі культурно-дозвілєвої діяльності; визначення зарубіжних організацій, з якими співпрацюють соціальні працівники України, розкриття змісту підготовки соціальних працівників.

У результаті вивчення навчальних дисциплін студент повинен *знати* :

- історію становлення теорії та практики соціальної роботи в Україні;
- сутність соціальної роботи як сфери практичної діяльності, науки та навчальної дисципліни;
- принципи, методи, форми та технології соціальної роботи;
- нормативно-правову базу соціальної роботи в Україні;
- особливості соціальної роботи з різними категоріями клієнтів;
- мережу соціальних служб та інституцій; недержавні об'єднання в соціальній сфері; волонтерський рух тощо.
- психологічні та соціально-педагогічні особливості різних груп клієнтів;
- причини девіантної та кримінальної поведінки клієнтів спеціальних груп;
- особливості «груп ризику», способи їхнього життя, характерні ознаки;
- методи та форми профілактично-корекційної, лікувально-оздоровчої та реабілітаційної роботи із різними групами клієнтів;
- особливості дії психоактивних речовин на дітей, підлітків, молодь;
- методи та форми позбавлення від алкогольної та наркотичної залежності;
- порядок оформлення документації соціальної служби в роботі із різними групами клієнтів.

вміти :

- осмислювати соціальні проблеми різних категорій населення України;
- узагальнювати провідний досвід роботи соціальних служб і центрів, що працюють у різних областях країни, виконувати порівняльний аналіз їх діяльності;
- добирати адекватні форми та методи соціальної роботи, диференціювати зміст діяльності відповідно до різних об'єктів, напрями соціальної роботи;

- користуватися набутими теоретичними знаннями та застосовувати їх у практичній роботі;
- користуватися окремими психодіагностичними та соціально-педагогічними методами вивчення особистості клієнтів спеціальних груп, проводити консультації;
- спонукати людину до позитивних змін в її житті;
- виявляти і оцінювати актуальні проблеми людей, що належать до спеціальних груп клієнтів, і допомагати у їх розв'язанні;
- здійснювати лікувально-профілактичні заходи з клієнтами з метою позбавлення їх від алкогольної і наркотичної залежності;
- проводити корекційну роботу з особами, які мають психічні порушення та відхилення у поведінці;
- організовувати соціально-педагогічні заходи зі спеціальними групами клієнтів;
- проводити різні форми індивідуальної роботи.

Сподіваємося, що навчальний посібник стане у нагоді викладачам і студентам напрямів підготовки(спеціальностей) «Соціальна робота» та «Соціальна педагогіка», для педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів при вивченні дисциплін «Соціальна робота з різними групами клієнтів» та «Соціальна робота в Україні», соціальним працівникам та соціальним педагогам, допоможе їм творчо підійти до вирішення різноманітних соціальних проблем.

Розділ 1.Опис та структура навчальних дисциплін

1.1. Опис навчальної дисципліни «Соціальна робота з різними групами клієнтів»

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів 8	Галузь знань 1301 Соціальне забезпечення	Нормативна	
	Спеціальність 6.130102 Соціальна робота Спеціалізація: Практична психологія		
Модулів – 2		Рік підготовки	
Змістових модулів – 3		2-й, 3 - й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання реферат		Семестр	
Загальна кількість годин – 240		4-й, 5-й	
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання:2 аудиторних – 86 самостійної роботи студента –154	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	40 год.	
		Практичні, семінарські	
		46 год.	
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
		154 год.	
		Індивідуальні завдання:	
		2 0год.	
		Вид контролю:	
	екзамен		

1.2. Структура навчальної дисципліни «Соціальна робота з різними групами клієнтів»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		Л	п	Лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Організація роботи з клієнтами що визначаються за законами про соціальні гарантії та соціальне обслуговування												
Основи соціальної роботи зі спеціальними групами клієнтів.	20	4	4			12						
Соціальна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями.	20	4	4			12						
Принципи організації та зміст соціальної роботи з інвалідами.	16	2	4			10						
Система соціальної допомоги людям похилого віку та самотнім.	20	4	4			12						
Разом за змістовим модулем 1	76	14	16			46						
Змістовий модуль 2. Організація соціальної роботи з «групами ризику».												
Соціальна робота з обдарованою особистістю	20	4	4			12						
Соціальна робота з особами, які мають алкогольні та наркотичні проблеми	20	4	4			12						

Організація роботи з особами без визначеного місця проживання	16	2	4			10						
Разом за змістовим модулем 2	56	10	12			34						
Змістовий модуль 3.Організація соціальної роботи з клієнтами, які потребують екстреної соціальної допомоги												
Соціальний захист інтересів жінок, що зазнали насилля в сім'ї.	16	2	4			10						
Організація соціальної роботи з жертвами «торгівлі людьми»	20	4	4			12						
Соціально-психологічна допомога в місцях позбавлення волі	12	2	2			8						
Організація роботи з людьми суїцидальної поведінки.	20	4	4			12						
Організація соціального супроводу особам, що повернулися з місць позбавлення волі	20	4	4			12						
Разом за змістовим модулем 3.	88	16	18			54						
Усього годин	220	40	46			134						
Модуль 2												
<i>ІНДЗ</i>						20						
Усього годин	240	40	46			154						

1.3. Теми практичних занять

№	Зміст практичних занять	К-сть
---	-------------------------	-------

п/п		годин
3 семестр		
1.	Основи соціальної роботи зі спеціальними групами клієнтів.	4
2.	Соціальна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями, допризовною молоддю.	4
3.	Принципи організації та зміст соціальної роботи з інвалідами.	4
4.	Система соціальної допомоги людям похилого віку та самотнім.	4
5.	Соціальна робота з обдарованою особистістю	4
6.	Соціальна робота з особами з алкогольною та наркотичною залежністю і перспективи її розвитку в Україні	4
7.	Соціальна робота з людьми, які не мають визначеного місця проживання	2
8.	5 семестр	
9.	Соціальна робота з людьми, які не мають визначеного місця проживання	2
10.	Соціальний захист інтересів людей, що зазнали насилля в сім'ї	4
11.	Етичні принципи консультування та психотерапії депресивних клієнтів	4
12.	Соціально-психологічна допомога в місцях позбавлення волі	2
13.	Організація соціальної роботи з людьми суїцидальної поведінки	4
14.	Організація соціального супроводу особам, що повернулися з місць позбавлення волі.	4
	Всього	46

1.4. Завдання для самостійної роботи

Модуль 1 Організація роботи з клієнтами що визначаються за законами про соціальні гарантії та соціальне обслуговування

Соціальна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями

1. Основні проблеми військових та їхніх сімей.
2. Специфіка військової служби.
3. Проблеми та кризи військовослужбовців. Проблеми сімей військових. Головні завдання роботи з ними.

4. Засоби та методи роботи з військовими.
5. Технології соціальної роботи з військовослужбовцями.

Модуль 2. Організація соціальної роботи з «групами ризику»

1. ВІЛ/СНІД як соціальна проблема. Світова епідемічна ситуація. Місце України в епідемічному процесі.
2. Соціальні проблеми СНІДу. Основні поняття і визначення. Медико-біологічні і соціально-психологічні моделі соціальної роботи зі спеціальними групами клієнтів – хворими на СНІД.

Модуль 3 Організація соціальної роботи з клієнтами що потребують екстреної соціальної допомоги (66 год.)

Організація соціальної роботи з жертвами «торгівлі людьми»

1. Правові основи соціальної роботи у сфері попередження торгівлі людьми.
2. Ціль, завдання і принципи соціальної роботи по упередженню торгівлі людьми і надання допомоги потерпілим.
3. Соціальна профілактика торгівлі людьми. Соціальна реабілітація потерпілих від торгівлі людьми.
4. Соціально-психологічний портрет потерпілих від торгівлі людьми. Причини і наслідки торгівлі жінками з України. Українські ініціативи, спрямовані на запобігання торгівлі людьми та протидію їй.
- 5 Засадничі принципи допомоги жінкам, потерпілим від торгівлі людьми. Потреби жінок, потерпілих від торгівлі людьми. Кризові центри та «Гарячі лінії».

1.5. Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Підготовка дайджесту наукових публікацій (вибіркова)

Підготувати дайджест наукових публікацій на тему:

1. «Соціальна робота з соціально незахищеними категоріями населення»;
2. «Соціальна робота з клієнтами «групи ризику»;
3. «Соціальна робота з клієнтами, що потребують екстреної допомоги»;
4. «Соціальна робота з жінками, які перебувають у складних життєвих ситуаціях»;
5. «Соціальна робота з сім'ями, дітьми, молоддю які перебувають у складних життєвих ситуаціях».

Написання рефератів на соціальну тематику (обов'язкова)

1. Особливості організації взаємодії соціальних працівників з військовими частинами.

2. Соціальна робота та її головні напрямки в галузі протидії та зменшення шкоди від вживання адиктивних речовин.
3. Соціальна робота з хімічно залежними особами
4. Алкогольна залежність як суспільне явище.
5. Соціальна робота у галузі алкогольної залежності: профілактичні програми.
6. Соціальна робота у галузі алкогольної залежності: реабілітаційні програми.
7. Соціальна робота у галузі наркотичної залежності: профілактичні програми.
8. Соціальна робота у галузі наркотичної залежності: реабілітаційні програми.
9. Сучасні підходи до організації профілактичної діяльності з питань ВІЛ/СНІДу в зарубіжних країнах.
10. Сутність профілактичної роботи з ВІЛ/СНІДу з різними категоріями населення.
11. Добровільні структури як додаткові ресурси для соціальної роботи.
12. Можливості та перспективи створення структур підтримки для добровольців у галузі соціальної роботи.
13. Соціальний портрет представників нетрадиційних секс-меншин.
14. Представники нетрадиційних секс-меншин як одна з груп підвищеного ризику щодо ВІЛ-інфекції.
15. Особливості організації соціальної роботи з секс-меншинами.
16. Українські ініціативи, спрямовані на запобігання та протидію торгівлі людьми.
17. Торгівля людьми: феномен глобального характеру.
18. Соціально-психологічний портрет осіб, що схильні до суїцидальної поведінки.
19. Проблеми соціально-психологічної реабілітації молоді, яка звільняється з місць позбавлення волі.
20. Організація соціальної роботи з молоддю, яка повернулася з місць позбавлення волі.
21. Створення системи допомоги та підтримки бездомних жінок. Сутність моделі «Вісім кроків реінтеграції в суспільство».
22. Системний підхід у застосуванні інноваційних форм та методів у роботі з сім'ями, що мають дитину з особливими потребами.
23. Соціально-педагогічна модель роботи з прийомними сім'ями.
24. Надання допомоги при потенційному суїциді.

Розробка соціальних проектів (вибіркова).

Виконання індивідуально або в малих групах академічної групи.

Наприклад: розробити соціальні проекти з підтримки людей похилого віку та самотніх людей згідно із загальною методикою розробки та опису соціальних проектів:

1. Проблема, на розв'язання якої спрямовано проект.
2. Мета проекту.
3. Завдання проекту.
4. План реалізації проекту.
5. Етапи проекту.
6. Ресурси, необхідні для реалізації проекту.
7. Результати реалізації проекту.

1.6. Опис навчальної дисципліни «Соціальна робота в Україні»

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів–6	Галузь знань 0202 Мистецтво	Нормативна	
Модулів – 3	Спеціальність: 7.02020401 Музичне мистецтво	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		1-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат		Семестр	
Загальна кількість годин – 180		1-й, 2-й	
Тижневих годин для денної форми навчання: 2 аудиторних – 60 самостійної роботи студента – 120	Ступінь: спеціаліст	Лекції	
		1-й -16 год.	
		2-й –14год.	
		Практичні, семінарські	
		1-й -14 год.	
		2-й -16 год.	
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
		120	
		Індивідуальні завдання:	
		Вид контролю	
		екзамен	екзамен

1.7. Структура навчальної дисципліни «Соціальна робота в Україні»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Теоретичні основи соціальної роботи в Україні												
Тема 1. Соціальна робота як взаємозв'язок теорії і практики	24	4	4			16						
Тема 2. Соціальні технології і технології соціальної роботи	12	2	2			8						
Тема 3. Соціальна робота в сфері зайнятості	12	2	2			8						
Разом за змістовим модулем 1	48	8	8			32						
Змістовий модуль II. Технології соціальної роботи												
Тема 4. Технології соціальної роботи з допризивною молоддю, військовослужбовцями та їхніми сім'ями	24	4	4			16						
Тема 5. Технології роботи з сім'ями різного типу	24	4	4			16						

Тема 6. Технології соціальної роботи з людьми, що мають функціональні обмеження	12	2	2			8						
Тема 7. Соціальна робота з людьми похилого віку	12	2	2			8						
Тема 8. Технології соціальної роботи з обдарованою особистістю	24	4	4			16						
Тема 9. Протидія торгівлі людьми: теоретико-технологічний аспект	12	2	2			8						
Тема 10. Соціальна робота з жінками	24	4	4			16						
Разом за змістовим модулем 2	132	22	22			88						
Усього годин	180	30	30			120						
ІНДЗ					12	108						
Усього годин	180	30	30		12	108						

1.8. Теми практичних занять

№ п/п	Теми занять	Кількість годин
1.	Соціальна робота як взаємозв'язок теорії та практики	4
2.	Соціальні технології і технології соціальної роботи	2
3.	Соціальна робота в сфері зайнятості	2
4.	Технології соціальної роботи з допризывною	4

	молоддю, військовослужбовцями та їхніми сім'ями	
5.	Технології соціальної роботи з сім'єю	4
6.	Технології соціальної роботи з людьми, що мають функціональні обмеження	2
7.	Соціальна робота з людьми похилого віку	2
8.	Технології соціальної роботи з обдарованими дітьми	4
9.	Протидія торгівлі людьми: теоретико-технологічний процес	2
10.	Соціальна робота з жінками	4
	Всього	30

1.9. Завдання для самостійна робота

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Соціальна робота як взаємозв'язок теорії та практики	16
2.	Соціальні технології і технології соціальної роботи	8
3.	Соціальна робота в сфері зайнятості	8
4.	Технології соціальної роботи з допризовною молоддю, військовослужбовцями та їхніми сім'ями	16
5.	Технології соціальної роботи з сім'єю	16
6.	Технології соціальної роботи з людьми, що мають функціональні обмеження	8
7.	Соціальна робота з людьми похилого віку	8
8.	Технології соціальної роботи з обдарованими дітьми	16
9.	Протидія торгівлі людьми: теоретико-технологічний процес.	8

10.	Соціальна робота з жінками.	16
	Всього	120

1.10. Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Навчальний проект (індивідуальне навчально-дослідне завдання)

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з навчального курсу «Соціальна робота в Україні» передбачає самостійну науково-пошукову, творчу роботу, спрямовану на розробку соціального проекту з такої проблематики:

- Соціальна реабілітація дитини з обмеженими можливостями.
- Створення соціально-сприятливого середовища у родині.
- Організація дозвілля батьків та їх дітей.
- Соціальна допомога жінкам – жертвам сімейного насилля.
- Соціальна робота з «дітьми вулиці».
- Підтримка обдарованої молоді.
- Профілактика різних проявів девіації.
- Протидія торгівлі людьми.

Проблему та вид ІНДЗ студент може обрати самостійно, узгодивши її з викладачем.

РОЗДІЛ 2 ЛЕКЦІЙНІ КУРСИ

Змістовий модуль 2. Організація соціальної роботи з «групами ризику»

2.1. Тема «Соціальна робота з обдарованою особистістю»

- Стратегічні державні документи, що регламентують роботу з обдарованими дітьми. Сутність понять «обдарованість», «обдаровані діти».
- Моделі обдарованості. Види та ознаки обдарованості. Соціально-психологічні проблеми обдарованих дітей.
- Структурні компоненти моделі «Обдарованість». Принципи виявлення обдарованих особистостей.
- Категорії та сфери обдарованості учнів. Характерні особливості обдарованих дітей.
- Дидактичні принципи навчання і виховання обдарованих дітей. Методи дослідження інтелекту та креативності.
- Структурно-функціональні етапи розвитку творчої особистості. Робота з батьками обдарованих дітей.
- Особливості роботи з обдарованими дітьми. Форми і методи роботи з обдарованими дітьми. Поради педагогічному працівнику.
- Педагогічна підтримка обдарованої студентської молоді. Форми і методи роботи з обдарованими студентами.
- Технології соціальної роботи з обдарованими дітьми.

1. Стратегічні державні документи, що регламентують роботу з обдарованими дітьми. Сутність понять «обдарованість», «обдаровані діти».

В Україні на національному рівні розроблено нормативно-правове забезпечення підтримки обдарованої особистості: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту» (2014), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.) (1994), Концепція педагогічної освіти, Державна програма «Вчитель» (2011), Комплексна програма «Творча обдарованість», Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009-2015 рр. Крім того, у 2005 р. створено Інститут обдарованої дитини при Національній академії педагогічних наук України з «метою створення сприятливих умов для пошуку, підтримки і стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих дітей та молоді...» [11, с. 12]. Важливо й те, що Україна здобула офіційне членство у Всесвітній раді для обдарованих і талановитих дітей, а також створено Всеукраїнську молодіжну громадську організацію «Союз обдарованої молоді» (2005), яка з 2007 р. співпрацює з колегами з європейських країн та колишнього СНД. Значна робота проводиться і на регіональному та місцевому рівнях, починаючи від дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів та завершуючи вищими навчальними закладами.

У Державній національній програмі «Освіта (Україна ХХІ століття)» серед пріоритетних напрямів реформування шкільної освіти визначено: «...своєчасне виявлення ранньої обдарованості, забезпечення умов для розвитку талановитих дітей», а також «...удосконалення навчально-виховного процесу в шкільних закладах з урахуванням особистих якостей, стану здоров'я, природних задатків дитини».

У «Концепції виховання творчої особистості» визначено необхідність узгодження творчої діяльності з віком дитини, що сприяє розвитку інтелектуальних здібностей та максимальному розвитку критичності та культури мислення молодого покоління.

Одним із основних завдань загальної середньої освіти є реалізація цільової Програми педагогічної підтримки творчо обдарованої молоді, що надає можливість створити

загальнонаціональну систему виявлення, відбору та педагогічної підтримки обдарованої молоді.

На необхідності виявлення і розвитку творчих здібностей молодшого школяра наголошено в Типових навчальних планах початкової школи, Державному стандарті початкової загальної освіти, програмах для середньої загальноосвітньої школи (1-4 класи).

Ранній етап виявлення творчих та обдарованих дітей зробить всеподальше їхнє навчання в школі та вищому навчальному закладі усвідомленим, а вибір фахового шляху – не випадковим.

Розкриємо змістове наповнення дефініцій «здібний», «обдарований», «талановитий».

У тлумачних словниках поняття: «здібний», «обдарований», «талановитий» уживаються як синоніми, що відображують рівень прояву здібностей. Установлюючи складові обдарованості, необхідно основним уважати поняття здібність. М. Б. Теплов визначає три ознаки цього поняття:

здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;

здібності – це не будь-які індивідуальні особливості взагалі, а такі, що стосуються успішного виконання якої-небудь діяльності або багатьох діяльностей;

здібність не визначає ті знання, навички або вміння, що вже вироблені в конкретній людини.

О. Я. Савченко визначає обдарованість – як сукупність задатків особистості як передумова розвитку її здібностей до певних видів діяльності.

Талант – це певна природна якість, що демонструє особливі здібності. Обдарованість – це стан таланту, ступінь прояву таланту. У психологічному словнику М. З. Дяченка, Л. О. Кандиновича талант трактується як природна обдарованість і видатні здібності до якої-небудь діяльності.

Відповідно до теорії психологічної науки до чинників, за якими здійснюється психічний розвиток талановитої та обдарованої дитини слід віднести: *природні передумови; соціальні умови життя; систему саморозвитку.*

Генетично обумовлений компонент (дар) значною мірою визначає як кінцевий результат, так і темп розвитку. З моменту народження цей генетичний дар під впливом середовища перетворюється на єдину лінію розвитку. Реальна обдарованість залежить не тільки від задатків, але й від того, у якому середовищі зростала дитина, який отримала розвиток, як сама піклувалась про розвиток свого потенціалу.

Реальна обдарованість – не просто статичний божий чи генетичний дар. Обдарованість існує лише в динаміці, у розвитку, а тому постійно змінюється. Отже, необхідно зауважити, що обдарованість – лише потенціал, який може сприяти успіху, а може й не реалізуватись.

На сьогодні досить актуальним є поняття «творча особистість». Більшість авторів відзначають, що творчо обдарована особистість – це людина, якій притаманні певні якості, здібності, особливості психічних процесів, завдяки яким її діяльність відзначається новизною, неповторністю, для якої потреба в творчості є життєвою необхідністю, а творчий стиль діяльності – характернішим.

Творча особистість – це творчо активна особистість, яка справді боїться конфліктів із собою та навколишньою дійсністю. Характерними рисами творчої особистості є сміливість у розв'язанні проблеми, багата уява, без якої неможливе генерування оригінальної ідеї, завзяття в довершенні наміченого, незважаючи на можливі конфлікти з колегами і навіть із суспільною думкою.

Риси творчої особистості:

- готовність до ризику;
- імпульсивність, оригінальність та незалежність суджень;
- нерівномірність успіхів у навчальних предметах;
- почуття гумору та схильність до жарту;
- небажання сприймати щось на віру, критичний погляд на такі речі, що немовби повинні стати «священними»;
- сміливість уяви та думки.

«Талановитий» та «обдарований» вживають як синоніми, але ці поняття не слід ототожнювати.

Д. Б. Богоявленська під *обдарованістю* розуміє системну якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих (незвичайних, неабияких) результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми».

Обдарованість також трактують як сукупність здібностей, що дозволяють індивіду досягти вагомих результатів у одному або декількох видах діяльності, що є цінним для суспільства. Ця якість формується і виявляється в діяльності.

Обдаровані діти – це діти, які різко виділяються із середовища ровесників розумовим розвитком, що є наслідком як природних задатків, так і сприятливих умов виховання.

Обдарованими називають також дітей, які, на думку фахівців, через видатні здібності демонструють високі досягнення в одній або декількох сферах: інтелектуальній, у сфері творчого або продуктивного мислення, організаторській, художній, спортивній та ін.

Талановитий трактується як той, хто має дуже високий рівень здібностей до якої-небудь спеціальної діяльності (музичної, художньої, літературної, технічної, спортивної), причому ці здібності вже значною мірою встигли реалізуватися в конкретних суспільно значущих процесах. Крім того, в цей термін, звісно, вкладають ще дві ознаки: наявність виявленого творчого елемента і домінування природжених якостей.

Обдаровані люди характеризуються наполегливістю, надзвичайно розвиненою працьовитістю, глибоким і стійким інтересом до певної діяльності.

2. Моделі обдарованості. Види та ознаки обдарованості. Соціально-психологічні проблеми обдарованих дітей.

До найпопулярніших моделей обдарованості належить концепція, розроблена американським ученим Джозефом Рензулі. Згідно цієї концепції, обдарованість це не

просто високий коефіцієнт інтелекту чи висока креативність, – це поєднання трьох основних характеристик: інтелектуальних здібностей, креативності та наполегливості плюс соціальні умови.

Джозеф Рензулі пропонує вважати обдарованими не тільки тих, хто за всіма трьома параметрами перевищує ровесників, а навіть тих, хто демонструє високий рівень хоча б за одним із них. Таким чином, контингент обдарованих значно розширюється.

Визначають *два основні типи обдарованості*:

- загальна (розумова);
- спеціальна (соціальна, моторна, практична, художня).

Чітких критеріїв обдарованості дотепер не вироблено, хоча більшість фахівців погоджуються з думкою, що обдарованим дітям притаманний випереджальний розвиток, тобто випередження своїх однолітків за низкою психічних параметрів. У пізнавальній сфері це виявляється у надзвичайній допитливості, здатності стежити за декількома процесами одночасно, активно досліджувати навколишній світ, сприймати зв'язки між явищами і робити відповідні висновки, створюючи в уяві альтернативні системи тощо. Перевищення середньовікових норм на стадії «прийому» інформації поєднується з відмінною пам'яттю і раннім мовленнєвим розвитком, що сприяють накопиченню та інтенсивному використанню значного обсягу інформації. Крім того, обдарованих дітей зазвичай відрізняють зосередженість і велика завзятість у розв'язанні поставлених завдань, винахідливість і багата фантазія.

Сьогодні існує декілька теоретичних моделей обдарованості, що визначають основні параметри, за якими будуються навчальні програми, педагогічні та соціальні технології роботи з обдарованими дітьми.

Д.Б. Богоявленська виділила *три головні види обдарованості*:

- *академічна*, що виявляється в швидкості та легкості опанування значного обсягу готових знань;
- *інтелектуальна*, що полягає в особливій розумовій самостійності, у підвищеній критичності мислення, здатності самостійно глобально, по-філософськи осмислювати складні інтелектуальні проблеми;
- *творча*, тобто здатність до творчої самореалізації в різних галузях життєдіяльності.

До *ознак*, що засвідчують про можливу обдарованість у тій або іншій сфері слід віднести:

- легкість навчання і засвоєння навчального матеріалу;
- тривала концентрація уваги, багатий словниковий запас, здатність до абстрактного мислення;
- схильність до дискусії з учнями і педагогами, неприйняття суворих вимог дисципліни;
- допитливість, винахідливість, наполегливість, цілісність, високі ідеали;
- підвищене почуття гумору, гостра реакція на несправедливість тощо.

У той же час, їм, як правило, бракує емоційного балансу, вони бувають нетерплячими, гіпердинамічними, часто їм властиві перебільшені страхи і підвищена

уразливість. Відмінними рисами обдарованих дітей інколи називають підвищений енергетичний рівень (тривалість сну, наприклад, у них менше, ніж в однолітків) або порівняно відносно нерівномірність (гетерохронність) розвитку різних психічних функцій (наприклад, розвиток координації рухів може відставати від розвитку пізнавальних здібностей) тощо.

Характерна особливість обдарованої дитини полягає в поєднанні у неї властивостей свого і подальшого віку. Як правило, в фізичному й емоційному розвитку обдаровані діти перебувають у межах своєї вікової норми, при цьому значно перевершуючи однолітків інтелектуально. Ця перевага часто призводить до розвитку в обдарованих дітей серйозних соціально-психологічних проблем:

- емоційні, особистісні та інші психологічні бар'єри, що ускладнюють прояв творчої природи обдарованої дитини;
- випереджальний розвиток, нетрадиційні погляди на навколишній світ і, як наслідок, відмову від підпорядкування загальним вимогам у школі;
- шкільні труднощі внаслідок того, що діти з раннім розвитком думають значно швидше, ніж висловлюють свої думки;
- нестабільність інтересів і поєднання їх широти з поверховістю знань;
- прагнення до лідерства, часто з рисами диктаторства, що призводить до проблем міжособистісної комунікації;
- іноді — занижена самооцінка, прагнення не «виділятися» серед однолітків;
- невідповідність інтелектуальних, соціальних і етичних потреб обдарованої дитини до реального змісту шкільної програми і кола спілкування, що призводить до неприязні до школи й однолітків;
- підвищена чутливість до різних подразників і стимулів, що часто вважається гіперактивністю.

Наявність зазначених вище психологічних особливостей обдарованої дитини дозволяє стверджувати, що такі діти можуть і повинні бути включені до своєрідної «групи ризику», і для них необхідно спеціально розробляти технологію психологічного супроводу їх розвитку, як в умовах традиційних освітніх закладів, так і в спеціалізованих умовах.

Робота педагогів, психологів і соціальних працівників з обдарованими дітьми ускладнюється багатьма чинниками. Згідно із даними різних досліджень у цій галузі, наголошуються такі *основні недоліки* в педагогічній діяльності:

- учителі часто не прагнуть до виявлення обдарованих дітей у своєму класі; це часто пов'язано зі слабкою психологічною підготовкою, відсутністю систематичних знань про обдарованих дітей, недостатнім розвитком дослідницьких навичок, відсутністю методик навчання обдарованих дітей;
- учитель часто не має нагоди організувати індивідуальне навчання обдарованої дитини.

Разом із тим, більшість педагогів відзначають, що наявність у класі обдарованої дитини стимулює вчителя під час підготовки до уроків і в цілому позитивно впливає на загальний інтелектуальний рівень класу. Виявлення, вивчення і підтримка обдарованих дітей

сьогодні в багатьох країнах здійснюються за рахунок спеціальнорозроблених державних програм. Для визначення здібностей і обдарованості використовуються спеціальні методики. Тривалий час інтелект розглядали як головний показник обдарованості. У наш час визначилися дві основні тенденції в дослідженні дитячої обдарованості: більшу увагу привертають так звані «неінтелектуальні» чинники інтелекту (тобто значення тих або інших якостей особистості для розвитку здібностей), і посилюється інтерес до природних передумов інтелекту.

Проблема наслідування здібностей і обдарованості дуже складна, і не завжди спадковий потенціал є гарантією майбутньої творчої продуктивності. Якою мірою творчі імпульси перетворюються на творчу індивідуальність, багато в чому залежить від впливу оточуючих. Інколи обдаровані діти не демонструють високих досягнень через відсутність інтенсивної та постійної педагогічної підтримки.

Те, що обдаровані діти здатні самі розв'язувати складні ситуації, особливо в період інтенсивного формування особистості (вік від 2 до 7 років) є дуже шкідливим. Час вступу до школи, підлітковий період, коли можливі особливо яскраві прояви законів гетерохронності (нерівномірності) індивідуального розвитку, можуть виявитися періодами найбільших стресів для обдарованих дітей.

Особливу проблему становить поєднання обдарованості з ранніми проявами у дітей психічної патології, у тому числі спадково обумовленою. Думки, що стосуються термінів початку навчання обдарованих дітей, досить суперечливі. Деякі вчені вважають, що умови раннього навчання найбільш сприятливі для юних музикантів і математиків. Таланти в гуманітарній галузі виявляються пізніше, і скорочення дошкільного періоду не завжди сприяє їх розвитку. Кожен з обдарованих учнів вимагає індивідуального підходу.

Фахівці, які працюють з обдарованими дітьми, зазначають, що найчастіше такі діти зростають в інтелегентних сім'ях. І справа тут зовсім не в особливих генах геніальності – їх природа розподілила між усіма дітьми порівну. Справа – у родинній атмосфері, у системі родинних цінностей.

Узагалі всі батьки хотіли б розвивати в своїй дитині пізнавальні потреби і різні здібності. Але роблять вони це по-різному:

1. Батьки постійно пропонують дітям певні розвивальні ігри і завдання: зробимо те-то, пограємо в цю гру, прочитаємо цю книгу, відвідаємо цей музей... За певної наполегливості й послідовності така стратегія є результативною. Але нерідко у дитини виникає внутрішній протест, навіть при зовнішній покірливості. Інколи це передається через підвищену стомлюваність дитини відбудь-яких інтелектуальних занять.
2. Батьки доручають визначення здібностей і розвиток їх у дитині спеціально підготовленим людям. Таких послуг пропонується зараз дуже багато. Це і групи розвитку для дошкільників, і групи підготовки до школи, і всілякі спеціалізовані класи в школах.

Зрозуміло, при хорошому рівні таких послуг користь для дитини безперечна. Але за умови, що батьки не збираються повністю перекласти турботи про її розвиток на плечі фахівців.

3. Батьки не намагаються тотально контролювати розвиток здібностей дитини, проте надають їй можливості для вибору і добирають відповідну школу. Найголовніше в таких сім'ях — атмосфера яскравих пізнавальних інтересів самих батьків. Вони самі постійно захоплені якоюсь справою, багато читають, серед телепрограм обирають пізнавальні передачі, прагнуть відвідати нову виставку, не нав'язуючи все це дитині, але надаючи їй

можливість самій знайти відповідне заняття. Як виявилось, така стратегія саморозвитку – найефективніша.

У наш час ведуться успішні пошуки в галузі педагогічних інновацій, розробки різних психолого-педагогічних технологій, спрямованих на розвиток собистості дитини, при цьому особливе місце посідає особистісно орієнтований підхід у навчанні дітей. Найуспішніша робота з обдарованими дітьми проводиться в освітніх закладах підвищеного рівня навчання (ліцеї, коледжі, гімназії, авторські школи, школи з поглибленим вивченням окремих предметів та ін.), щобільшою мірою сприяють продуктивному особистісному пізнавальному розвитку, ніж система організації шкільного життя, що існує в сучасній загальноосвітній школі.

Робота з обдарованими учнями розв'язує одне із завдань сучасної школи — завдання індивідуалізації та диференціації навчання школярів.

3. Структурні компоненти моделі «Обдарованість». Принципи виявлення обдарованих особистостей.

Структурними компонентами моделі «Обдарованість» є:

Інтелектуальні здібності:

- Пізнавальний інтерес
- Ерудиція
- Нестандартність мислення
- Здатність до абстрагування
- Діалектичне бачення
- Комунікативність

Творчий потенціал:

- Ініціативність
- Оригінальність
- Цілеспрямованість
- Наполегливість
- Допитливість
- Самоаналіз
- Неординарність підходів

Психофізичні властивості:

- Високий рівень свідомості
- Високий рівень духовної культури
- Почуття відповідальності
- Активність
- Загальнолюдські якості

Світоглядні цінності:

- Інтуїтивність
- Чуттєве сприйняття

Природні потреби в розумовій праці:

- Природні задатки

Принципи виявлення обдарованих та здібних дітей. Під час проведення діагностики обдарованості молодшого школяра необхідно дотримуватись *принципів виявлення обдарованих дітей:*

- комплексний характер оцінювання різних аспектів поведінки та діяльності;
- тривалість ідентифікації;
- аналіз дій дитини у тих сферах діяльності, що максимально відповідають її нахилам і здібностям;
- використання тестів та тренінгових методик;
- переважна опора на сучасні методи діагностики.

Система пошуку обдарованих дітей у загальноосвітньому закладі включає:

Урок – рівень творчості, нестандартності мислення, пізнавального інтересу.

Результати письмових робіт – інтелект, ерудиція, лексика, природні задатки.

Учніські олімпіади, конкурси – інтелектуальні здібності, нестандартність мислення, неординарність підходів.

Анкетування, тестування – лідерські якості, оригінальність, ерудиція, об'єктивність самоаналізу.

Бібліотека, інтернет ресурси – вивчення запитів, інтересів, допитливост.

Виховна робота – рівень активності, ініціативності, свідомості, відповідальності, наявність інших загальнолюдських якостей.

О. Савенков виділяє *три групи особистісних характеристик інтелектуально-творчого потенціалу дитини:*

- *інтерактивні особистісні характеристики* (допитливість, надчутливість до проблем, прогнозування, словниковий запас, здатність до оцінювання);
- *характеристики сфери розумового розвитку* (оригінальність мислення, гнучкість мислення, продуктивність мислення, класифікація і категоризація, висока концентрація уваги, пам'ять);
- *характеристика сфери особистого розвитку* (захопленість завданням, перфекціонізм – прагнення доводити продукт будь-якої своєї діяльності відповідно до найвищих вимог, нонконформізм – прагнення протистояти думці більшості, лідерство, змагальність, широта інтересів, гумор).

Отже, система психічних характеристик складає основу особистісного потенціалу дитини, її обдарованості.

Виявляючи обдарованих і здібних дітей, необхідно відстежувати і вивчати такі *характерні особливості:*

- інтелект;
- креативність;
- соціальна компетентність;

- психологічні здібності;
- некогнітивні особливості характеристики (використання опитувальників);
- характеристики шкільного і сімейного оточення;
- досягнення, захоплення.

У всіх обдарованих дітей добре виражена пошукова потреба. Вони відчують яскраві, насичені емоції під час заняття певною діяльністю.

Окрім цього, їх відрізняє надзвичайна цілеспрямованість, здатність до тривалої концентрації уваги, вміння управляти своєю діяльністю (у певній галузі).

Обдарованість інтелектуальна і обдарованість творча безпосередньо не пов'язані між собою. Відомий дослідник в галузі творчих здібностей Е. Торренс зазначав, що якби ми виявляли обдарованих дітей за допомогою тестів, то ми б відсіяли 70 % найбільш творчих із них.

У якій сфері обдарована дитина проявить себе?

Про це можна дізнатися за спостереженнями або результатами спеціальних тестів. Але не варто нав'язувати дитині результатів своїх спостережень або тестів, доречніше створити умови для широкого прояву її можливостей.

4. Категорії та сфери обдарованості учнів. Характерні особливості обдарованих дітей.

Процеси перебудови в Україні обумовили нові тенденції в розвитку освіти. Потреба суспільства в творчих, діяльних і обдарованих, інтелектуально розвинених громадянах, оновлення національної свідомості, відродження духовності викликали необхідність появи нових концепцій шкіл та інших закладів освіти.

Центром концепції розвитку навчальних закладів нового типу є творча особистість, робота з тими дітьми, які виділяються насамперед підвищеним рівнем розумового розвитку.

Загальна розумова обдарованість викликає найбільший і цілком зрозумілий інтерес у нашої країни. Іноді цих дітей ми називаємо *обдарованими дітьми*.

Існують три категорії обдарованих дітей (за М. С. Лейтесом):

- з ранньою розумовою реалізацією;
- з прискореним розумовим розвитком;
- з прискореними ознаками нестандартних здібностей.

М. С. Лейтес до *сфер обдарованості* відносить:

- інтелектуальну;
- академічні досягнення;
- творчість (креативність);
- рухова;

- художня діяльність;
- спілкування.

Діти з ранньою розумовою реалізацією – це учні, у яких за звичайного рівня інтелекту спостерігаються особливі «тяжіння», інтерес до якого-небудь окремого навчального предмета (до якої-небудь галузі науки чи техніки). Такий учень (нерідко, починаючи з середніх класів) пристрасно захоплюється математикою, фізикою, біологією чи мовою, літературою, історією.

Діти з *прискореним розумовим розвитком* – це учні, які за однакових умов різко виділяються високим рівнем інтелекту, особливо вони бувають помітними в молодших класах. За даними психологів, прискорений розвиток інтелекту завжди пов'язаний із великою розумовою активністю, з високою пізнавальною потребою.

Зі «свого» предмета така дитина, значно випереджаючи ровесників, може виділятися легкістю, з якою їй дається специфіка матеріалу, поглибленістю інтересу. Уроки з інших предметів можуть її обтяжувати.

Діти з *окремими ознаками нестандартних здібностей* не виділяються своїми розумовими особливостями, не випереджають ровесників у загальному розвитку інтелекту і не виявляють яскравих успіхів із того чи іншого навчального предмета, але відрізняються особливими якостями окремих психологічних процесів (надзвичайна пам'ять щодо певних об'єктів, багатство уяви або здатність до спостереження).

Серед таких школярів зустрічаються діти з нелегким характером, незалежні, уперті, недостатньо контактні.

Обдаровані діти виявляються найяскравіше в таких сферах діяльності: інтелектуальній, академічних досягнень, творчості (креативності), комунікації та лідерстві, в різних видах діяльності та руховій сфері.

1. Інтелектуальна сфера.

Обдарована дитина відрізняється гарною пам'яттю, живим мисленням, допитливістю, добре розв'язує задачі, зв'язано викладає свої думки, може мати здібності практично застосувати знання.

2. Сфера академічних досягнень — це успіхи в опануванні читання, математики, природознавства.

3. Творчість (креативність).

Дитина дуже допитлива, виявляє незалежність і оригінальність, висловлює оригінальні ідеї.

4. Спілкування.

Добре пристосовується до нових ситуацій, легко спілкується з дорослими та однолітками, виявляє лідерство в іграх та заняттях із дітьми, ініціативна, бере на себе відповідальність за свої дії.

5. Сфера художньої діяльності.

Дитина виявляє великий інтерес до візуальної інформації, захоплюється художніми заняттями, її роботи вирізняються оригінальністю. Виявляє інтерес до музики, легко відтворює мелодії, із задоволенням співає, намагається створювати музику.

6. Рухова сфера.

Дрібна і точна моторика, чітка зорова-моторна координація, широкий діапазон рухів, добре володіє тілом, високий рівень розвитку основних рухових навичок.

Характерні особливості обдарованих дітей:

- 1) мають гарну пам'ять, особистий світогляд, добре розвинуте абстрактне мислення.
- 2) добре розвинута свідомість, теоретичний спосіб мислення;
- 3) велика активність, вони завжди чимось зайняті, прагнуть працювати більше за інших або займають себе самі, інколи справами, що безпосередньо не стосуються уроку;
- 4) висувають до себе високі вимоги, у них гостро розвинене почуття справедливості, боляче сприймають суспільну несправедливість;
- 5) наполегливі в досягненні результату у сфері, що їх цікавить, для них характерний творчий пошук;
- 6) хочуть навчатися і досягають у цьому успіхів, навчання дає їм задоволення;
- 7) здатні краще за інших займатися самостійною діяльністю, особливо в галузі літератури, математики, проведенні дослідів;
- 8) вміють критично оцінювати навколишню діяльність і прагнуть проникнути у суть речей і явищ, фантазувати;
- 9) ставлять багато запитань і зацікавлені у позитивних відповідях на них;
- 10) урок для них особливо цікавий тоді, коли використовується дослідницький метод;
- 11) із задоволенням виконують складні та довгострокові завдання;
- 12) виявляють стійкий інтерес до читання, мають значний за обсягом словниковий запас;
- 13) уміють швидко виділяти найбільш значущі відомості, намагаються самостійно знайти важливі джерела інформації;
- 14) чимало з них ставлять перед собою завдання, виконання яких вимагає багато часу;
- 15) притаманне почуття гумору, вони мають добре здоров'я, життєрадісні, хоча зрідка трапляються діти зі слабким здоров'ям;
- 16) перебільшене почуття страху, емоційна незбалансованість порівняно з їхніми однолітками.

5. Дидактичні принципи навчання і виховання обдарованих дітей. Методи дослідження інтелекту та креативності.

Дидактичні принципи навчання і виховання обдарованих дітей. Навчання і виховання обдарованих дітей необхідно здійснювати з опорою на такі дидактичні принципи:

- Індивідуалізація і диференціація навчання.
- Довіра і підтримка.
- Залучення обдарованих дітей до участі у житті загальноосвітнього навчального закладу.

Методи дослідження інтелекту і креативності обдарованих дітей.

У зв'язку з теоретичним розширенням поняття обдарованості та проблеми розпізнавання обдарованих дітей виникає необхідність удосконалення стратегії виявлення обдарованості. Для цього використовуються тести щодо інтелектуальних і творчих здібностей дітей.

Тести Е. Торенса на дослідження креативного мислення є найпоширенішими як за кордоном, так і в Україні. На його думку: «Креативність – це означає копати глибше, дивитися краще, виправляти помилки, розмовляти з кішкою, пірнати в глибину, проходити крізь стіни, запалювати сонце, будувати замок на піску, вітати майбутнє».

Показники креативності

Показник побіжності (швидкості, продуктивності) відображає здатність до висунення безлічі ідей, втілених у словесних формулюваннях або у вигляді малюнків, і вимірюється кількістю результатів, відповідних до вимог завдання.

Цей показник корисний перш за все тим, що він дозволяє зрозуміти інші показники. Імпульсні, банальні та навіть дурні відповіді дозволяють отримати високий бал за цією шкалою. Проте такі відповіді призводять до низьких показників гнучкості, оригінальності.

та розробленості. Низькі значення побіжності можуть бути пов'язані з детальною розробленістю відповідей у малюнкових завданнях, але можуть також спостерігатися у загальмованих, інертних або недостатньо вмотивованих випробовуваннях.

Показник гнучкості оцінює здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до іншого, використовувати різноманітні стратегії розв'язання проблем. Іноді корисно оцінити цей показник щодо побіжності, оскільки один і той же показник різноманітності може спостерігатися при неоднаковій загальній кількості висунутих ідей. Низькі показники гнучкості можуть свідчити про ригідність (в'язкість) мислення, низьку інформованість, обмеженість інтелектуального розвитку або низьку мотивацію. Високі значення припускають протилежні характеристики, але надзвичайно висока гнучкість може відображати розбіжність думок випробовуваного стосовно різних аспектів і нездатність дотримуватися єдиної лінії в мисленні.

Інтерпретація цього показника однакова у вербальних і невербальних тестах, проте його значення можуть не збігатися. Гнучкість у поглядах і діях з образами не пов'язана з легкістю зміни аспектів словесної сфери.

Оригінальність характеризує здатність до висунення ідей, що відрізняються від очевидних, банальних або усталених. Учні, які отримують високі бали з оригінальності, зазвичай, характеризуються високою інтелектуальною активністю. Вони здатні робити великі розумові «стрибки» або «зрізати кути» під час пошуку рішень.

Під час аналізу доволі цікавими є співвіднесення показнику оригінальності з показниками побіжності та розробленості. При цьому можуть бути виявлені найрізноманітніші варіанти поєднань.

Слід урахувати, що надзвичайно висока оригінальність відповідей може спостерігатися за деяких психічних або невротичних розладів. Тому ще раз слід підкреслити необхідність різностороннього обстеження.

Показник розробленості, деталізації ідей використовується тільки для оцінювання фігурних тестів, але багато дослідників вважають його досить корисним. Високі значення

цього показника характерні для учнів із високою успішністю, для тих, хто здатен займатися винахідницькою і конструктивною діяльністю.

Індивідуальні особливості учнів можуть бути оцінені під час порівняння даних вербальних і фігурних тестів. Діти з низькими балами за вербальною шкалою і високими – за фігурною часто зазнають труднощів під час виконання інтелектуальних тестів і в шкільному навчанні, хоча деякі вчителі інтуїтивно вважають їх обдарованими.

Серед освіченіших і успішніших у школі дітей часто зустрічаються протилежні випадки: високих показників творчості у вербальній сфері та низьких – в наочно-образній.

Визначення здібностей

Якщо ваша дитина не виявляє якоїсь особливої обдарованості, це не є приводом називати її ні до чого не здатною. Найчастіше дорослі звертають увагу на схильності та здатності дитини до математики або до опанування іноземної мови, до літературної або образотворчої творчості.

Значно рідше відзначають схильність дитини до експериментування, її організаторські та лідерські здібності... Здебільшого творчість дітей у цих галузях зовсім не заохочується батьками і педагогами.

У більшості школярів індивідуальні переваги у навчальних предметах або позашкільних заняттях виявляються до моменту закінчення початкової школи. Якщо цього не сталося, варто звернутися за консультацією до фахівця або спробувати самотужки визначити здібності та схильності дитини за допомогою спеціальної анкети.

Ви обов'язково виявите у неї сильніші сторони, що потрібно підтримувати і розвивати. Так можна підвищити її впевненість у собі, скоригувати самооцінку, подолати байдужість до навчальних предметів, організувати її дозвілля.

6. Структурно-функціональні етапи розвитку творчої особистості. Робота з батьками обдарованих дітей.

До структурно-функціональних етапів розвитку творчої особистості слід віднести:

- *Пробудження* — накопичення сенсорного, емоційного, інтелектуального досвіду як першооснови для творчості; важливий момент — інформаційно багатий простір.
- *Наслідування, імітація* — засвоєння еталонів творчої діяльності, технологій, засобів; головне на цьому етапі — технологічний досвід дитини.
- *Перетворення* — застосування засвоєних еталонів та їх трансформування в нових особистісно-значущих умовах відповідно до індивідуальних особливостей, можливостей, потреб.
- *Альтернативний етап* — індивідуалізація, гармонізація творчої діяльності, становлення творчої індивідуальності, власного неповторного стилю.

У зв'язку з цим необхідно враховувати завдання щодо розвитку здібностей дитини, її творчої обдарованості, починаючи з сімейного виховання.

Робота з батьками обдарованих дітей. Поради батькам, які турбуються про розумово здоров'я та щастя обдарованих дітей

Розвиток обдарованих дітей гальмується здебільшого через відсутність соціально-матеріальної бази, потрібної для вияву різнобічних талантів дітей, їхньої творчості, а

також через формалізовану, механізовану та автоматизовану систему навчання, поневолення дитячої обдарованості бездуховною масовою культурою, відсутність психологічної допомоги дітям у подоланні комплексу неповноцінності.

У вихованні цієї категорії дітей особлива відповідальність лягає на сім'ю. Як ми уже зазначили, фахівці, які працюють із обдарованими дітьми (педагоги, психологи, соціальні працівники), давно помітили, що найчастіше вони зростають в інтелігентних сім'ях. І справа тут зовсім не в особливих генах геніальності – їх природа розподілила між усіма дітьми порівну. Справа – у родинній атмосфері, у системі родинних цінностей.

Неправильний підхід до талановитих дітей у родинному колі, їх обожнювання призводять до негативних наслідків. А. Макаренко у «Книзі для батьків» наводить приклад виховання єдиного сина в сім'ї Кетових. Завдяки детально продуманій системі виховання Вітько швидко випередив однолітків у навчанні. У п'ять років він правильно говорив російською і німецькою мовами, в десять – почав ознайомлюватися з класичною літературою, у дванадцять – читав в оригіналі Шекспіра, «перескочив» через десятий клас, а в сімнадцять вступив на фізико-математичний факультет університету, уразивши професорів своєю обдарованістю та ерудицією. Проте він сформувався як егоїст, холодний цинік, байдужий до всього і до всіх. Головним для нього був він сам, його успіхи й задоволення, тому він бездушно відмовився принести з аптеки ліки хворому батькові.

Щоб позбутися негативних наслідків у вихованні обдарованих дітей, надамо кілька порад для батьків:

1. Будинок обдарованої дитини – це тил, у якому на неї чекає турбота, захист, підтримка, розуміння.
2. Підтримуйте здібності дитини до творчості. Не давайте негативної оцінки творчим спробам дитини.
3. Будьте терплячими до особливих, інколи безглузвих ідей, поважайте допитливість, запитання дитини. Намагайтесь відповісти на всі «дикі» запитання.
4. Пам'ятайте, що обдаровані діти все люблять робити самостійно.
5. Допомагайте дитині поважати себе та свої ідеї, а також ідеї та думки інших.
6. Допомагайте у задоволенні основних людських потреб (почуття безпеки, любов, повага до себе та оточуючих). Якщо все це відсутнє, то дитина не досягне самовизначення.
7. Поясніть, що на низку питань не можна дати відповіді чи дати однозначної відповіді.
8. Допоможіть дитині стати «розумним авантюристом», тобто інколи ризикувати, користуватися інтуїцією у процесі пізнання.
9. Підтримуйте необхідну для творчості атмосферу, допомагайте усунути від негативного ставлення інших дітей, зменшити соціальне тертя.
10. Обдарована дитина повинна мати друзів, компаньйонів.
11. Доведіть до відома обдарованих дітей прийоми, що допоможуть їм виходити зі скрутного становища.

Звісно, розвиток дитини не може обмежуватися лише сім'єю. Рано чи пізно обдарована дитина піде до школи. До того ж, не будь-який вид обдарованості стосується школи і знаходить там умови для розвитку. Наприклад, так звана соціальна (лідерська)

обдарованість ізрозумілих причин не завжди заохочується як педагогами, та і батьками. Вони просто не знають, як бути з такими дітьми.

Обдарованість, що рано виявилася в галузі мистецтв (музична, художня, акторська) або в спорті, школи теж, мабуть, не стосується. Часто така дитина почувається в школі не дуже комфортно: через постійну зайнятість вона менше спілкується з однокласниками, нерідко пропускає заняття у зв'язку з концертами або змаганнями. У таких дітей часто виникають емоційні проблеми через високу конкуренцію з іншими дітьми в своїй «галузі».

Тому для успіху дитини в загальноосвітній школі важливі інші типи обдарованості.

Є діти з яскраво вираженою здатністю вчитися, засвоювати запропонований їм навчальний матеріал. Причому вони виявляють таку здатність незалежно від складності предмета і власних інтересів. Це так звана *академічна обдарованість*. У дітей із цим видом обдарованості шкільне життя значно легше, їх успіхи радують батьків, а згодом їм простіше отримати певну спеціальність і досягти успіхів у роботі. Уважається, що чогось особливого такі діти зазвичай не досягають.

Інших школярів відрізняє особлива *інтелектуальна обдарованість*, уміння мислити, порівнювати, виділяти головне, робити самостійні висновки, прогнозувати тощо. Але, на жаль, успіхи таких дітей найчастіше залежать від їх ставлення, інтересу до предмета і довчителя. Вони можуть вчитися нерівно (то «дванадцять», то «два»): дуже добре з одного предмета і так собі – з іншого.

Особливий вид обдарованості – *творча обдарованість*. Це не лише здатність до образотворчої, музичної або літературної діяльності.

Творча обдарованість – це, перш за все, нестандартне сприйняття світу, оригінальність мислення, насичене емоційне життя.

Обдарованим дітям у школі жити не легше, ніж будь-якій іншій дитині. При цьому у дітей із конкретним видом обдарованості проблеми адаптації можуть різнитися. Мабуть, найлегше в школі адаптуються «академічно обдаровані». У них немає особливих проблем у спілкуванні з однолітками – вони завжди готові щось роз'яснити, допомогти, навіть «дати списати». І їхні позашкільні інтереси зазвичай не відрізняються від інтересів однокласників.

До «інтелектуалів» у школах ставляться поблажливо. Захоплюються їхніми здібностями в одній галузі (наприклад, фізиці або математиці) і прощають інколи цілковиту неуспішність у чомусь іншому (наприклад неграмотність). Нерідко вони мають блискучі успіхи на олімпіадах різного рівня. Ці діти часто настільки зайняті своїми інтелектуальними захопленнями, що не відчують особливої потреби в увазі з боку однокласників.

Спортивні й музичні здібності у дітей виявляються досить рано. Якщо такі школярі досягають дуже високих результатів у своїй галузі, звичайну школу вони майже не відвідують через свою зайнятість. Однокласникам і вчителям залишається захоплюватися їхніми досягненнями здалеку. Такі діти нерідко відчують емоційне неблагополуччя через високу конкуренцію в своєму «професійному» середовищі.

Психологи вважають, що творчо обдаровані діти у звичайній школі не отримують належного розуміння з боку дорослих і однолітків, зазнають кепкувань і мало не цькувань.

Не всі фахівці згодні з цією точкою зору. Якщо дитина талановита, то це не означає автоматично, що вона буде некомпетентною у спілкуванні з однолітками. Інколи такі діти

є зарозумілими стосовно оточуючих. («Про що з ними говорити?») або до своїх вчителів («Чого вони мене можуть навчити?»). У цьому випадку обов'язковим виникатимуть проблеми у спілкуванні. Але це швидше за все — недоліки сімейного виховання, а зовсім не ознака творчої обдарованості. Найчастіше діти з художніми, артистичними, поетичними здібностями користуються заслуженим авторитетом у своєму класі, популярністю в школі й усілякою підтримкою з боку педагогів.

7. Особливості роботи з обдарованими дітьми. Форми і методи роботи з обдарованими дітьми. Поради педагогічному працівнику.

Вступ до школи є критичним періодом для шестирічної дитини, адже для успішного розв'язання проблеми обдарованості необхідна психолого-педагогічна підтримка дітей. Тому вчителям початкової школи, соціальним працівникам необхідно:

- протягом першого року навчання виявити рівень творчих можливостей, особистісні властивості, спеціальні інтереси та нахили дитини;
- розробити спеціальні навчальні матеріали для розвитку обдарованої дитини в початковій школі, що забезпечують закріплення розвитку творчої обдарованості та спеціальних здібностей;
- визначити методи, що сприяють розвитку можливостей самовираження обдарованої дитини;
- сприяти прояву і реалізації широкого спектру захоплень дитини;
- спільно з батьками підтримувати обдаровану дитину в реалізації інтересів у школі та сім'ї;
- проводити різноманітні заняття для розвитку творчої обдарованості дитини.

Дослідження і практика свідчать, що розвиток творчої обдарованості може бути затриманий, а іноді і втрачений на будь-якому етапі розвитку дитини. Багато спеціалістів одноставні з приводу причин, що заважають оптимальній реалізації природних задатків дитини, що їх можна розподілити на три категорії:

- методика викладання та навчальні програми не відповідають запитам обдарованих дітей;
- у містах із низьким рівнем освіти розвиток дитини не стимулюється її оточенням, тому вона не може високо оцінити значення освіти;
- психологічні передумови, що заважають реалізації здібностей дитини, часто закладаються в сім'ї. Батькам необхідні знання навички, що дозволяють забезпечити належний розвиток їхніх обдарованих дітей.

Розвиток обдарованості може бути ефективнішим при дотриманні певних умов. Більшість дослідників проблеми обдарованості свідчать про те, що ефективності роботи з обдарованими дітьми сприяють:

- своєчасна діагностика інтелектуальних особливостей і здібностей учня;
- гуманне співробітництво учителя та учня;
- взаємодія педагогів і батьків;
- створення для учня ситуацій упевненості в собі;

- забезпечення учневі права на пошук і помилку без зниження оцінки, надання можливості виправлення помилки і підвищення оцінки;
- використання такої системи управління пізнавальною діяльністю і заохочення її результатів, що перетворюють ситуативну впевненість на стійку;
- підтримка ініціативи дитини у всіх видах діяльності;
- гуманізація сфери спілкування з однолітками та дорослими;
- надання можливості реалізації фізичної активності;
- навчання прийомів самостійної роботи, способів самоконтролю, дослідницької діяльності, уміння отримувати знання самостійно;
- відсутність демонстрації виняткових досягнень, що спричиняють ревність і неприйняття однокласниками, але разом із цим неприпустимість зменшення досягнень та унікальних здібностей.

Для якісної організації роботи з обдарованими дітьми використовують відповідні стратегії навчання:

1) стратегії навчання, що спираються на кількісні зміни:

- прискорення – передбачає збільшення темпу освоєння навчального матеріалу;
- інтенсифікація – передбачає зміну не темпу засвоєння, а збільшення обсягу навчального матеріалу, тобто підвищення інтенсивності навчання;

2) стратегії, що спираються на якісні зміни:

- диференціація навчання;
- індивідуалізація навчання.

Яку б стратегію навчання не використовували педагоги, необхідно пам'ятати про формування соціальної компетентності: здатність розбиратися в людях і встановлювати з ними ефективні ділові взаємини. Емпатія (здатність до співпереживання), активна, ділова доброта – одні з головних ознак соціальної компетентності.

Працюючи з обдарованими дітьми, необхідно використовувати активні й інтерактивні методи, методи активізації творчого пошуку, до яких належать: метод евристичної загадки, метод «мозкової атаки», метод синектики, метод гірлянд запитань, метод ліквідації безвихідних ситуацій тощо.

В обдарованої дитини існує багато проблем, які можна розв'язати, якщо оточення поважатиме дитину як особисту цінність, якщо дитина відчуватиме, що її не тільки доброзичливо сприймають, алей люблять та намагаються зрозуміти, підтримують у процесі пізнання, не обмежуючи при цьому її внутрішню свободу. Саме тоді слово «неможливо» можна замінити на – «чудово», «цікаво», «дивовижно», «захоплююче».

Таким чином, умовами успішної роботи з обдарованими дітьми є:

- осмислення значення розвитку обдарованих дітей кожним членом колективу і посилення у зв'язку з цим уваги до проблеми формування позитивної мотивації навчання;
- визнання того, що система роботи з обдарованими учнями – один із пріоритетних напрямів роботи школи;

- постійне вдосконалення науково-методичної роботи та освітнього процесу загальноосвітніх навчальних закладів;
- залучення до роботи з обдарованими учнями вчителів, які мають високі професійні та особистісні якості, а також «вузьких» спеціалістів (психологів, керівників предметних гуртків тощо).

Форми і методи роботи з обдарованими дітьми. Найважливішою проблемою нашого суспільства є збереження розвитку обдарованості. Перед учителями класів постає основне завдання: сприяти розвитку кожної дитини.

Тому важливо встановити рівень здібностей та їх різноманітність у наших дітей, а не менш важливо вміти правильно здійснювати їхній розвиток.

В обдарованих дітей чітко виявляється потреба в дослідницькій і пошуковій активності – це одна з умов, що дозволяє учневі зануритися в творчий процес навчання і виховує в ньому жагу до знань, прагнення до відкриттів, активної розумової праці та самопізнання.

У навчальному процесі розвиток обдарованої дитини слід розглядати як розвиток її внутрішнього діяльного потенціалу, здатності бути автором, активним творцем свого життя, уміти ставити мету, шукати способи її досягнення, бути здатним вільно обрати і відповідати за нього, максимально використовувати свої здібності.

Саме тому методи і форми роботи вчителя повинні сприяти розв'язанню поставлених завдань. Для цієї категорії дітей застосовуються такі *методи роботи*:

- дослідницький;
- частково-пошуковий;
- проблемний;
- проектний.

Форми роботи:

1. Класно-урочна (робота в парах, у малих групах), різнорівневі завдання, творчі завдання.
2. Консультації за проблемою, що виникла.
3. Наукові гуртки.
4. Дискусії.
5. Ігри.

Ефективними є і такі форми роботи, як:

- предметні олімпіади;
- інтелектуальні марафони;
- різні конкурси і вікторини;
- словесні ігри і забави;
- проекти з різної тематики;

- рольові ігри;
- індивідуальні творчі завдання тощо.

Ці методи і форми дають можливість обдарованим дітям обривідповідні форми і види творчої діяльності.

Поради педагогічному працівникові. Учителеві для роботи з обдарованими дітьми необхідно мати певні якості:

1. Учитель не повинен вихвалити кращого учня. Не потрібно вирізняти обдаровану дитину за індивідуальні успіхи, краще заохотити спільні заняття з іншими дітьми.
2. Учителеві не варто приділяти багато уваги навчанню з елементами змагання. Обдарована дитина частіше від решти дітей ставатиме переможцем, що може викликати неприязнь до неї інших учнів.
3. Учитель не повинен робити з обдарованої дитини «вундеркінда».

Недоречне акцентування на її винятковості спричиняє роздратованість, ревності друзів, однокласників. Інша крайність – зловмисне прилюдне приниження унікальних здібностей – звісно, неприпустима.

4. Учителеві необхідно пам'ятати, що здебільшого обдаровані дітипогано сприймають суворо регламентовані заняття, що повторюються.

Як розвивати творчі здібності обдарованих дітей:

1. Підхоплюйте думки учнів й оцінюйте їх одразу, наголошуючи на їх оригінальності, важливості тощо.
2. Підкреслюйте інтерес дітей до нового.
3. Заохочуйте оперування предметами, матеріалами, ідеями. Нехай дитина практично розв'язує дослідницькі завдання.
4. Навчайте дітей систематичної самооцінки кожної думки. Ніколи не відкидайте її.
5. Виробляйте у дітей терпиме ставлення до нових понять, думок.
6. Не вимагайте запам'ятовування схем, таблиць, формул, одностороннього рішення там, де є багатоваріативні способи.
7. Культивуйте творчу атмосферу – учні повинні знати, що творчі пропозиції, думки клас визнає, приймає їх, використовує.
8. Учіть дітей цінувати власні та чужі думки. Важливо занотовувати їх у блокноті.
9. Іноді ровесники ставляться до здібних дітей агресивно, тому ценообхідно попередити. Найкращим засобом є пояснення обдарованій дитині, що це може статися, і розвивати у неї терпимість і впевненість.
10. Пропонуйте цікаві факти, випадки, технічні та наукові ідеї.
11. Розсіюйте страх у талановитих дітей.
12. Стимулюйте та підтримуйте ініціативу учнів, самостійність. Пропонуйте проекти, що можуть захоплювати.

13. Створюйте проблемні ситуації, що вимагають альтернативи, прогнозування, уяви.
14. Створюйте в школі періоди творчої активності, адже більшість геніальних рішень з'являється саме в такий момент.
15. Допмагайте опановувати технічні засоби для записів.
16. Розвивайте критичне сприйняття дійсності.
17. Учіть доводити розпочате до логічного завершення.
18. Впливайте особистим прикладом.
19. Під час занять чітко контролюйте досягнуті результати та давайте завдання підвищеної складності, створюйте ситуації самоаналізу, самооцінки, самопізнання.
20. Залучайте до роботи з розроблення та впровадження власних творчих задумів й ініціатив, створюйте ситуації вільного вибору і відповідальності за обране рішення.
21. Використовуйте творчу діяльність вихованців під час проведення різних видів масових заходів, відкритих та семінарських занять, свят.
22. Під час опрацювання програмового матеріалу залучайте учнів до творчої пошукової роботи з використанням випереджальних завдань, створюйте розвивальні ситуації.
23. Активно залучайте до участі в районних, обласних, Усеукраїнських конкурсах, змаганнях, виставках.
24. Відзначаєте досягнення вихованців, підтримуйте та стимулюйте активність, ініціативу, пошук.

Якості, якими має володіти вчитель та соціальний працівник для роботи з обдарованими дітьми:

1. Бути доброзичливим і чуйним.
2. Розбиратися в особливостях психології обдарованих дітей, відчувати їхні потреби та інтереси.
3. Мати високий рівень інтелектуального розвитку.
4. Мати широке коло інтересів.
5. Бути готовим до виконання різноманітних обов'язків, пов'язаних із навчанням обдарованих дітей.
6. Мати педагогічну і спеціальну освіту.
7. Володіти почуттям гумору.
8. Мати живий та активний характер.
9. Виявляти гнучкість, бути готовим до перегляду своїх поглядів до постійного самовдосконалення.
10. Мати творчий, можливо, нетрадиційний особистий світогляд.
11. Бути цілеспрямованим і наполегливим.

12. Володіти емоційною стабільністю.

13. Уміти переконувати.

14. Мати схильність до самоаналізу.

Коли дитина вступає до школи, важливим завданням є не лише визначення рівня її готовності до шкільного навчання, але також рівень її творчих можливостей, індивідуальні особливості, спеціальні інтереси і здібності. Дуже важливою складовою вважається психологічна підготовка вчителів початкової школи до організації навчальної та виховної роботи з обдарованими і талановитими дітьми, особливо якщо вона відбувається в умовах не диференційованого класу.

Слід розробити спеціальні навчальні матеріали для розвитку обдарованої дитини в початковій школі, що забезпечують подальший розвиток пізнавальних, творчих і спеціальних здібностей. Важливо визначити методи і умови, що сприяють самовираженню обдарованої дитини, прояву і реалізації широкого спектру її захоплень. Спільно з батьками вчитель повинен підтримувати обдаровану дитину в реалізації її таланту, інтересів у школі та сім'ї. Урок творчого розвитку бажано проводити для всіх дітей, але обдарованим дітям вони просто необхідні, оскільки творча діяльність є їх природною і насущною потребою.

Слід особливо підкреслити, що в процесі навчання обдарованих дітей до педагогів, соціальних працівників і психологів висуваються особливі вимоги.

Серед якостей, необхідних учителям обдарованих дітей, визначають такі: чуйність, доброзичливість, високий рівень інтелектуального розвитку, оптимістичне ставлення до дійсності, відчуття гумору, позитивну Я-концепцію, особиста зрілість учителя, емоційна стабільність. Звісно, це не означає, що з рештою дітей не повинні працювати такі вчителі.

Найсприятливіший стиль роботи вчителя з обдарованими дітьми – спільна з учнями творчість. Вчитель повинен не тільки передати їм певну сукупність знань, скільки допомогти учням зробити, самостійні висновки і відкриття. Створюючи проблемну ситуацію, уміло керуючи нею, вчитель своїми питаннями підводить учня до отримання ним нового знання. Цей підхід не передбачає встановлення однозначних оцінок: «правильно» і «неправильно», еталонів ідеальних відповідей. Учні можуть обговорювати одне з одним різні варіанти відповідей, оцінювати їх. Відсутність еталонів оцінювання створює деякі труднощі для самого вчителя, в першу чергу, – в оцінюванні знань.

Завдання вчителя: навчити дитину творчості, самостійності й виховувати в неї наполегливість, творчу сміливість у постановці нових проблем і пошуку їх розв'язань. Обдарований учень здатний сам собі допомогти, якщо вчитель підтримує його творчість.

Завдання педагогів, соціальних працівників і психологів у роботі з обдарованими дітьми – не пасивний нагляд за їх зростанням, а створення умов для формування внутрішньої мотивації діяльності та системи цінностей, що створюють основу становлення духовної особистості.

Слід підкреслити, що турбота про розвиток обдарованих дітей нині – це турбота про розвиток науки, культури, соціальний розвиток суспільства в майбутньому. Увага до розвитку обдарованої дитини має широке соціальне значення.

8. Педагогічна підтримка обдарованої студентської молоді. Форми і методи роботи з обдарованими студентами.

Педагогічна підтримка обдарованої студентської молоді в Україні забезпечується нормативно-правовими документами – Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI ст.), Концепцією педагогічної освіти, Державною програмою «Вчитель», Комплексною програмою «Творча обдарованість», Державною цільовою соціальною програмою «Молодь України» на 2009-2015 рр.

В Україні створено Інститут обдарованої дитини при НАПН України з метою створення сприятливих умов для пошуку, підтримки і стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих дітей та молоді; діє Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Союз обдарованої молоді» (з 2007 р.), яка співпрацює з колегами з європейських країн та колишнього СНД; Україна здобула офіційне членство у Всесвітній раді для обдарованих і талановитих дітей.

Україна має можливості для обдарованої студентської молоді в міжнародному просторі в рамках європейських програм ERASMUSMUNDUS (з 1987 р.) та SOCRATES (з 1994 р.), які заохочують викладачів і студентів до обміну. Мета цих програм – залучити до співпраці обдаровану студентську молодь тих країн, які не є членами Європейського Союзу. Усі програми фінансує Рада Європи.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини діють проекти на базі Польського культурно-освітнього центру - «МІГУС», «2 дипломи – ключ до професійної мобільності», проект «EMINENCE» в рамках проекту «ERASMUS MUNDUS»

Форми і методи роботи з обдарованими студентами. Основною метою системи освіти є створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, які зможуть навчатись протягом усього життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства. Саме тому виховання та розвиток творчих здібностей особистості є одним з важливих завдань вищої освіти. Важливо розвивати творчий потенціал студентів, вчити їх критично мислити, швидко орієнтуватися у складних професійних ситуаціях і знаходити єдино правильні рішення.

Розвивати творчість - це виховувати у студентів інтерес до знань, самостійність у навчанні, розширювати світогляд, формувати наполегливість у досягненні поставленої мети.

В умовах вищої школи важливо правильно організувати роботу викладача з обдарованими студентами, не тільки створюючи необхідні умови для їх розвитку, а й психологічно готуючи їх до наполегливої праці, самовиховання. Прикладом такої «правильної організації» є психолого-педагогічна програма роботи з обдарованими студентами, розробленої у ВНЗ. Завдання такої програми полягає в тому, щоб:

1. Виявити рівень розвитку обдарованого студента та його потенційні можливості.
2. Допомогти молодій людині усвідомити себе.
3. Створити умови мобілізації особистісних ресурсів (психологічна мобілізація) - допомогти створити себе.

Для цього викладацький склад ВНЗ застосовує такі форми роботи:

1. Психологічне збагачення молоді людини:

«горизонтально» - розширення об'єму знань про психологію людини;

«вертикально» - поглиблене вивчення власної особистості.

2. Евристичні технології:

- науково-пошукові роботи;
- доповіді;
- повідомлення;
- реферати.

3. Розвиваючі програми, в тому числі міжнародні, які задовольняють:

- інформаційні потреби сучасної людини;
- комунікативну адаптацію;
- розвиток самосвідомості.

4. Тренінг творчих здібностей.

5. Інтелектуальні ігри.

Серед вказаних форм роботи з обдарованими студентами найбільшої популярності набуває евристична технологія, яка реалізується у форму науково-дослідницької роботи. Вона враховує інтереси студентів, забезпечує позитивну мотивацію, вчить працювати з науковою літературою, має практичну реалізацію в майбутній професійній діяльності.

Для того, щоб кожен студент міг розвинути свої творчі можливості, необхідне продумане керівництво з боку викладача. Велике значення має розвиток психічних процесів - пам'яті, уваги, уяви - для розвитку творчих здібностей. Саме ці якості, за даними психологів, - основа розвитку продуктивного мислення і творчих здібностей студентів.

Студент як творча особистість розкривається під час написання творчих робіт, які є результатом довгої й серйозної інтелектуальної праці. Під час підготовки до написання роботи студент опрацьовує багато наукової літератури, отримує нові знання, аналізує, класифікує, систематизує їх.

Повноцінний розвиток творчих здібностей студентів може забезпечити така організація навчання, яка передбачає залучення їх до наукового пошуку й використання отриманих знань на практиці. Однією із форм такої роботи є підготовка науково-пошукової роботи.

Важливою формою роботи з обдарованими студентами є їхня участь у різного рангу студентських науково-практичних конференцій.

Основними завданнями роботи з обдарованими студентами у ВНЗ є:

- створення системи цілеспрямованого виявлення обдарованої молоді;
- впровадження прогресивних інноваційних технологій навчання й виховання цієї категорії студентів;
- створення максимально сприятливих умов для інтелектуального, морального й фізичного розвитку обдарованих.

Система роботи з обдарованими студентами в ВНЗ, як правило, будується за напрямками:

- виявлення обдарованої молоді;
- підвищення рівня науково-педагогічного забезпечення педагогічних працівників;
- організація роботи з обдарованою молоддю;
- підвищення кваліфікації викладачів.

Особливу роль в ефективній підготовці майбутніх фахівців до науково-практичної діяльності відіграють Наукові Студентські Товариства (НСТ), які є добровільними творчими об'єднаннями студентів.

Моделі навчання обдарованих учнів та студентів реалізуються через конкретні технології навчання. Ефективними є визнані технології: *«Найважчий перший крок»*, *«Ущільнення навчальної програми»* і *«Навчальні контракти»*.

Технологія *«Найважчий перший крок»*. Цю технологію треба використовувати на початку навчання для того, щоб педагог ознайомився з навчальними потребами обдарованих учнів чи студентів. Сутність її полягає у тому, що учням (студентам) пропонують розв'язати 5-6 найскладніших завдань чи вправ із запропонованої теми. Якщо вони успішно справляються, то набувають рівень «А», що означає відмінно, і тоді мають змогу використати час, що залишився, для заняття тим видом діяльності, який їм цікавіший, звісно, під контролем педагога. Це може бути робота над конкурсними завданнями на уроках (практичних заняттях) з математики, фізики, хімії чи біології, над власним твором, з літературою підвищеної складності тощо. Цю технологію можна використувати на тих заняттях, де йде закріплення вмінь та навичок на практиці.

Технологія *«Ущільнення навчальної програми»*. Ця технологія дає змогу учням (студентам) «викупляти» навчальний час і проводити його по-іншому. Перед початком такого «ущільнення» слід визначити здібності учня (студента), з'ясувати, що він уже знає, і вирішити, як дати змогу йому використати вільний час, щоб це не стало тягарем для інших. Ущільнення слід дозволяти лише в тих сферах, де учні (студенти) мають сильні знання, уміння та навички. «Викуплений» час використовують для вдосконалення з певного предмета чи альтернативної діяльності з іншого. Не використовують «викуплений» час для поліпшення слабких сторін учня (студента). Треба прагнути того, щоб вони мали задоволення від праці, яку виконують, використовуючи вільний час.

Описані дві технології мають свою слабку сторону, зокрема, обдаровані учні (студенти) мають відвідувати заняття навіть тоді, коли вони вже оволоділи знаннями. Ці проблеми частково розв'язує технологія навчальних контрактів.

Технологія *«Навчальні контракти»*. Навчальний контракт складається для кожного розділу навчальної програми. За умов позитивних наслідків перевірки знань за відповідними розділами учні (студенти) отримують право працювати в системі навчальних контрактів. У класі (аудиторії) утворюється «центр збагачення знаннями», де вільний час використовують для глибшого усвідомлення матеріалу і його творчого опрацювання.

Характерною рисою цієї технології є те, що учням (студентам), які працюють за контрактами, заборонено починати роботу над іншими частинами розділу, доки викладач не розпочне працювати й пояснювати їх іншим. Ще однією характерною рисою є

спеціальні правила поведінки: заборонено відволікати викладача від навчання решти учнів (студентів), не можна заважати іншим і привертати увагу до себе.

У роботі з обдарованими дітьми і молоддю мають брати участь ті педагоги, які дотримуються недирективного стилю спілкування, готові допомогти і підтримати свого вихованця. Такі педагоги повинні вміти самостійно розв'язувати свої проблеми, бути дружелюбними, мати почуття власної гідності. Вони мусять відчувати свою компетентність, відповідати за свої дії, заслужовувати на довіру, відчувати, що їх люблять. Це має бути особистість, яка продуктивно реагує на виклик, вміє прийняти критику і не страждає від стресу під час роботи з людьми, які обдарованіші і знають більше за неї.

Такі педагоги на заняттях менше самі говорять, менше дають інформації, а більше надають такої можливості учням (студентам). Вони більше питають і менше пояснюють. Помітна різниця також в техніці постановки питань. Вчителі для обдарованих частіше задають відкриті запитання і значно частіше намагаються зрозуміти, як саме учні (студенти) дійшли певного висновку чи рішення.

Відмінність полягає також у тому, як відбувається зворотний зв'язок. Більшість звичайних педагогів намагаються прореагувати у мовній або іншій формі на кожную відповідь учня (студента). У роботі з обдарованими рекомендується поводити себе більш стримано. Слід уважно та з інтересом вислухати відповіді, однак не оцінювати їх, у той самий час показуючи, що вони їх приймають. Це приводить до того, що учні (студенти) починають більше взаємодіяти один з одним і частіше самі коментують ідеї однокласників (одногрупників) і менше залежать від педагога.

Нарешті, ще одна відмінність в роботі з обдарованими – це міжособистісні відносини з учнями (студентами), які мають бути більш рівними. Педагоги частіше обговорюють з ними теми, які прямо не стосуються навчальних завдань, виявляють до них повагу і навіть дозволяють їм вчити себе.

Для навчання та виховання обдарованих дітей та молоді у світі залучають не лише вчителів шкіл та викладачів вищих навчальних закладів, але й менторів. Саме поняття «ментор» – грецького походження. За міфологією, це друг Одиссея, якому він доручив доглядати за своїми володіннями, відправляючись у похід на Трою. Ментор також виховував сина Одиссея, Телемаха. У переносному значенні цього слова ментор – це радник, керівник, наставник молоді. У практиці роботи з обдарованими дітьми та молоддю ментор виконує обов'язки індивідуального керівника, який зайнятий розвитком загальних чи спеціальних здібностей та загальним культурним рівнем свого вихованця. Потреба у таких взаємовідносинах в обдарованих дітей особливо велика.

Менторів можна залучати до періодичної роботи з групою або окремими видатними учнями з метою розширення їхнього кругозору. Вони можуть також систематично працювати з малою групою або одним учнем над проектом протягом певного часу. Обдаровані діти, які працювали з ментором, досягли більшого, ніж їхні талановиті ровесники, в яких менторів не було. Крім того, ментор також забезпечує успішний перехід від навчання до професійної кар'єри. Хороший ментор відкриває професійні секрети та допомагає встановити ділові зв'язки. Є декілька чинників, які ускладнюють встановлення менторства. По-перше, неможливо підібрати пару «ментор-учень» лише адміністративно. Співпраця буде успішною лише у разі наявності психологічного контакту. По-друге, хороші спеціалісти у своїй галузі далеко не завжди вміють співпрацювати з дітьми і молоддю.

Однак, незважаючи на всі проблеми, менторство відповідає одній з дуже важливих потреб обдарованих – можливості подолати розрив між класною кімнатою або

студентською аудиторією і навколишнім світом, брати участь у реальному житті, що є надзвичайно важливим для їхньої самореалізації. Тому менторство можна вважати найперспективнішою формою навчання і виховання обдарованих дітей та молоді.

Крім менторингу використовуються й такі форми педагогічної підтримки як тьюторинг, консалтинг, літні школи та методи навчання обдарованих студентів: кейс-метод, ІТ-технології, веб-квести, тощо.

До обдарованих учнів і студентів застосовують специфічні засоби навчання і виховання. Основними принципами їхнього навчання є принципи індивідуального підходу і адекватності у підбиранні робочих навчально-виховних програм. Під час їхнього навчання застосовують стратегії прискорення і збагачення. Популярними моделями навчання обдарованих є модель «Вільний клас» та особистісно-орієнтована модель. Ефективними технологіями навчання обдарованих особистостей, як ми уже зазначали визнано технології «Найважчий перший крок», «Ущільнення навчальної програми» і «Навчальні контракти».

9. Технології соціальної роботи з обдарованими дітьми.

Враховуючи якісну своєрідність видів обдарованості і недосконалість сучасних методів їх діагностики, вчені припускають, що кількість обдарованих дітей становить не менше 15-25% від загальної популяції. Проте вимірювання рівня розвитку дитини за допомогою існуючих тестів не дає гарантії, що обдарованість можна визначити на 100%.

Крім того, часто за основну ознаку обдарованості приймається високий рівень інтелектуального розвитку. Якщо учень невідстаючий, то в нього майже немає шансу бути визнаним обдарованим. Але видатні досягнення можливі і при середньому рівні розвитку інтелекту. За даними американського психолога Е. Торенса, близько 30% дітей, відрахованих зі школи за неуспішність, були обдарованими дітьми. Варто звернути увагу на той факт, що дітей з прихованою обдарованістю значно більше, ніж з явною обдарованістю. Є категорія обдарованих дітей, які вмінням самостійно вчитися не володіють і долати виникаючі при цьому навчальні та особистісні перешкоди не вміють. Тому принцип інтенсивного та екстенсивного навчання (побільше навчального матеріалу і важче), який використовують у навчальному процесі деякі педагоги, може підійти не кожній дитині.

На зміну традиційним освітнім технологіям мають прийти розвиваючі технології, орієнтовані на розвиток здібності дитини бути суб'єктом освітньої діяльності. Тому фахівцям, які працюють з обдарованими дітьми, важливо пройти психотренінгові форми підготовки, що спеціально орієнтовані на розвиток таких «суб'єкт-суб'єктних» способів сприйняття, мислення, спілкування і поведінки, які спиралися б на своєрідність та індивідуально-психологічні особливості навчання та розвитку обдарованих дітей.

У обдарованих дітей є свої психологічні особливості та труднощі розвитку, які найчастіше переживаються ними сильніше, ніж звичайними дітьми, що дозволяє говорити про них як про дітей «*групи ризику*». Психологічно з ними працювати може далеко не кожен вчитель, а буває, що й не кожен психолог чи соціальний працівник.

Тому завданням педагогів, психологів та соціальних працівників у загальноосвітньому закладі є виявлення обдарованих дітей, створення банку даних про них, допомога такій категорії дітей розв'язувати проблеми, пов'язані з обдарованістю, співпрацювати з педагогічним колективом. У роботі з обдарованою дитиною соціальний працівник повинен знати і вміти:

- виявляти здібності та проводити корекційне навчання;
- визначати особливості взаємин у сім'ї;
- знаходити шляхи порозуміння з обдарованою дитиною;
- налагоджувати зв'язки з батьками;

- здійснювати постійний зв'язок між викладачами;
- здійснювати правовий захист;
- створювати умови для реалізації їхніх інтересів і здібностей;
- організовувати творчу діяльність у позакласній та позашкільній роботі.

Аби уникнути хаосу в соціально-педагогічній роботі з обдарованими дітьми соціальному працівнику (педагогу) необхідно застосовувати ефективні методи і форми роботи з дітьми, учителями, батьками і спрямувати їх на вдосконалення середовища, яке має забезпечити умови для розвитку творчого потенціалу і гармонійного розвитку обдарованої особистості. У роботі з такою категорією дітей варто дотримуватися таких правил:

- не розхвалювати дитину за індивідуальні успіхи, а заохочувати до спільних занять з іншими дітьми;
- не використовувати елементи змагання, адже обдарована дитина буде завжди переможцем;
- не принижувати і не підкреслювати індивідуальної відмінності обдарованої дитини.

Обов'язком соціального працівника є робота з батьками (проведення семінарів, тренінгів), виявлення обдарованих дітей та їх супровід, інформаційно-методичне забезпечення.

У методичку соціально-педагогічної діяльності варто включити ефективні методичні прийоми:

- заохочення до спільної діяльності;
- створення атмосфери розкутості;
- поблажливості до можливого безладу;
- схвалення результатів діяльності в певній галузі, для стимулювання бажання випробувати себе в іншій галузі;
- заохочення створити власний проект;
- стимулювання до самостійної роботи;
- надання свободи вибору.

Важливий момент у методиці соціально-педагогічної діяльності займає соціальний захист обдарованих дітей – це насамперед пом'якшення для них негативних наслідків мікросоціуму, створення умов для реалізації їх інтересів і життєво необхідних потреб.

Соціальний захист здійснюється на двох рівнях: місцевому і загальнодержавному та ґрунтується на принципах гуманістичної спрямованості, орієнтації на національні та загальнолюдські цінності.

Загальнодержавний рівень включає такі аспекти здійснення соціального захисту:

- здійснення державної соціальної дитячої політики;
- реалізація спеціальних державно-громадських соціальних дитячих програм як комплексних, так і цільових;
- удосконалення законодавчого забезпечення і захисту дітей.

На місцевому рівні передбачається створення соціальних служб психолого-педагогічної підтримки і допомоги обдарованим дітям, у яких соціально-педагогічна діяльність буде спрямовуватися за такими напрямками: організація діагностичної, консультативної підтримки; надання матеріальної підтримки і житла; забезпечення

необхідним дидактичним матеріалом; перепідготовка педагогічних кадрів і визначення спеціальної оплати педагогам, які працюють з обдарованими особистостями.

Метою захисту і підтримки є:

- навчання обдарованої особистості навичкам психологічної стійкості у психотравмуючих ситуаціях;
- навчання саморегуляції;
- набуття вміння адаптації у соціально значущому середовищі (сім'я, школа, група ровесників тощо) без зниження потреби в реалізації обдарованості;
- набуття вміння запобігати небезпеці (вживання наркотиків, алкоголю);
- набуття навичок лідерства і спілкування на продуктивному рівні;
- творчий саморозвиток;
- навчання батьків розпізнавати небезпеки, які загрожують обдарованій особистості.

Методика роботи соціального працівника (педагога) є різноплановою, але підхід до вирішення проблеми – суто індивідуальний. Соціально-педагогічна діяльність має носити поліпрофесійний та полі функціональний характер. Соціальний працівник (педагог) має входити до творчих і галузевих груп (лікарів, юристів, психологів, економістів тощо), що сприятиме вирішенню проблем обдарованих особистостей.

Кожна обдарована чи надзвичайно здібна дитина у школі вимагає від соціального працівника (педагога) постійного супроводу – це комплексний метод, який забезпечує створення умов для реалізації індивідуальних творчих здібностей. Для цього потрібно розробити і впроваджувати соціально-педагогічно програму (проект) супроводу, яка може включати такі розділи:

- Теоретичне обґрунтування і кінцевий результат реалізації проекту.
- Концепція, у якій зазначається мета, завдання, умови застосування.
- Технологічна карта, де визначається покроковий опис супроводу:
  - виявлення обдарованих і здібних особистостей;
  - методична робота з педагогами;
  - реалізація програми;
  - аналіз результативності навчальних успіхів учнів (студентів) в учбовій діяльності;
  - аналіз результативності навчальних успіхів учнів (студентів) в позанавчальній діяльності.
- Переваги індивідуального супроводу.
- Застереження від помилок.

Методика соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми включає:

1. Виявлення обдарованості особистості.
2. Визначення напрямку обдарованості.
3. Планування роботи згідно виявленого напрямку за приблизним зразком:
  - корекційне виховання;
  - загальна організація діяльності;
  - спеціальна організація діяльності;
  - організація виховання;
  - організація навчання;
  - організація діяльності з батьками;
  - превентивне виховання.
4. Організація і здійснення запланованої діяльності.
5. Перевірка результативності діяльності.

6. Соціальний контроль і всебічна соціальна підтримка і захист.

Отже, соціально-педагогічна діяльність з обдарованою особистістю повинна спрямовуватися на створення інтересу до навчання, задоволення потреб особистості в інших пізнавальних запитах, допомогу вчителям у створенні методики навчання і розробки моделі компетентності педагогічних працівників, які працюють з обдарованою особистістю.

Питання для контролю та самоконтролю

- Які стратегічні державні документи регламентують роботу з обдарованими дітьми?
- Розкрийте сутність понять «обдарованість», «обдаровані діти».
- Охарактеризуйте моделі обдарованості.
- Які види та ознаки обдарованості?
- Охарактеризуйте соціально-психологічні проблеми обдарованих дітей.
- Які структурні компоненти моделі «Обдарованості»?
- Які принципи лежать в основі виявлення обдарованих особистостей?
- Розкрийте категорії та сфери обдарованості учнів.
- Назвіть характерні особливості обдарованих дітей.
- Обґрунтуйте дидактичні принципи навчання і виховання обдарованих дітей.
- Які Ви знаєте методи дослідження інтелекту та креативності?
- Охарактеризуйте структурно-функціональні етапи розвитку творчої особистості.
- Розкрийте сутність роботи з батьками обдарованих дітей.
- Які особливості роботи з обдарованими дітьми?
- Розкрийте форми і методи роботи з обдарованими дітьми.
- Яка педагогічна підтримка надається обдарованій студентській молоді?
- Обґрунтуйте форми і методи роботи з обдарованими студентами.
- Охарактеризуйте технології соціальної роботи з обдарованими дітьми.

Список використаних джерел:

- Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми / М.О. Володарська, А.І. Настенко, О.М. Пілаєва, С.М. Полуніна, В.М. Сисоєва. – Х. : Вид. група «Основа», 2010.– 190, [2] с.
- Жаркова І. Система пізнавальних завдань/ І.Жаркова.– Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 125 с.
- Корчевська О.П. Нестандартні уроки з математики / О.П. Корчевська. – Тернопіль: Астон, 2003.
- Крутецький В.А. Психология математических способностей школьников/ В.А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1968. – 432 с.
- Кульчицька О.І. Специфіка дитячої обдарованості / О.І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2001. – № 1.
- Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы / Н.С. Лейтес. – М., 1984.
- Макаренко А.С. Книга для батьків/ А.С. Макаренко.– К.: Радянська школа, 1980.
- Гильбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка/ Ю.З. Гильбух. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
- Одаренный ребенок дома и в школе. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 272 с.
- Савченко О.Я. Дидактика початкової школи/ О.Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997.
- Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів / О.Я. Савченко. – К.: Радянська школа, 1982.
- Туник Е.Е. Диагностика креативности. Методическое руководство/ Е.Е. Туник. – М.: Иматон, 1998.

Модуль 3 Організація соціальної роботи з клієнтами, які потребують екстреної соціальної допомоги

2.2. Тема «Соціальний захист інтересів жінок, які зазнали насилля в сім'ї»

1. Соціальне становище жінок в Україні: проблеми жіночої праці, жінка і політика.
2. Правовий аспект соціального захисту жінок.
3. Насильство в сім'ї, його особливості та види.
4. Соціально-педагогічна характеристика жінок та дітей – жертв сімейного насилля. Технології соціальної роботи з ними.
5. Основні напрями соціальної роботи і соціального захисту жінок.
6. Моделі соціальних служб для жінок у зарубіжних країнах.

Рівень культури кожного народу визначається ставленням до жінки. Сьогодні у світі одним з найактуальніших питань в сфері захисту прав людини є питання, щодо становища жінки в суспільстві. В Україні цьому питанню приділяється дуже багато уваги але не зважаючи на всі зусилля органів державної влади, ситуація і досі залишається повністю не вирішеною. Так вже історично склалося, що українська жінка в усі часи виконувала здебільшого роль господині дому та займалася вихованням дітей, а тому, звичайно ж, ніякого відношення до суспільної, громадської праці не мала. Це ж і стосується місця української жінки в політиці. Так, наприклад, одним з положень комуністичної ідеології емансипації жінок було масове залучення жінок в оплачувану трудову сферу поза домашньої працею. Протягом всього радянського періоду високий рівень зайнятості жінок в народному господарстві подавався як показник емансипації та досягнень соціалізму. Становище жінок було дуже тяжким, на підтвердження цього можна навести той факт, що після народження дитини у дуже короткі строки жінки вимушені були виходити на роботу та працювати як всі. Щодо місця жінки в політиці, то безперечно панівне становище займали чоловіки і ні про яку гендерну рівність не йшлося. Перетворення, що відбуваються у соціальній сфері українського суспільства вже значно покращили становище жінки але необхідно вказати і на те, що всі ініціативи які спрямовані на поліпшення становища жінки в українському суспільстві натикаються на перепони минулого. На щастя, згодом ситуація почала дещо змінюватись і роль жінки в суспільстві вже не обмежувалась роллю, виключно, господині дому.

В сучасній Україні, правам жінок приділяється значно більше уваги але все одно, ще є певні питання які необхідно вирішити. Основний Закон держави – Конституція, містить норми, які дають певні гарантії жінкам. Так, ст.24 Конституція України зазначає : громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується : наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами, щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною та моральною

підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям. Українське законодавство гарантує жінкам рівні права й умови праці, рівну її оплату, рівні можливості для самореалізації в усіх сферах громадського життя. На практиці Україна робить надто уповільнені кроки до цієї задекларованої мети, так як насправді ці норми не завжди виконуються. Значна кількість законів, прийнятих Верховною Радою України, мають прогресивний зміст і спрямовані на створення такого правового середовища, яке сприятиме подоланню існуючих проблем та утвердженню гендерної рівності але ці норми не завжди виконуються і цей факт дає можливість стверджувати, що жінка в Україні є однією з найменш захищених верств населення.

Важливим кроком у регулюванні праці жінок є те, що Україна ратифікувала Конвенцію ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок". Але фактично законодавство України обходить рекомендації Конвенції ООН.

Економічна ситуація в Україні характеризується негативними показниками. Причому понад усе в цій ситуації страждають саме жінки. Відомо, що в Україні безробіття має жіноче обличчя. І треба відзначити, що держава в сучасних умовах не приділяє достатньої уваги вирішенню головних проблем жіноцтва взагалі та молодого жіноцтва зокрема. На сьогодні, основними видами дискримінації жінок є зниження розміру заробітної плати в порівнянні з заробітною платнею, що надається чоловікам; невмотивована відмова у прийнятті на роботу жінок віком від 45 – 55 років; незахищеність такої категорії жінок як молоді мами і т. д. Ще однією скритою формою дискримінації жінок, що розповсюджується серед роботодавців, є дискримінація на основі сімейного стану жінок. В даній ситуації мова йде про жінок, які не перебувають у шлюбі або жінки, які тільки-но одружилися. Невирішених проблем є багато. І залежно від того, наскільки буде вдосконалено законодавство України, щодо захисту прав жінок та наскільки ефективно буде реалізовано державну політику, щодо захисту цієї вразливої групи населення, настільки буде підвищено статус української жінки у суспільстві.

Поруч з необхідністю законодавчого забезпечення рівних прав жінок та чоловіків не менш важливішим є рівень усвідомлення цієї проблеми як найширшим колом громадян у суспільстві. Громадська думка та стереотипи пересічних громадян щодо соціальних ролей жінки у суспільстві певною мірою відображають ситуацію, що склалася. Для того, щоб ситуація в Україні докорінно змінилась, поряд із заходами які застосовуються органами державної влади необхідно змінити традиційні уявлення та стереотипи, що існують у свідомості людей, особливо відносно прийнятих у суспільстві поглядів стосовно соціальних ролей жінок та чоловіків.

2. Правовий аспект соціального захисту жінок

Правовий аспект соціального захисту жінок досліджується в контексті базових міжнародних документів і актів, таких як *Декларація про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок*. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок була прийнята ООН у 1979 р. з метою забезпечення повної рівності між чоловіками і жінками у різних сферах життя на основі встановлення нового міжнародного економічного порядку, що заснований на рівності та справедливості.

У Конвенції визначається поняття «дискримінація щодо жінок». Це будь-які розбіжності, винятки чи обмеження за ознаками статі, які спрямовані на послаблення чи зводять нанівець визнання, користування чи здійснення жінками, незалежно від їх сімейного становища, на основі рівноправ'я чоловіків і жінок, прав людини і основних свобод в політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській чи будь-якій іншій галузях. У ст. 3 зазначається, що держави – члени ООН вживають у всіх галузях, тобто в політичній, соціальній, економічній і культурній, всі відповідні заходи, включаючи законодавчі, для забезпечення всебічного розвитку і прогресу жінок з метою гарантувати їм реалізацію прав людини й основних свобод та користування ними на основі рівності з чоловіками.

Конвенція складається з 30 статей, в яких визначаються рівні можливості жінок у сфері освіти, політичному і суспільному житті, у сферах зайнятості, охорони здоров'я, економічному, соціальному житті, перед законом, в шлюбі й сімейному житті та ін.

Контроль над дотриманням прав жінок (IWRAP) був організований ще у 1985 р. на Міжнародній конференції із жіночих питань у м. Найробі (Кенія). Із прийняттям Конвенції країни, які ратифікували її, беруть на себе обов'язки вживати всіх необхідних заходів для поліпшення життєвого становища жінок, зокрема змінювати підвалини і закони, які є перешкодою на шляху соціального руху жінок. На грудень 1993 р. Конвенція була ратифікована 130 країнами світу.

IWRAP як загальне формування становить мережу організацій, активістів, учених, спрямовану на відновлення прав жінок. Керівництво здійснюється Центром зв'язку і ресурсів, який розміщений в Інституті Хампфрі із громадських питань при Університеті штату Мінесоти (США).

4-та Всесвітня конференція жінок відбулася з 4 по 15 вересня 1995 р. в м. Пекіні. Скликана ООН, конференція прийняла Платформу дій, сконцентрована на ключових питаннях, які торкаються більшості жінок: бідність; доступ до освіти, медичного обслуговування, інших послуг; насилля над жінками; вплив на жінок військових та інших видів конфліктів у суспільстві; жінки, економічні структури і політика (жінки, робота, сім'я); нерівність жінок в питаннях влади і в прийнятті рішень, які пов'язані зі службовим і соціальним просуванням жінок; законні права жінок; засоби масової інформації і жінки; жінки і навколишнє середовище.

Комісія з питань статусу жінок (CSW) визначила такі цілі: рівноправ'я влади; повний доступ жінок до всіх засобів існування; подолання бідності; сприяння справі миру і захисту прав жінок; залучення нового покоління жінок і чоловіків до спільної діяльності у боротьбі за рівноправ'я.

В Україні на виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок у загальному і спеціальному (галузевому) законодавстві гарантуються права жінок у різних сферах життя. У Кодексі про шлюб та сім'ю в ст. 5 держава гарантує захист материнства і дитинства. Наголошується, що материнство в Україні оточене всенародною пошаною і повагою, охороняється і заохочується державою. Охорона інтересів матері і дитини забезпечується спеціальними заходами з охорони праці та здоров'я жінок, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства та дитинства.

Конституція України, є тією юридичною базою, норми якої визначають і гарантують охорону і захист прав, свобод і інтересів сім'ї та людини, є:

- право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, (ст. 27);
- ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32);
- право на звернення до державних інституцій (ст. 40);
- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41);
- право на житло (ст. 47);

— принцип; рівності кожного подружжя у правах і обов'язках в шлюб та сім'ї (ст. 51);

— права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55);

— право знати свої права та обов'язки (ст. 57).

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» ст. 6 визначаються повноваження служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції в справах неповнолітніх. Згідно цього правоохоронці:

— виявляють причини і умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають у межах своїх повноважень заходи щодо їх усунення;

— беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними;

— відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу, виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та про неприпустимість віктимної поведінки;

— приймають та розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім'ї або про реальну загрозу його вчинення;

— вживають відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної;

— загрози вчинення насильства в сім'ї;

— повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;

— направляють жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;

— виносять захисні приписи у випадках, передбачених цим Законом;

— контролюють виконання вимог захисних приписів;

— взаємодіють із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для жертв насильства в сім'ї у питаннях попередження насильства в сім'ї;

— надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;

— здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом.

Повноваження кримінальної міліції у справах неповнолітніх поширюються на випадки, коли жертва насильства в сім'ї або особа, стосовно якої існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, а також особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягли 18-річного віку.

Міліція відповідно до своїх завдань зобов'язана (витяг Закону України «Про міліцію»:

— забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок;

— виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, вживати з цією метою оперативно-розшукових та профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;

— приймати і реєструвати заяви й повідомлення про злочини та адміністративні правопорушення, своєчасно приймати по них рішення;

— припиняти адміністративні правопорушення і здійснювати провадження у справах по них;

— виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення;

— брати участь у правовому вихованні населення;

виконувати прийняті в установленому законом порядку і в межах своєї компетенції

рішення прокурора, слідчого, суду; - забезпечувати у порядку, встановленому законодавством України, безпеку осіб, взятих під захист, у разі надходження від них заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про загрозу їх життю, здоров'ю, житлу чи майну.

Кодекс про шлюб і сім'ю України визначає сферу сімейних і родинних відносин. Ним передбачені відповідні правові гарантії по охороні і захисту прав та інтересів сім'ї, регулюється порядок вирішення спорів між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами родини, а також визначені правові наслідки щодо недотримання ними своїх обов'язків.

— межі правового впливу на сферу сімейних і родинних відносин (ст.2);

— принцип рівноправності громадян у сімейних стосунках (ст.4);

— рівність обов'язків подружжя (ст.20).

Сімейний Кодекс України визначає, що:

— особа може бути примусово ізольована від сім'ї лише у випадках і в порядку, встановлених законом (ст. 3);

— ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (ст. 5);

— регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання в сімейне життя;

— учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками;

— жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї;

— сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добровільності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за адміністративні проступки, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, які можуть бути вчинені в побутовій сфері. До найбільш поширених правопорушень, учасниками якого, як правило, у більшості випадків є саме особи, які знаходяться між собою у сімейно-шлюбних або сусідських відносинах відноситься дрібне хуліганство (ст.173 КУпАП). Крім цього особи, які на ґрунті побутової сварки чи з інших причин, допустили порушення тиші в гуртожитках, жилих будинках та інших громадських місцях, можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за ст. 182 КУпАП, а також за статтями 180 та 184 КУпАП.

У Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» в розділі V-А визначається порядок соціальної допомоги надітей одиноким матерям. Так, право на допомогу мають одинокі матері, одинокі усиновителі, які не перебувають у шлюбі, якщо у свідоцтві про народження дитини немає запису про батька дитини або запис про батька проведено в установленому порядку за вказівкою матері; вдови та вдівці з дітьми, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію. Якщо одинока мати (вдова, вдівець) уклала шлюб, то за нею зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися до шлюбу, за умови якщо ці діти не були усиновлені чоловіком (дружиною). Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої на дітей одиноким матерям, не має. При реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, від якої вона має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

15 листопада 2001 року в Україні було прийнято Закон «Про попередження насильства в сім'ї». Прийняття даного закону є ще одним свідченням того, що наша

держава твердо стала на шлях демократичних перетворень. Працівники органів внутрішніх справ, керуючись новим Законом, зможуть більш ефективно протидіяти насильству та дискримінації прав людини у сім'ї. Разом з тим необхідно брати до уваги, що міліціонери безпосередньо вирішуватимуть складну проблему, що глибоко укорінялася в суспільстві та часто не сприймається громадянами як вид правопорушення.

Дані методичні рекомендації було розроблено з метою роз'яснення явища насильства в сім'ї. Детально описано найбільш доцільні та ефективні дії працівника ОВС при втручанні в ситуацію насильства, специфіка поведінки кривдника та жертви.

Основними документами у справі захисту жінок є:

- Конституція України;
- Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 р. № 431.
- Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 1999 р. №1768.
- Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 19-20, ст.173), {Із змінами, внесеними згідно з Кодексом № 4651-VI від 13.04.2012, ВВР, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88, Законами № 5459-VI від 16.10.2012, ВВР, 2013, № 48, ст.682; № 245-VII від 16.05.2013, ВВР, 2014, № 12, ст.178; № 1697-VII від 14.10.2014, ВВР, 2015, № 2-3, ст.12; № 766-VIII від 10.11.2015}.
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», прийнятий 15 листопада 2001 року.

3. Насильство в сім'ї, його особливості та види

В останні роки проблема насильства над жінкою та дитиною в сім'ї все більше привертає увагу фахівців. У США та Західній Європі перші роботи, присвячені цій проблемі, стали з'являтися, починаючи з 70-х років XX століття. Пізніше були розроблені різні соціальні програми для профілактики наслідків такого насильства.

Практика останніх років в Україні доводить концептуальне осмислення цього питання на державному рівні. Свідченням цього є і сприйняття законодавчої бази, і створення кризових центрів роботи з тими, хто потерпає від насильства в родині.

В Україні відбуваються перші спроби запровадження й реалізації певних моделей роботи: превентивної, навчально-тренінгових програм, роботи з правоохоронними органами, організації притулків для жінок, кризових консультативних центрів (очних та заочних), центрів реінтеграції, груп взаємопідтримки чи самопомогі, психотерапевтичних програм (індивідуальних та групових).

Домашнє насилля - це проблема, яка часто замовчується сім'ями. Але від мовчання ситуація не вирішується, а навпаки - образи переростають у бійки, тривожність - у депресію, страх - в апатію. Насилля - це проблема всієї сім'ї, але найбільш від нього страждають жінки.

Тобто, **насилство в сім'ї** - це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права, і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. Умисні дії фізичного та сексуального характеру охоплюються складами відповідних кримінальних злочинів. Умисні дії психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до інших членів відносяться до інших правопорушень не кримінального характеру.

На відміну від інших типів насильства домашнє насильство має свої особливості:

Це не одноразова дія. Це - процес, який складається із циклів насильства, які тримаються на продовженні стосунків потерпілої і кривдника.

Якщо насильство виявилось в сім'ї хоч один раз, воно обов'язково повториться!

Це насильство завжди відбувається протягом тривалого проміжку часу і має тенденцію до зростання! Воно відбувається між особами, які є, як правило, залежними один від одного. Найчастіше домашнє насильство замовчується і приховується обома сторонами від оточуючих.

На думку винуватця, воно є ефективним, швидким способом досягнення мети, без великих затрат. Інші, ненасильницькі, методи вимагають значних зусиль. Людина не відмовиться від того, що дає ефект, якщо їй не запропонувати альтернативи. Якщо насильник не навчиться іншому ефективному способу спілкування з близькими людьми, то він буде продовжувати здійснювати над ними насильство.

Реакція як суспільства, так і міліції на випадки домашнього насильства часто є неадекватною і навіть ворожою стосовно потерпілої жінки, а кримінальні покарання домашніх кривдників бувають більш м'якими порівняно з покараннями за аналогічні порушення, здійснені проти сторонніх осіб.

92-97% насильницьких дій стосовно жінок здійснюють чоловіки. Чому так відбуваються? Не тому, що чоловіки від природи гірші, а тому, що існують в системі, в якій перевагу мають влада, сила, гроші.

Утримання чоловіком сім'ї призводить до залежності жінки, адже домашня праця (виховання дитини, догляд за оселею тощо) суспільством працею необґрунтовано не вважається.

У ставленні до дітей чоловіки і жінки здійснюють акти насильства однаковою мірою. Дитина найбільше може стати жертвою, тому що вона не може себе захистити. Жінки потерпають від чоловіків-кривдників, а діти потерпають як від чоловіків так і від жінок – жертв домашнього насильства. Так утворюється страшний ланцюг насильства. Це слід пояснити жінкам, які потерпіли, тоді вони в більшості випадків припиняють насилля над своїми дітьми.

Насильство дорослих дітей над батьками має свої корені в минулому: часто це ті діти, які вже виросли і повертають батькам насильство, що здійснюють проти них в дитинстві.

Насильство старших дітей над молодшими здійснюється як відображення ситуації "батько - мати". Старші діти відчули смак влади. Вони вважають, що свою владу, свої переваги над слабшими слід використовувати.

У насильстві одних членів сім'ї над іншими беруть участь свекри, невістки, тещі, зяті, дідусі, бабусі, діти, дядьки. Насильство здійснюється над більш слабкими і беззахисними: людьми старшого віку чи дітьми; людьми з обмеженими фізичними і психічними можливостями; людьми, які залежать від інших.

Фізичне насильство в сім'ї– умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побойів, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

До **фізичного насильства** відносять вбивство, спроба вбивства, побиття, знущання, нанесення фізичних ушкоджень, штовхани, опіки, шпурляння різними предметами.

Психологічне і емоційне насильство в сім'ї– насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

До **психологічного і емоційного насильства** відносять позбавлення свободи чи утримання під наглядом мимоволі жінки, постійне висліджування, погрози, залякування, шантаж, постійний контроль життя і спілкування з оточуючими, ізоляція, заборона на спілкування (навіть з рідними).

Поведінка, яка призводить до емоційного розладу, що включає залякування, погрози чи емоційний шантаж, у тому числі навіювання почуття страху за власну безпеку, за здоров'я дітей чи близьких, погрози стосовно права опіки над дітьми, а також агресивна поведінка, гри з ножами, пістолетом чи рушницею.

Примус жінки силою чи погрозами до будь-якої поведінки чи дії, від яких жінка має право ухилитися; постійна поведінка, мета якої – зганьбити, дискредитувати чи принизити особисту гідність жінки, глузування над розумовими і фізичними даними, висміювання і словесні образи, приниження жінки перед нею самою чи перед близькими. Безпідставні обмеження можливості розпоряджатися спільним майном, нанесення шкоди домашнім тваринам. Позбавлення можливості належним чином харчуватися і відпочивати. Примусові аборти і примусові вагітності.

Сексуальне насильство в сім'ї– це протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

До **сексуального насильства** належить гвалтування чи сексуальне домагання (іноді в присутності дітей, інших людей).

Економічне насильство в сім'ї– умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

До **економічного насильства** відносять фінансовий контроль і фінансові обмеження, заборона займатися певним видом діяльності, працювати взагалі, заборона вчитися чи підвищувати кваліфікацію. Свідоме знищення майна, навмисне нанесення шкоди особистому майну людини, позбавлення можливості користуватися одягом чи майном. Позбавлення їжі, позбавлення медичної допомоги.

Жертва насильства в сім'ї– член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

Попередження насильства в сім'ї– система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї.

Реальна загроза вчинення насильства в сім'ї– погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, тобто фізичного насильства, якщо є реальні підстави очікувати її виконання.

Захисний припис– спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах неповнолітніх, щодо захисту жертви насильства в

сім'ї, яким особі, яка вчинила насильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в СМІ.

Під **віктимною поведінкою** розуміють вчинки або дії людини, яка так чи інакше провокує заподіяти їй яку-небудь шкоду. Така поведінка використовується для того, щоб: спровокувати злочинця на вчинення певних дій; створити обстановку вигідну для нападу; привернути увагу.

Віктимна поведінка щодо насильства в сім'ї – це поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує насильство в сім'ї.

Необхідно зазначити, що будь-яка особа відповідно до характерологічного складу своєї особистості може поводитися віктимно, не усвідомлюючи цей факт, не замислюючись над наслідками своєї поведінки, тобто ненавмисне.

Терміни насильник, агресор, винуватець, кривдник означають особу, яка чинить насильство в сім'ї. Незважаючи, що дані терміни чоловічого роду, вони також стосуються осіб жіночої статі. Далі за текстом «він» означає «насильник, агресор, винуватець, жертва», «вона» - «жертва» як чоловічої, так і жіночої статі.

Втручання – процедура дій працівників міліції з метою попередження насильства в сім'ї.

Найбільш поширеним видом домашнього насилля є насилля чоловіка над жінкою та батьків над дитиною.

4. Соціально-педагогічна характеристика жінок та дітей – жертв сімейного насилля. Технології соціальної роботи з ними.

Жінки – жертви насилля в сім'ї стикаються з різними видами соціально-педагогічних та психологічних проблем. Розглядають такі соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінок - жертв домашнього насилля:

- фрустрація та депресія;
- соціальна ізоляція;
- самознищення (суїцид);
- залежність (емоційна, психологічна, економічна, фізична, сексуальна);
- відчуття провини;
- низька самооцінка;
- криза ідентифікації;
- втрата відчуття загрози;
- сумирність.

Це основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінок – жертв домашнього насилля на основі зарубіжного досвіду. Не всі вони притаманні українським жінкам, але необхідно розглянути їх і виділити основні шляхи корекції.

Ображена жінка проходить крізь довгі страждання, її переживання страждання, і вона схильна до фрустрації. Її депресивний стан виявляється в такій поведінці, як істерика, скарги на відчуття безпорадності або втоми, психосоматичні симптоми.

Корекція такого стану має бути направлена на роботу з релаксації, роботу з відчуттями.

Інша видима характеристика жінки-жертви - це підвищення соціальної ізоляції.

Поступово ці жінки відчують, що в них перериваються родинні зв'язки. Вони більше не відвідують свою сім'ю, друзів, бо їх кривдник вважає це не потрібним, таким, що засмучує його та дружину. Це процес контролю та ревностів з боку чоловіка.

Корекція: психолого-педагогічна робота з особистою ідентифікацією (робота над підвищенням самооцінки, відгородження себе від гнітючих стосунків), соціальна робота з налагодження зв'язків.

Суїцид – це головна проблема жертв насильства. Жінки-жертви мають низький рівень умінь вирішувати проблеми та прийняти рішення, і одним з виходів вони вважають смерть. Також жінки-жертви мають підвищений ризик наркотичної та алкогольної залежності.

Корекція має бути направлена на зняття внутрішнього хвилювання методами релаксації, підвищення самооцінки. Необхідно навчити жінку навичкам прийняття адекватних рішень.

Жінка-жертва знаходиться в залежності від свого партнера. Емоційна залежність проявляється в тому, що жінка висловлює свої емоції згідно з настроєм кривдника, щоб не кликати в нього агресії.

Психологічна залежність - поступове пристосування жертви до ситуації насильства. Дуже часто чоловік маскує контроль турботою, і дружина повільно потрапляє в повну залежність. Коли ж починає розуміти свій стан, нашоухується на агресію з боку нападника, і для того, щоб уникнути актів насильства, напружує захисні реакції (це може бути замовчування своїх відчуттів, постійне відчуття страху тощо). Чоловік постійно ображає жертву словами (найчастіше використовуються висміювання її помилок, образи її тіла); контролює її зовнішній вигляд, вчинки.

Економічна залежність виражається в повному контролі сімейного бюджету з боку партнера: жінка-жертва віддає свою зарплатню чоловіку, і з цього часу він розпоряджається фінансами. У цьому випадку жертва втрачає самостійність, не має права витрачати гроші на особисті потреби або потреби дітей без дозволу чоловіка. Це спричиняє жінці додатковий стрес, викликає відчуття заниженої самозначущості.

Фізична залежність проявляється в тому, що жінка не має права відчувати втому, відпочивати, якщо це не подобається кривднику. Чоловік, незважаючи на фізичний стан жінки, її біль або погане самопочуття, продовжує вимагати виконання домашньої роботи, при цьому не маючи наміру взяти на себе допомогу. Ситуація може стати критичною, якщо жінка вагітна або має серйозне захворювання.

Сексуальна залежність виражається в повному підкоренні жертви бажанням чоловіка. Він може вимагати сексуальних стосунків, коли жінка не бажає цього, гвалтувати її уві сні чи в непритомному стані, виконувати сексуальні фантазії без згоди жінки, примушувати її мати сексуальні стосунки з іншими партнерами або заробляти гроші проституцією.

Корекція всіх видів залежності повинна базуватися на підвищенні самооцінки жінки: потрібно навчити її висловлювати свої емоції, любити своє тіло, відчувати свою значущість; також необхідні знання психологічного захисту.

Жінка-жертва намагається знайти пояснення вчинкам свого кривдника. Дуже часто знаходить його в невмінні чоловіка контролювати або висловлювати свої емоції, у проблемах на роботі. Потім з'являється думка, що винна вона сама, бо це вона провокує чоловіка на насильство. Жертва відчуває провину, постійно контролює свої відчуття й поведінку, щоб не засмутити партнера, не викликати в нього агресію.

Корекція цієї поведінки має бути спрямована на відокремлення своїх відчуттів і помилок від проблем партнера, навчання вміння висловлювати реальні, а не очікувані відчуття й емоції, підвищення самооцінки.

Насильник, який постійно ображає жертву, ставить під сумнів її фізичні та інтелектуальні здібності, контролює її вчинки, поступово досягає своєї мети – повної залежності й самознищення жінки як особистості.

Корекція – це основна робота з жінками-жертвами.

Жертва домашнього насильства втрачає своє «я». Це означає, що вона вже не впевнена в тому, хто вона, і ідентифікує себе з роллю матері, берегині, господарки, не називаючи себе жінкою, спеціалістом, красунею, розумницею. Жінка перестає турбуватися про свою особистість: врода, гігієна, професійний зріст тощо.

Корекція: пошук усіх ролей, повернення ідентифікації з роллю жінки, навчання навичок турботи про своє тіло.

Скривджена жінка втрачає відчуття межі загрози, вона не до кінця розуміє, що насилля веде до серйозних наслідків як для неї, так і для дітей. Жінка звекає до страху, синців, поламаних кісток, залежності, дитячих сліз, для неї вже немає межі болю.

Корекція має бути направлена на поглиблене вивчення та аналіз насилля, усвідомлення жінкою повної картини домашнього насильства та його наслідків, а потім навчання вміння приймати адекватні рішення.

Жінки-жертви, які були дітьми насильників або вже довго знаходяться в ситуації насильства, дуже звекають до цього стану і навіть бачать у ньому свою долю.

Корекція сумирності - це комплексна робота над зняттям відчуття провини, підвищення самооцінки, навичкам адекватного реагування та прийняття рішень.

Жорстоке поводження з дітьми - це феномен, існування якого відоме з моменту появи історичних записів людства і яке, очевидно, існуватиме завжди. Пов'язано це з тим, що насильство – це не тільки соціальне явище, але й етимологія його мультифакторальна і тісно пов'язана з природою людини.

Основними формами жорстокого поводження з дітьми є: фізичне, сексуальне, психологічне насильство і нехтування основними потребами дитини.

Про поширеність жорстокого поводження з дітьми можна судити по такому показнику як відібраних протягом року у батьків, які були позбавлені батьківських прав. Кількість таких дітей збільшилася за 5 років в 3 рази. За той же проміжок часу число дітей, що відбираються щорічно у батьків без позбавлення останніх їх батьківських прав, виросло в 2 рази. Цей показник відображає як число дітей, що піддалися жорстокому поводженню, так і випадки нехтування основними потребами дітей. Неухильно росте число "соціальних сиріт" – дітей, що залишилися без піклування батьків. Якщо в 1992 р. їх було враховано 428,4 тис., то в 2000 р. офіційні дані дають 662,5 тисячі.

Важливим інтегрованим показником, що відображає поширеність зневаги потребами дітей, є смертність дітей від неприродних причин (нещасні випадки, отруєння, втопили, вбивства, самогубства). У структурі смертності дітей від 7 до 15 років смерть від неприродних причин стійко займає перше місце, складаючи 25% від всіх причин смерті дітей цього віку.

У процесі і після насильства у дитини розвивається первинна реакція на травму - хворобливі фізичні і емоційні явища, які залежно від характеру і тривалості дії, віку дитини, її особових особливостей, можуть мати різний ступінь вираженості і спектри проявів.

Це можуть бути:

- посттравматичні стресові розлади;
- фізичні прояви;
- емоційні реакції;
- когнітивні розлади.

Далі настає стадія адаптації, під час якої дитина починає розвивати навички, що допомагають йому справитися з тим, що трапилося. Вона вибирає такі прийоми, такі форми поведінки, які, як дитина вважає, допомагають їй забезпечити безпеку і зменшити фізичний і психологічний біль. Найбільш поширеним видом є витіснення або забування.

Тобто дитина прагне не думати про ті епізоди, які заподіюють їй такі хворобливі страждання, примушують переживати знов і що знов принижують її гідність епізоди.

Щоб "забути" події, які, здається, забути неможливо, щоб припинити згадувати про них, переживши насилля знов і знов кошмар, жах, сором, приниження, дитина витрачає значну психічну енергію, яка в нормальних умовах використовується на оволодіння навичками, знаннями, властивими даному віку дитини. От чому важливо визначити контекст травми, що відбулася, або насильства, тобто вік дитини і стадію його розвитку. Як правило, у маленьких дітей (хоча не у всіх), що переживають фізичне, психологічне або сексуальне

наси́льство, відбувається затримка мовного і психічного розвитку. Порушується когнітивна сфера - спостерігаються незрозумілі провали пам'яті, диссоціативні розлади, блокада спогадів, пов'язаних з певними подіями. Ряд емоційних і поведінкових особливостей дітей, що переживають насильство, є результатом пристосування до ситуації, в якій вони живуть, і спроби з нею справитися.

Віддалені наслідки перенесеного насильства є інтеграційним процесом, який складається з особливостей 1 і 2 стадій – первинної реакції і стадії адаптації, особливостей дитини, а також велике значення має реакція дорослих на насильство, що розкрилося, чи отримала дитина яку-небудь допомогу і підтримку. Віддалені наслідки перенесеної травми можуть виявитися, коли дитина стає дорослою і обзаводиться сім'єю. Як батьки вони можуть нехтувати основними потребами і інтересами дітей, проявляти емоційну холодність, бути нездібними захистити власних дітей від насильства або, навпаки, встановлювати над ними гіперопіку.

Тому, необхідно пам'ятати, що всі наслідки або симптоми, виниклі в результаті дії травмуючих подій, впливають один на одного і зазнають динамічні зміни.

Укорекцію негативних станів жінок і дітей-жертв сімейного насилля потрібно включати:

- соціальну роботу з налагодження зв'язків;
- педагогічну роботу: навчання таким навичкам, як позитивне спілкування (вирішення конфліктів, адекватне висловлювання), адекватне мислення і ставлення до себе, прийняття рішень та психологічного захисту, сприяння підвищенню рівня самооцінки жінки;
- психологічну роботу зі зняття відчуття провини, емоційної та фізичної релаксації.

Першочерговим завданням фахівця, який надає допомогу **дітям**, що піддалися сімейному насильству, перш за все – соціального працівника чи педагога, є проведення діагностичного обстеження сім'ї з метою встановлення причин наявних порушень у дитини. Серед цих причин можуть бути алкоголізм, наркоманія, домашнє насильство або психічні захворювання, які, можливо, зажадають вживання екстрених заходів для забезпечення безпечних умов для дитини. З іншого боку, причиною насильства над дитиною може бути низька батьківська ефективність, відсутність навиків виховання і спілкування з дітьми, але батьки готові до зміни своєї поведінки по відношенню до дітей і йдуть на співпрацю. Повна оцінка причин наслідків насильства над дитиною повинна включати:

- Встановлення природи (етіології) порушень, що є у дитини, ідентифікація чинників ризику насильства з боку сім'ї, визначення характеру необхідних змін в сім'ї, визначення необхідності втручання з боку органів опіки й інших служб для того, щоб вилучити дитину з небезпечної для її здоров'я ситуації або змінити її.
- Окреслення глибини проблеми насильства, його впливу на життя людини, яке раніше було спрямоване здебільшого на фізичні аспекти. Розгляд цих проблем крізь призму психосоціальних наслідків, спрямованих на розвиток нових перспектив їх подолання.

Це доводить необхідність організації конструктивнішого підходу до системи підтримки жертв сімейного насилля що включав би форми та методи роботи і стратегії допомоги потерпілим від сімейного насилля.

Тому до вирішення проблеми сімейного насилля необхідно підходити конструктивно, шукаючи найоптимальніші способи, форми та методи роботи, стратегії вирішення цієї проблеми, комплексно застосовуючи їх і лише тоді можна буде досягнути ефективних результатів.

Для повного вирішення проблеми насильства в сім'ї необхідно на рівні держави піклуватися про розвиток і належне функціонування соціально-психологічних служб, про підготовку кваліфікованих психологів та соціальних працівників (в тому числі і соціальних педагогів), адже саме їхня діяльність спрямована на подолання піднятої в лекції проблеми.

5. Основні напрями соціальної роботи і соціального захисту жінок

Основні напрями соціальної роботи і соціального захисту жінок:

1. Розробка законодавчих і нормативно-правових актів відповідно до міжнародних документів ООН і Ради Європи.
2. Профорієнтація, працевлаштування і професійна перепідготовка.
3. Створення спеціальних закладів, установ, реалізація форм і методів соціальної і соціально-психологічної реабілітації жінок.
4. Створення навчальних матеріалів, видань, інформаційної літератури щодо захисту прав жінок, діяльність ЗМІ у сфері висвітлення гендерних питань.
5. Культурно-просвітницька робота, спортивно-оздоровча діяльність, поліпшення фінансового становища.
6. Здійснення наукових досліджень.
7. Проведення семінарів, курсів, тренінгів з питань захисту прав жінок.
8. Співпраця державних і недержавних організацій та установ.

В Україні для реалізації державної політики щодо жінок сформувалася *система державних інституцій*, які здійснюють повноваження у сфері охорони дитинства і материнства:

- місцеві державні адміністрації (загальне керівництво, визначення та реалізація місцевих програм): управління соціального захисту, управління охорони здоров'я, управління освіти, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді;
- медичні заклади (центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, будинки дитини, центри планування сім'ї, здоров'я жінок);
- заклади догляду, освіти та виховання (притулки неповнолітніх, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, загальноосвітні школи та інші заклади середньої освіти, дитячі будинки);
- соціальні служби для молоді (спеціалізовані соціальні служби, заклади соціального спрямування, групи добровільних помічників у соціальній роботі);
- місцеві органи та заклади, які не підпорядковуються місцевим державним адміністраціям: правоохоронні органи та заклади корекції (кримінальна міліція у справах неповнолітніх, виховно-трудова колонія, приймальники-розподільники для неповнолітніх), судові органи (суди, судові вихователі).

Для вивчення сучасного стану українських жінок проводяться різноманітні соціологічні дослідження, які виявляють найбільш гострі проблеми їхнього суспільного становища: матеріальне становище, становище сільської жінки, охорона здоров'я матері і дитини, соціально-психологічний стан жінок, насильство жінок, наслідки контрабанди жінок з України; становище жінок, які потерпіли від стихійного лиха, жінок-інвалідів, жінок – жертв різних форм дискримінації.

6. Моделі соціальних служб для жінок у зарубіжних країнах

Притулки для жінок(чи так звані «Будинки для жінок»), існують у структурі соціальних служб багатьох зарубіжних країн (Австрія, Велика Британія, Німеччина, Швеція, Франція, США та ін.). Вони функціонують, як і інші соціальні служби згідно з відповідними законодавчими документами, у яких визначено правила користування, фінансування, кадрового забезпечення тощо. **Притулок** - це місце, де жінка сама або разом із дітьми може тимчасово перебувати, якщо вона зазнала насильства (фізичного, статевого, психологічного) або існує його загроза, у разі іншої небезпеки для її життя, відсутності житла, засобів для існування. Мета діяльності притулків полягає в тому, щоб забезпечити найнеобхіднішою швидкою допомогою та здійснити (повністю чи частково) на подальшому етапі соціальну реадaptaцію жінок. У притулках жінок забезпечують житлом, харчуванням, а також додатковими соціальними послугами.

Як правило, адреса притулку, відомості про його клієнтів не афішуються. Подається інформація лише про телефонний номер, за яким жінка у складній ситуації, стані відчаю може подзвонити в будь-який час.

У притулку одночасно можуть перебувати до кількох десятків (частіше - до 50) осіб упродовж певного терміну. Після першого етапу адаптації соціальні працівники шляхом консультацій, індивідуальної та групової роботи, що спрямована на розробку плану дій на майбутнє, намагаються допомогти жінкам. При цьому точка зору спеціалістів не нав'язується, клієнтки мають самостійно прийти до розв'язання складної ситуації, що склалася в їхньому житті. Наприклад, якщо жінка вирішила розлучитися з чоловіком, працівники соціальної служби допомагатимуть їй розібратися з юридичними проблемами, а також здійснюватимуть соціальну підтримку. При підготовці до виходу зі стін притулку соціальні працівники налагоджують зв'язки із соціальними службами, сім'ями, друзями, центрами професійної освіти. Жінкам може бути запропоновано сприяння в наданні житла, тимчасова матеріальна допомога.

Притулки можуть повністю фінансуватися за рахунок державного чи місцевого бюджету, благодійної допомоги. Але є випадки, коли за перебування в притулку жінка має платити. Проте платня досить невисока. Передбачена система пільг, у тому числі й для дітей.

Іноді притулки мають спеціалізований характер, наприклад, існують такі притулки, де надають допомогу неповнолітнім матерям чи здійснюють соціальну реабілітацію жінок-жертв сексуального насильства тощо. Притулки забезпечують психологічну підтримку жінок і пом'якшують наслідки психологічних травм, пов'язаних із подіями, що відбулися.

Телефонна служба «Жінки - насильство - інформація» є ще однією зі служб соціальної допомоги жертвам насильства. Телефонні служби можуть діяти як на загальнонаціональному, так і на локальному рівнях. Як правило, вони розраховані на функціонування протягом доби, забезпечені відповідними технічними засобами, що дає змогу швидко реагувати на кризову ситуацію.

«Гаряча лінія» телефону, до якої в будь-яку хвилину може звернутися кожна жінка, працюють у Франції, США. У бесіді з клієнткою співробітники намагаються з'ясувати, якої саме допомоги вона потребує: надання притулку, консультації лікаря, юриста тощо. Зазвичай, співробітники служби насамперед інформують поліцію про небезпечну ситуацію, що склалася, а потім, у разі необхідності, повідомляють працівників притулку. Таким чином, телефонна служба відіграє роль оперативного посередника, який реєструє екстремальну ситуацію має змогу обрати оптимальні строки найефективніші методи реагування. Це дозволяє зняти напруження або пом'якшити його.

Центри інформації для жінок. У європейських країнах Центри інформації для жінок є складовими соціальних служб, що підтримуються на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Наприклад, у Франції їх діяльність координує Державний Комітет із прав жінок. Такі Центри безкоштовно надають інформацію щодо прав жінок в усіх галузях життя (консультації з сімейного права, забезпечення права на працю, соціальну допомогу і т. ін.). У Центрі можна довідатись про служби професійної підготовки, різні громадські організації, форми організації дозвілля, ознайомитися з літературою, періодичними виданнями для жінок, використати можливості сучасних інформаційних технологій у пошуку відповіді на той чи інший запит. Центри інформації можуть працювати повний робочий день або у визначений час декілька разів на тиждень.

Часто Центри видають власні рекламні листки, публікують інформацію в газетах, організовують виставки, інші культурно-просвітницькі акції, заходи.

Інформаційні Центри можуть бути комплексними (дають відповіді на різноманітні питання з багатьох аспектів) та спеціалізованими (наприклад, допомагають інформацією та консультаціями з проблем виховання чи здоров'я, наркоманії чи СНІДу). Спеціалізація

Центру залежить від можливостей регіону, ступеня актуальності тієї чи іншої проблеми, спрямованості інтересів ініціаторів чи фундаторів даної служби.

Центри планування сім'ї та сімейного виховання існують у багатьох країнах. Ураховуючи те, що абсолютну більшість їх користувачів становлять дівчата-підлітки та молоді жінки, ці служби можна віднести до системи соціальних служб для жінок.

Мережа таких центрів почала створюватися в перші повоєнні роки, (наприклад, в Англії перші центри почали функціонувати в 1946 році). Основна проблема, на розв'язання якої орієнтована діяльність Центрів, - це збереження репродуктивного здоров'я молоді, запобігання небажаної вагітності серед неповнолітніх і молодих жінок. Сферою діяльності Центрів є питання шлюбних відносин, вагітності, пологів, регулювання народжуваності, консультації щодо венеричних хвороб і СНІДу.

Регламент служб планування сім'ї, перелік послуг, що ними надаються, можуть бути різними, залежно від потужності служби. Іноді локальні Центри працюють у визначений час двічі-тричі на тиждень. Тут можна проконсультуватися з лікарем, психологом, пройти медичне обстеження, ознайомитися з інформацією щодо проблеми, яка виникла чи може виникнути. Такі Центри організовуються за сприяння та з безпосередньою участю спеціалістів медичних установ.

У Центрах працюють гінекологи, медичні психологи, акушери, психологи, юристи, соціальні працівники, технічний персонал. Проводяться дискусії, лекції з питань сексуального виховання тощо.

Для учнівської молоді та жінок із малозабезпечених верств населення центри планування сім'ї та сімейного виховання, як правило, надають послуги безкоштовно.

Центри допомоги молодим матерям мають на меті надання допомоги молодим, у тому числі неповнолітнім матерям, які опинилися у складній життєвій ситуації після народження дитини. Як і притулки, центри вирішують проблеми житла, харчування для неповнолітніх мам, які не мають достойних умов для догляду за дитиною. Але, крім того, центр бере на себе забезпечення медичного догляду за станом здоров'я молодої матері та її дитини, здійснення навчальних і просвітницьких програм. Термін перебування в центрі триваліший порівняно з притулком. Жінка має можливість перебувати в центрі до досягнення дитиною 1,5-2 років. За цей час багато мам встигають пройти курси, на яких їх навчають догляду за дитиною, а також курси професійної підготовки. Перебуваючи в центрі, молода мама має можливість розпочати чи продовжити працювати, оскільки соціальні працівники надають допомогу в пошуку роботи та в догляді за дитиною.

В окремих навчальних закладах (наприклад, в існуючих у ряді західних країн жіночих коледжах) впроваджено спеціальні програми, мета яких – створити умови для здобуття освіти жінками, що опинилися в скрутних ситуаціях, у тому числі й неповнолітніми мамами та матерями, що самотійно виховують дітей. Передбачено спеціальний штат, співробітники якого допомагають матерям поєднувати догляд за дітьми з навчанням. Такі програми, що мають соціальну значущість, фінансуються урядом штатів, федеральним урядом, а також благодійними фондами і спонсорами.

Спеціалізовані служби, що займаються розв'язанням проблем жіночого безробіття, можуть створюватися як окремо для жінок, так і в структурі служби, послугами якої користуються і чоловіки, і жінки, шляхом виокремлення співробітників, що відповідають за роботу з жінками. Як правило, з клієнтками працює спеціаліст-жінка, котра на підставі вивчення ситуації визначає найбільш актуальні завдання і вносить пропозиції щодо проектів для їх реалізації.

Профільована соціальна служба задовольняє потреби в проведенні консультацій, надає конкретну допомогу в здобутті професійної освіти, отриманні роботи, стажуванні. У разі необхідності, за допомогою психологів уточнюються нахили, здібності клієнтки. Потім дівчину (чи жінку) можуть направити, залежно від результатів тестування, особистих побажань і можливостей служби, на курсову підготовку або перекваліфікацію.

Служби, що займаються розв'язанням проблем жіночого безробіття, мають інформаційний банк даних про наявність робочих місць і центри, які здійснюють професійну підготовку, перепідготовку, стажування, у тому числі спеціальні програми з професійної підготовки жінок.

Важливою складовою кожної програми з професійної підготовки є психологічні тренінги, курси, які допомагають жінці позбутися комплексу неповноцінності, повірити в свої сили. З цією ж метою приділяється увага демонстрації «живих прикладів» із числа жінок, котрі, наприклад, у минулому були безробітними, а в даний час досягли успіхів у професійній діяльності.

Ще однією ефективною формою соціальної допомоги жінкам є *бізнес-інкубатор*, який одночасно виступає як підприємство, соціальна служба і навчальний центр. У межах бізнес-інкубатора розташовані офіси, можуть бути й підсобні приміщення. Як правило, плата за оренду приміщень тут нижча, ніж в інших місцях. До того ж, жінки-підприємці можуть користуватися сервісними послугами (факсами, електронною поштою, телефонами, залами засідань тощо). Це робить утримання офісу значно дешевшим. Адміністрація бізнес-інкубатора реалізує навчальні програми, організовуються консультації спеціалістів (юристів, психологів, аудиторів та ін.). Також використовуються взаємні можливості клієнтів, принцип взаємодопомоги, здійснюється обмін досвідом і контактами. У бізнес-інкубаторах проводяться тренінгові курси для майбутніх жінок-підприємців.

Фінансування бізнес-інкубаторів здійснюється частково за рахунок держави, місцевих органів самоврядування, а також відрахування з боку кожної жінки-підприємця. Ці кошти покривають видатки на утримання адміністрації бізнес-інкубатора та його матеріальне забезпечення. Названі структури використовують і спонсорські внески тих, хто з допомоги бізнес-інкубатора успішно продовжує власну справу.

Питання для контролю та самоконтролю

- Яке соціальне становище жінок в Україні?
- Обґрунтуйте проблеми жіночої праці.
- Обґрунтуйте Ваш погляд на проблему жінки і політика.
- Обмотивуйте правовий аспект соціального захисту жінок.
- Розкрийте змістове наповнення поняття «наси́льство в сім'ї».
- Назвіть особливості та види насильства в сім'ї.
- Дайте соціально-педагогічну характеристику жінок та дітей – жертв сімейного насилля.
- Які Ви знаєте технології соціальної роботи з жертвами сімейного насилля.
- Назвіть основні напрями соціальної роботи і соціального захисту жінок.
- Які моделі соціальних служб для жінок існують у зарубіжних країнах та в Україні?

Список використаних джерел:

- Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
- Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки –жертви сімейного насилля /К.Мінакова // Соціальна педагогіка. – 2005. – №2. – С.43-47.
- Резнік Г.О. Становище жінки в Українському суспільстві // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_SND_2007/Pravo/19226.doc.htm.
- Сафонова Т.Я. Жесткое обращение с детьми /Т.Я. Сафонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №2. – С.17-29.

- Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіоновї. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
- Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб. / за заг. ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
- Тюптя Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
- Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

Змістовий модуль 3 Організація соціальної роботи з клієнтами, які потребують екстреної соціальної допомоги

2.3. Тема «Організація соціальної роботи з жертвами торгівлі людьми»

1. Феномен торгівлі людьми як соціальна проблема у світі та Україні.
2. Різновиди та наслідки торгівлі людьми.
3. Запобігання торгівлі людьми як головний елемент протидії цьому явищу.
4. Мережа організацій допомоги потерпілим від торгівлі людьми.

1. Феномен торгівлі людьми як соціальна проблема у світі та Україні

Торгівля людьми – один з найтяжчих злочинів проти особистості в усьому світі. Міжнародне визначення торгівлі людьми вперше дається у 2000 році у Протоколі про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти організованої транснаціональної злочинності.

Зараз найчастіше торгівлю людьми розглядають як порушення прав людини. Це властиво як міжнародним нормативно-правовим документам, так і українським. За такого погляду протидіяти зазначеному явищу можна лише при використанні системного підходу, за умов координованої діяльності всіх зацікавлених сторін – державних установ, недержавних організацій, органу соціального захисту та ін.

Проблема торгівлі людьми особливо актуальна і для України. Кінець ХХ ст. ознаменувався розпадом Радянського Союзу, і появою нових незалежних країн на пострадянському просторі, серед яких була й Україна. Українська держава переживає складний період трансформації суспільно-політичного та економічного устрою. В основі сучасної торгівлі людьми в Україні лежать міграційні процеси її громадян з метою працевлаштування за кордоном. Наша держава на сьогодні є однією з країн-постачальниць на ринку торгівлі людьми.

Початком державної політики протидії торгівлі людьми в Україні став 1998 рік, коли Кримінальний кодекс України було доповнено статтею, яка передбачала покарання за торгівлю людьми (ст. 124–1). У 1999 році створено Координаційну раду боротьби з торгівлею жінками та дітьми при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини. Наступним кроком у врегулюванні проблеми торгівлі людьми стало створення у 2000 році в структурі Департаменту карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України, а в обласних управліннях внутрішніх справ – спеціалізованих підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаним з торгівлею людьми.

На сучасному етапі основним документом, який визначає систему протидії торгівлі людьми в Україні, є Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 19-20, ст.173) із змінами, внесеними згідно з Кодексом № 4651-VI від 13.04.2012, ВВР, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88,

Законами № 5459-VI від 16.10.2012, ВВР, 2013, № 48, ст.682; № 245-VII від 16.05.2013, ВВР, 2014, № 12, ст.178; № 1697-VII від 14.10.2014, ВВР, 2015, № 2-3, ст.12; № 766-VIII від 10.11.2015. Цей Закон визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам, яка включає три основні компоненти:

- 1) протидія;
- 2) захист постраждалих осіб;
- 3) кримінальне переслідування злочинців.

Відповідно до міжнародного визначення торгівля людьми – означає здійснюванні з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування чи одержання людей шляхом загрози силою або її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Злочин торгівлі людьми має три взаємопов'язані складові:

- 1) дії – торгівці людьми вербують, перевозять, передають, переховують чи одержують людей;
- 2) засоби – торгівці людьми під час здійснення дій застосовують погрози силою або силою, або інші форми примусу, викрадення, шахрайство, обман та ін.;
- 3) мету – метою цих дій і засобів є експлуатація людей.

Офіційно поняття «торгівлі людьми» в Україні визначено у ст. 149 Кримінального кодексу, де перелічено види експлуатації, яким піддаються потерпілі від торгівлі людьми: «всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусова праця або примусове надання послуг, рабство, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людьми без їх згоди, усиновлення з метою наживи, примусова вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо».

3. Різновиди та наслідки торгівлі людьми

Від злочину торгівлі людьми може постраждати будь-яка особа, незалежно від статі та віку. Реалії переконують, що злочинний світ може піддавати людину будь-якій формі експлуатації в найрізноманітніших галузях. Умовно можна виділити такі категорії використання людей, яких злочинці вербують, транспортують та перепродують у інші руки з метою:

- сексуальної експлуатації;
- примусової праці;
- жебрацтва;
- виготовлення порнографічної продукції;
- примушування до скоєння дрібних злочинів;
- вилучення органів.

Для України особливо актуальним є трудова та сексуальна експлуатації.

З досвіду діяльності державних та громадських організацій з'ясувалося, що до характерних рис сексуальної експлуатації можна віднести такі: необхідність вступати з клієнтами в «небезпечний секс»; примушення до прийому (протягом тривалого часу) гормональних препаратів та антибіотиків у дозах, що значно перевищують терапевтичні, задля уникнення вагітності та запобігання зараженню клієнтів захворюваннями, що передаються статевим шляхом.

Стосовно трудової експлуатації, то постраждалі зазвичай працюють на надзвичайно тяжких роботах із цілковитим порушенням техніки безпеки праці: робота в

с/г, на промисловості, будівництві по 16–18 годин на добу, без вихідних, у поганих соціально-побутових умовах. Нерідко постраждали проживають у підвалах нелегального підприємства, в антисанітарних умовах, що постійно охороняється та без будь-яких контактів.

Процес торгівлі людьми передбачає: вербування; перевезення; передачу; продаж; сплату або отримання; використання сили, погрози, примусу, зловживання владою; експлуатацію.

Основні шляхи потрапляння до торгівлі людьми:

- 1) обман/фальшиві обіцянки працевлаштування;
- 2) жертви обставин (перебування далеко від дому без засобів існування);
- 3) викрадення;
- 4) вплив однолітків чи знайомих;
- 5) дозвіл членів сім'ї;
- 6) фіктивний шлюб;
- 7) туризм;
- 8) мережа Інтернет;
- 9) навчання;
- 10) молодіжні програми (вивчення мови та культури іноземної країни протягом року молодою особою, яка натомість допомагає сім'ї, у якій проживає, доглядати за дітьми та виконувати роботу по господарству).

Наслідки торгівлі людьми:

Торгівля людьми – брутальне порушення прав людини. За своєю суттю торгівля людьми порушує загальне право людини на життя, незалежність та свободу від рабства у будь-яких проявах.

Торгівля людьми – сприяє соціальній руйнації, відриває дітей від батьків та родини, перешкоджаючи їх нормальному розвитку та вихованню. Особи, які постраждали від торгівлі людьми, часто опиняються в ситуації соціальної стигматизації та неприйняття, а також потребують тривалою соціальної підтримки.

Торгівля людьми фінансує організовану злочинність. За даними ООН, торгівля людьми вважається третім у світі найприбутковішим бізнесом.

Торгівля людьми позбавляє країн людських ресурсів. Вона негативно впливає на ринки праці, спричиняючи величезні втрати ресурсів робочої сили.

Торгівля людьми підриває громадське здоров'я. Жертви торгівлі людьми часто страждають від брутальних умов праці та проживання, що спричиняє фізичні, сексуальні та психологічні втрати.

4. Запобігання торгівлі людьми як головний елемент протидії цьому явищу

Превентивні заходи мають бути важливою складовою заходів з протидії торгівлі людьми, оскільки ефективно запобігання означає наявність меншої кількості постраждалих від цього явища. Запобігання – це найкраща форма захисту.

Соціальна профілактика торгівлі людьми має бути спрямована на викриття, локалізацію, запобігання цьому явищу, обмеження, усунення умов та причини його існування.

Профілактична робота передбачає застосування низки підходів:

- 1) інформаційний (просвітницький, який розкриває суть торгівлі людьми);
- 2) дієвий (включення в ситуації, які потребують втручання, з метою захисту та надання допомоги);
- 3) соціально-економічний (забезпечення рівних умов і можливостей у суспільстві);
- 4) силовий (оснований на страху перед покаранням).

Форми та методи профілактичної роботи

Фахівці визначають такі основні форми соціальної профілактики:

- 1) соціальна реклама (розкриває суть, наслідки торгівлі людьми, шляхи виходу з кризової ситуації. Цьому сприяють ЗМІ, розповсюдження буклетів, брошур, листівок та ін. друкованої продукції);
- 2) соціологічні дослідження (результати яких є основою для застосування конкретних заходів профілактики);
- 3) допомога в перевірці надійності потенційних роботодавців;
- 4) проведення роз'яснювальної роботи з особами, які виїжджають за кордон;
- 5) правова освіта населення;
- 6) інформування батьків та молоді про права дітей, про навчання та працевлаштування за кордоном;
- 7) допомога у вирішенні життєвих труднощів осіб за місцем проживання з метою запобігання виїзду.

Основними методами запобігання торгівлі людьми є: інформування, вивчення реальних життєвих історій, розкриття перспектив, переконання, аналіз статистичних даних. З-поміж методів профілактичної роботи пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи. До таких методів належать «мозковий штурм», тренінги, аналіз ситуацій та ін.

Профілактика торгівлі людьми може бути первинною, вторинною та третинною.

Первинна профілактика має на меті формування активного, адаптивного життєвого стилю, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів особистості. Змістом первинної профілактики має бути: 1) надання інформації про явище «торгівлі людьми»; 2) роз'яснення прав; 3) демонстрація зразків застосування життєвих умінь і навичок щодо навчання, знайомства, відпочинку, працевлаштування за кордоном; 4) підтримка творчої, інтелектуальної, громадської діяльності. Методами первинної профілактики є: інформування, навіювання, робота в громаді.

Вторинна соціальна профілактика є переважно груповою. Її метою є зміна мало адаптивної дисфункційної ризикованої поведінки на адаптивну. Вторинна профілактика спрямована на «групи ризику» і передбачає своєчасне виявлення осіб з «групи ризику» і надання їм соціальної підтримки і допомоги. Основними методами роботи є: вправи, інформування, переконання, роз'яснення, драматизація, приклад, розв'язання ситуацій. Формами реалізації цих методів є тренінги, цикли занять, вулична соціальна робота, соціологічні дослідження.

Третинна соціальна профілактика торгівлі людьми спрямована на інтеграцію в суспільство осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, з метою запобігання повторній торгівлі цими особами. Третинна профілактика є індивідуальною та передбачає виявлення причин і особливостей поведінки і свідомості особи, які призвели до виникнення проблеми, а також усунення причин через перенавчання людини, підвищення її соціального статусу, підтримку у влаштуванні в житті. Такі форми роботи здійснюються водночас із соціальною реабілітацією та супроводом, але мають іншу мету. Основними методами роботи при цьому є: робота з конкретним випадком, рефлексія ситуації та індивідуального розвитку, перенавчання, заохочення, інформування, переконання та ін.

5. Мережа організацій допомоги потерпілим від торгівлі людьми

Допомогу потерпілим від торгівлі людьми можуть надати:

- 1) різноманітні служби підтримки, «гарячі лінії», притулки, кризові центри;
- 2) громадськість та різні інституції (зокрема громадські організації), від яких залежить ставлення суспільства до потерпілих від торгівлі людьми;
- 3) державні інституції: правоохоронні органи, прокуратура, суд, медичні або

соціальні служби;

4) найближче оточення: сім'я, родичі, сусіди, знайомі, друзі.

В Україні як правило, допомогу потерпілим від торгівлі людьми надають правоохоронні органи та судочинство, соціальні служби, заклади охорони здоров'я, громадські та релігійні організації.

Перебуваючи за кордоном, потерпіла від торгівлі людьми особа може звернутися до:

- консульської установи України;
- неурядових організацій;
- правоохоронних органів за кордоном.

Питання для контролю та самоконтролю

- Розкрийте феномен торгівлі людьми як соціальної проблеми у світі та Україні.
- Назвіть різновиди торгівлі людьми.
- Обґрунтуйте наслідки торгівлі людьми.
- Які три взаємопов'язані складові має злочин торгівлі людьми?
- На основі яких підходів здійснюється соціальна профілактика?
- Назвіть форми і методи соціальної профілактики.
- Обґрунтуйте складові профілактики торгівлі людьми як головного елемента протидії цьому явищу.
- Яка структура мережі організацій допомоги потерпілим від торгівлі людьми?

Список використаних джерел:

1. Кузнєцова Л.П. Основные технологии социальной работы: Учебное пособие. Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2002. – 92 с.
2. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
3. Протидія торгівлі людьми: навчально-методичний посібник / за ред. Т. Семигіної. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 166 с.
4. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонові. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.
5. Соціальна робота : технологічний аспект : навч. посіб. / за заг. ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
6. Тюптя Л. Т. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – 574 с.

Змістовий модуль 3 Організація соціальної роботи з клієнтами, які потребують екстреної соціальної допомоги

2.4. Тема «Організація соціального супроводу особам, які

звільнені із місць позбавлення волі»

1. Сучасна політика щодо соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі
2. Законодавче та нормативне забезпечення соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі
3. Визначення цільової групи та мети надання соціальних послуг

- 4. Організації, що надають соціальні послуги особам, звільненим із місць позбавлення волі
- 5. Організація роботи центру соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі
  - 5.1. Мінімальний перелік соціальних послуг, принципи та вимоги їх надання
  - 5.2. Організація процесу надання соціальних послуг
    - 5.2.1. Первинне оцінювання
    - 5.2.2. Залучення клієнта
    - 5.2.3. Розробка індивідуального плану адаптації
    - 5.2.4. Угода з отримувачем послуг
- 6. Надання соціальних послуг
  - 6.1. Соціально-побутові послуги
  - 6.2. Послуги з оформлення та відновлення документів
  - 6.3. Реєстрація місця проживання (перебування)
  - 6.4. Соціально-медичні послуги
  - 6.5. Юридичні послуги
  - 6.6. Психологічні послуги
  - 6.7. Освітні послуги
  - 6.8. Послуги з професійної підготовки
  - 6.9. Працевлаштування
- 7. Психологічні особливості звільнених із місць позбавлення волі та робота з ними
  - 7.1. Психологічна характеристика звільнених
  - 7.2. Формування навичок самостійного життя
  - 7.3. Відновлення соціально-корисних зв'язків
- 8. Вимоги до персоналу

1. Сучасна політика щодо соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі

За останні роки держава визнала питання соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, досить актуальним.

За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань щорічно з установ кримінально-виконавчої системи звільняється біля 60 тисяч осіб.

Звернемося до визначення понять, що пов'язані з проблемою соціального супроводу особам, звільнених із місць позбавлення волі, таких як «звільнені особи», «соціальна адаптація», «соціальний патронаж»:

звільнені особи - особи, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань за хворобою, на підставі Закону України про амністію чи акта про помилування, умовно-достроково звільнені від відбування покарання, яким замінена невідбута частина покарання більш м'яким, звільнені від відбування покарання вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до трьох років;

соціальна адаптація – комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів;

соціальний патронаж – комплекс заходів державної підтримки та допомоги звільненим особам, які здійснюються з метою сприяння цим особам у працевлаштуванні, професійній переорієнтації та перепідготовці, створення належних житлово-побутових умов, запобігання впливу на них криміногенних факторів.

Практика свідчить, що більшість засуджених перед звільненням перебувають у стані стресу, спричиненого з одного боку страхом перед забутим вже почуттям самотійності та волі, а з іншого – абсолютною безпорадністю, беззахисністю, слабкою підготовленістю до самотійного життя у побутовому, моральному і соціальному відношенні. Має місце відсутність документів, втрата соціальних зв'язків. За роки тюремного відчуження втрачається кваліфікація, переходить до чужих рук майно, житло, що прирікає людину на бродяжництво, що рано чи пізно закінчується повторною злочинністю.

Зважаючи на це, одним з напрямів сучасної соціальної політики є соціальний захист осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Для вирішення цього питання в Україні формується система соціальної адаптації зазначеної категорії осіб. Одним із ключових механізмів у формуванні системи є утворення мережі центрів соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Слід зазначити, що в Україні на сьогоднішній день діє 21 недержавна організація, що надає соціальні послуги звільненим з місць позбавлення волі. Для громадян похилого віку та інвалідів функціонує 14 спеціальних будинків-інтернатів та спецвідділень при інтернатних установах. Одночасно, особи, звільнені з місць позбавлення волі, можуть отримати соціальні послуги в закладах для бездомних громадян, яких на сьогодні налічується 44.

Крім того, багатоаспектність проблем звільнених, вимагає об'єднання зусиль різних органів виконавчої влади та чіткої скоординованості їх дій.

Тому реалізація моделі соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, пов'язана із забезпеченням тісної співпраці та взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і об'єднань громадян.

2. Законодавче та нормативне забезпечення соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі

Робота, спрямована на підготовку засуджених до звільнення, вирішення питань їх трудового, побутового влаштування та ресоціалізація у суспільство після звільнення з місць позбавлення волі базується на таких законодавчих та нормативно-правових актах:

- Конституція України
- Конвенція про захист прав і основних свобод людини

- Закон України „Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк”
- Державний стандарт соціальної адаптації (2015)
- Закон України „Про соціальні послуги”
- Закон України „Про зайнятість населення” (стаття 5)
- Закон України „Про внесення змін до статті 71 Житлового кодексу Української РСР” (щодо збереження житла)
- Закон України „Про житловий фонд соціального призначення”
- Закон України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні”
- Кримінально-виконавчий кодекс України (статті 25,154,156,157,161)
- Постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.03 №1895 „Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг”
- Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.04 №12 „Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку”
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.04 №429 „Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах”
- Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.06 №1767 „Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки”
- Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.07 №415 „Про затвердження Порядку відновлення документів громадян, які перебувають у тимчасових притулках для дорослих”
- Наказ Державного департаменту з питань виконання покарань, МВС, Мінпраці від 12.12.03 №250/1562/342 „Про порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ, територіальних органів праці та соціального захисту населення та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації
- Наказ Мінпраці від 14.02.06 №31 „Про затвердження типових положень про заклади соціального захисту для бездомних громадян та осіб, звільнених із місць позбавлення волі”
- Наказ МВС від 15.06.06 №600 „Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України”
- Наказ Мінпраці від 17.07.06 №264 „Про затвердження форм звітності № 1-БГ „Звіт про діяльність закладів соціального захисту для бездомних громадян” та № 1-ЗО „Звіт про діяльність установ для осіб, звільнених з місць позбавлення волі” та інструкцій щодо їх заповнення”
- Наказ Мінпраці від 24.07.06 №274 „Про затвердження нової редакції кваліфікаційної характеристики посади „соціальний працівник”

- Наказ Міністрації від 24.07.06 №275 „Про затвердження кваліфікаційних характеристик посад „директор установи для осіб, звільнених з місць позбавлення волі”, „директор закладу соціального захисту для бездомних громадян”
- Наказ Міністрації та МОЗ від 24.01.07 №28/26 „Про затвердження нормативно-правових актів щодо надання соціально-медичних послуг бездомним громадянам та особам, звільненим з місць позбавлення волі”
- Наказ Міністрації та МОЗ від 13.11.07 №610/708 „Про затвердження змін до Умов оплати праці працівників закладів охорони здоров'я та установ соціального захисту населення”(щодо оплати праці працівників закладів (установ) для бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі)

3. Визначення цільової групи та мети соціальних послуг

Робота соціальних працівників та установ соціальної адаптації має бути спрямована на забезпечення чіткої організаційної роботи з особами працездатного віку, звільненими з місць позбавлення волі, які потребують соціального супроводу під час пристосування до соціального середовища (соціальної адаптації).

Метою соціального супроводу громадян, які повернулися з місць позбавлення волі, є сприяння їх ресоціалізації та адаптації до сучасних умов життя, надання необхідної допомоги у розв'язанні соціальних проблем, зокрема, отримання житла, працевлаштування, лікування, навчання, поновлення втрачених соціальних зв'язків, що в цілому запобігатиме рецидивній злочинності.

Соціальний супровід здійснюється шляхом надання особам, звільненим з місць позбавлення волі, різних видів соціальних послуг.

4. Організації, що надають соціальні послуги особам, звільненим із місць позбавлення волі

Відповідно до Закону України „Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк”, соціальний супровід звільнених здійснюють місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, органи та установи кримінально-виконавчої системи, органи внутрішніх справ, центри соціальної адаптації, спостережні комісії, органи праці та соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти і науки, центри зайнятості населення, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, будинки-інтернати, кризові центри, служби психологічної допомоги, притулки, установи соціального патронажу, будинки нічного або тимчасового перебування звільнених осіб, громадські організації та інші організації та установи. Зазначені органи, організації та установи в разі звернення до них звільнених осіб зобов'язані невідкладно розпочати здійснення щодо них заходів соціального патронажу.

Одним із пріоритетних питань у процесі соціальної адаптації є функціонування центрів соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, фахівці якого і здійснюють соціальний супровід звільнених осіб.

Не менш важливим напрямком роботи із звільненими, які потребують допомоги, є діяльність спостережних комісій, що здійснюють заходи соціального патронажу щодо осіб, звільнених від відбування покарання, сприяють розвитку мережі центрів соціальної адаптації та інших установ і організацій, діяльність яких спрямована на надання цим особам допомоги у соціальній адаптації.

Практика свідчить, що проблеми осіб, звільнених з місць позбавлення волі є міжсекторальними, тому організація або установа, що здійснює соціальний супровід цих осіб розвиває партнерство з причетними організаціями та установами для їх вирішення з урахуванням специфічних потреб отримувачів послуг.

З цією метою організація, установа, що здійснює соціальний супровід, укладає з іншими організаціями угоди про співпрацю з метою забезпечення вирішення проблем звільнених та залучає відповідних фахівців таких закладів для надання спеціалізованих послуг: медичних, юридичних, реєстрації, працевлаштування, отримання житла тощо.

Взаємодія з органами виконавчої влади та іншими зацікавленими відомствами сприяє засудженим у соціальній адаптації після звільнення.

Важливим є співпраця з органами внутрішніх справ. Працівники Центру постійно підтримують зв'язки з територіальними органами внутрішніх справ під час здійснення адміністративного нагляду за звільненими та систематично інформують вищезазначені органи про клієнтів Центру.

З метою вирішення проблемних питань, надавач послуг перенаправляє отримувача до:

- відділів, відділень у справах громадянства, іміграції та реєстрації фізичних осіб міських, районних управлінь (відділів) Міністерства внутрішніх справ – для відновлення документів, реєстрації;
- центрів зайнятості – для працевлаштування;
- закладів освіти – для проходження навчання;
- місцевих органів виконавчої влади (відповідні підрозділи) – для отримання житла;
- лікувальних закладів у випадку наявності психіатричного захворювання або неадекватного психічного стану; наявності інфекційних та інших захворювань;
- психоневрологічних інтернатів або будинків для інвалідів системи соціального захисту населення у разі наявності інвалідності, розумової відсталості або психоневрологічного захворювання;
- спеціальних будинків-інтернатів та спецвідділень для громадян похилого віку та інвалідів.

З метою надання особам, які звільнені від відбування покарання, сприяння у відновленні в соціальному статусі повноправного члена суспільства, поверненні їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, спільним наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, МВС, Мінпраці установлено порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації.

Адміністрація установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного строку покарання проводить бесіду із засудженим для визначення його намірів щодо місця проживання та працевлаштування після звільнення і надання необхідної допомоги у вирішенні цих питань. В установах виконання покарань організовуються курси підготовки засуджених до звільнення.

Для вирішення питань побутового влаштування, працевлаштування, адміністрація надсилає повідомлення до органів праці та соціального захисту населення, центру зайнятості, органів внутрішніх справ. Таким чином, протягом цих 3-х місяців мають бути вирішені всі нагальні проблеми особи, яка звільняється.

5. Організація роботи центру соціальної адаптації

Центр соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, (далі – Центр) є соціальною установою для надання соціальних послуг особам, звільненим з місць позбавлення волі (далі – клієнти), та їх тимчасового перебування.

Основною метою Центру є ресоціалізація, реінтеграція та соціальна адаптація клієнтів.

Для досягнення зазначеної мети Центр:

- створює умови, що сприяють ефективному формуванню особистісних якостей клієнтів, зміцненню та відновленню їх соціально-корисних зв'язків, протидіє можливому негативному впливу на цих осіб;
- надає клієнтам психологічну, педагогічну, правову, медичну натуральну та іншу допомогу;
- здійснює індивідуально-виховну роботу з клієнтами;
- застосовує заходи соціального патронажу до клієнтів;
- залучає клієнтів до громадсько корисної праці, в тому числі на створених у Центрі міні-виробництвах;
- вирішує питання з органами науки та освіти, навчальними закладами про підвищення професійно-технічного та загальноосвітнього рівня клієнтів;
- організовує медичне обслуговування клієнтів.

Центр надає соціальні послуги громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які досягли 28 років, постійно проживають на території України і звернулися до Центру протягом шести місяців після звільнення з установ виконання покарань.

До Центру приймаються особи, які втратили соціально корисні зв'язки, мають труднощі у влаштуванні на роботу, мають можливу загрозу негативного впливу з боку оточення.

Прийняття до Центру здійснюється на підставі:

- особистої заяви;
- паспорта (за наявності);
- довідки про звільнення;
- медичної довідки про стан здоров'я;
- висновку педагога соціального (за наявності);
- двох фотокарток розміром 3x4.

5.1. *Мінімальний перелік соціальних послуг, принципи та вимоги їх надання*

Особам, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, надається мінімальний гарантований перелік соціальних послуг:

- соціально-побутові;
- соціально-педагогічні;
- психологічні;
- соціально-медичні;
- юридичні;
- інформаційні;
- послуги з працевлаштування.

В основі надання послуг лежать такі базові принципи, як:

- поважливе і гуманне ставлення з боку надавачів послуг;
- право самостійного вибору клієнтом місця та форми соціального обслуговування;
- інформування клієнта про його права, обов'язки та умови надання соціальних послуг;
- згода на отримання соціальних послуг та відмова від них;
- конфіденційність інформації особистого характеру;
- захист клієнтом своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку;
- орієнтування на індивідуальні потреби отримувачів та використання їхнього потенціалу;
- обслуговування підготовленим та кваліфікованим персоналом;
- залучення отримувачів послуг і членів їх сімей до планування надання соціальних послуг;
- право на реалізацію особистих прагнень та можливостей.

Соціальні послуги надаються з урахуванням:

- індивідуальної ситуації та особливості стану клієнта;
- віку клієнта;
- соціального статусу;
- психічного стану;
- стану здоров'я.

Термін надання послуги залежить від специфіки життєвої ситуації отримувача, особистісного потенціалу отримувача, індивідуальних потреб (відсутність паспорта, реєстрації, місця роботи, професійних навичок, житла, наявність проблем зі здоров'ям,

психологічні потреби тощо). Проте, термін надання послуг, який визначається договором, не перевищує одного року.

Соціальні послуги починають надаватися за наступних умов:

- особистого звернення громадянина, яке зафіксоване соціальним працівником у письмовій формі;
- адекватного психічного та фізичного стану, який підтверджує і письмово фіксує у формі опитування соціальний працівник або лікар при зверненні особи;
- повної поінформованості кандидата на отримання послуг щодо умов, за яких він може отримувати послуги, його прав та обов'язків, правил внутрішнього розпорядку соціальної установи, яка підтверджена підписом кандидата на отримання послуг;
- бажання отримувача брати участь у вирішенні своїх проблем і зміни ситуації;
- підписаної угоди про надання соціальних послуг.

Умовами припинення надання послуг може бути:

- порушення отримувачем умов угоди і систематичне ухиляння від діяльності згідно з індивідуальним планом;
- відмова від отримування послуг;
- завершення максимально можливого терміну надання соціальних послуг і недостиження очікуваних результатів (продовження терміну надання послуг розглядається в індивідуальному порядку);
- досягнення цілей, які передбачені індивідуальним планом;
- перенаправлення клієнта до іншого закладу;
- скоєння отримувачем послуг Центру діянь, за які передбачено кримінальне покарання.

5.2. Організація процесу надання соціальних послуг.

5.2.1 Первинне оцінювання

З метою ефективної ресоціалізації звільнених, до кожного клієнта, який звернувся до Центру, здійснюється комплексна оцінка його стану та потреб. На підставі оцінки відбувається складання плану організації надання соціальних послуг.

Оцінювання клієнта здійснюється соціальним працівником, психологом, медпрацівником, юристом, за потреби залучаються інші фахівці.

Оцінювання проводиться перед наданням послуг і передбачає збір та аналіз інформації щодо особистісних характеристик, потреб, проблем, переваг та обмежень клієнта, включаючи інформацію стосовно:

- причини звернення клієнта до Центру;
- соціально-демографічних характеристик клієнта.

При проведенні первинного оцінювання та вивчення індивідуальної ситуації клієнта фахівці збирають інформацію про його потреби:

- у тимчасовому проживанні та харчуванні на певний період;
- збереженні речей та документів;
- оформленні документів та реєстрації місця проживання (перебування);
- допомоги психолога, психотерапевта;
- допомоги у здобутті освіти;
- допомоги в отриманні професії, перекваліфікації, працевлаштуванні;
- медичній допомозі;
- забезпеченні одягом та взуттям;
- юридичній допомозі;
- допомозі у відновленні контактів з членами родини;
- інші.

Середній термін проведення оцінювання становища клієнта складає тиждень.

5.2.2 Залучення клієнта

Після проведення первинного оцінювання клієнта соціальний працівник обговорює з ним його проблеми для визначення першочергових заходів по наданню тих чи інших соціальних послуг.

Заходи, спрямовані на покращення життєвої ситуації отримувача здійснюються у партнерстві з ним; соціальний працівник не здійснює дії отримувача, а скеровує його і допомагає у виконанні певних дій, стимулює до самостійного прийняття рішень, надає підтримку для участі отримувача в заходах з виконання плану адаптації та інтеграції.

5.2.3 Розробка індивідуального плану адаптації

Центр, що надає соціальні послуги, забезпечує складання індивідуального плану, який спрямований на задоволення соціальних потреб клієнта. План розробляється і узгоджується з кожним клієнтом особисто. План визначає заходи (інформаційно-консультаційні, психологічні, медичні, юридичні, освітні, професійні, побутові тощо), які сприятимуть соціальній адаптації отримувача.

Індивідуальний план складається у двох примірниках, протягом тижня після первинного оцінювання, тобто 14 днів з моменту звернення за отриманням послуг, та переглядається разом з отримувачем не менше чотирьох разів на рік.

5.2.4 Угода з отримувачем послуг

Однією з умов надання соціальних послуг є підписання угоди на їх отримання. Послуги надаються на підставі угоди, що регулює взаємні відносини та визначає відповідальність сторін, фіксує згоду й обов'язкову участь отримувача у виконанні індивідуального плану соціальної адаптації та інтеграції відповідно до наказу Мінпраці від 14.02.06 №31 „Про затвердження типових положень про заклади соціального захисту для бездомних громадян та осіб, звільнених із місць позбавлення волі”.

Угода укладається й підписується обома сторонами перед початком надання послуг. Форма угоди розробляється і затверджується надавачем соціальних послуг.

Угода укладається в двох примірниках, один з яких надається отримувачу послуг, інший залишається в Центрі і додається до особової картки отримувача.

6. Надання соціальних послуг

Центр соціальної адаптації надає різні види соціальних послуг, спрямовані на вирішення всіх проблем звільнених.

Основними проблемами осіб, звільнених з місць позбавлення волі, є потреба:

- в інформації щодо соціальних послуг, які можна отримати за місцем реєстрації місця проживання (перебування);
- в психологічній підтримці;
- в працевлаштуванні;
- у відновленні /отриманні документів та житла;
- в налагодженні / відновленні стосунків з членами родини;
- в лікуванні;
- в організації побуту;
- інші.

6.1. Надання соціально-побутових послуг

Центр забезпечує надання клієнту необхідних соціально-побутових послуг, пов'язаних з його перебуванням в центрі, зокрема:

- тимчасового житла;
- гарячого харчування;
- необхідного одягу, взуття, білизни;
- можливості користуватися душем та пральною;
- можливості збереження речей тощо.

6. 2. Надання послуг з оформлення або відновлення документів

Працівники Центру сприяють, при потребі, в оформленні або відновленні паспорта клієнту.

Соціальний працівник під час проведення первинного оцінювання клієнта уточнює наявність у нього паспорта чи тимчасового посвідчення громадянина України, про що є відповідний запис в особовій справі клієнта.

Якщо громадянин звернувся за отриманням соціальних послуг до Центру, що знаходиться в місцевості, яка не відповідає вказаній у довідці про звільнення, соціальний працівник впродовж одного тижня надсилає запит до органу внутрішніх справ за місцем, куди мала прибути звільнена особа, з метою перевірки, чи не видавався їй паспорт після звільнення.

На період уточнення даних про клієнта Центр звертається до територіального органу внутрішніх справ за місцем знаходження Центру, про видання клієнту тимчасового посвідчення громадянина України.

На підставі отриманої інформації від органу внутрішніх справ за місцем звільнення громадянина та його свідоцтва про народження адміністрація Центру впродовж двох тижнів подає необхідні документи для поновлення паспорту до територіального органу внутрішніх справ за місцем знаходження Центру.

За відсутності коштів у клієнта, Центр сплачує державне мито та надає кошти на фотографування клієнта для отримання паспорта, за умови передбачених на це коштів у бюджеті Центру.

6. 3. Сприяння реєстрації місця проживання (перебування)

Адміністрація Центру сприяє, при потребі, реєстрації місця проживання (перебування) отримувача послуг.

Соціальний працівник під час проведення первинного оцінювання клієнта уточнює наявність у нього реєстрації за місцем проживання чи потребу в ній, про що робить відповідний запис в особовій справі клієнта.

У разі відсутності реєстрації, соціальний працівник готує необхідні документи та впродовж двох тижнів від дня звернення клієнта подає їх до територіального підрозділу Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб.

За відсутності у клієнта Центру житлового приміщення, де він проживає як власник житла, за договором його наймання, піднаймання, оренди або на інших підставах, адміністрація Центру пропонує зареєструвати клієнта (залежно від його соціального статусу та віку) в Центрі на період його перебування в ньому, або за адресою Центру обліку бездомних громадян чи іншого закладу соціального захисту для бездомних громадян, після отримання посвідчення про взяття на облік.

За відсутності коштів у особи, яка звернулася за послугою, Центр сплачує державне мито за видачу бланків, талонів реєстрації за рахунок коштів бюджету Центру.

6. 4. Соціально-медичні послуги

Соціально-медичне обслуговування клієнтів та дотримання державних санітарно-гігієнічних норм і протиепідемічних правил має забезпечуватися комплексом таких заходів: первинний медичний огляд; перша медична допомога; організація консультації лікаря; направлення у територіальні заклади охорони здоров'я; санітарно-гігієнічний та протиепідемічний контроль; профілактично-оздоровчі заходи; забезпечення при потребі виробами медичного чи реабілітаційного призначення (окулярами, слуховими апаратами, вело- та крісло-колясками, протезно-ортопедичними виробами тощо).

У разі різкого погіршення стану здоров'я клієнта або виникнення гострого стану в клієнта, працівники Центру обов'язково викликають швидку медичну допомогу. Екстрена та планова медична допомога надається лікарями територіального закладу охорони здоров'я.

В Центрі первинний медичний огляд проводиться медичним працівником. До обов'язків медичного працівника входить: первинний огляд; санітарна обробка клієнтів, які влаштовуються до установи; дезінфекція усіх їхніх речей; надання первинної медичної допомоги; проведення відповідних заходів по забезпеченню санітарно-гігієнічного та протиепідемічного благополуччя закладу тощо.

Медичний працівник Центру перевіряє наявність у клієнта відповідної медичної документації.

У разі виявлення хронічних захворювань, що потребують постійного медичного нагляду та лікування, клієнту видається направлення на обслуговування за місцем реєстрації або в територіальний медичний заклад за місцем знаходження Центру.

У разі наявності проблеми алкоголізму, наркоманії клієнт може бути направлений на медичне лікування та психологічну реабілітацію у відповідні заклади, що надають послуги з усунення або мінімізації проблеми.

З метою вирішення питання щодо надання медико-санітарної допомоги клієнтам, Центр оформляє відповідний договір з територіальними закладами охорони здоров'я на належне медичне обслуговування.

6. 5. Юридичні послуги

Центр надає клієнту необхідну правову допомогу та консультації з питань застосування чинного законодавства, здійснює захист прав та законних інтересів клієнтів. При потребі Центр перенаправляє клієнта для отримання послуг до громадських приймалень при місцевих відділах (управліннях) юстиції, при райдержадміністраціях, центрах соціальних служб для молоді, виконавчих органах районних та міських рад, які надають безоплатну юридичну допомогу.

Фахівець надає правову допомогу клієнту в оформленні документів (отриманні паспорта, реєстрації, інших документів правового характеру).

Клієнту роз'яснюються його права на отримання тимчасового/постійного житла, постановки на облік у центрі зайнятості, в органах охорони здоров'я, працевлаштування, соціальний захист та соціальну допомогу, а також обов'язки державних органів та посадових осіб у його побутовому облаштуванні та працевлаштуванні, наданні соціальної та матеріальної допомоги.

При потребі клієнт отримує необхідну правову консультативну допомогу з сімейного, цивільного, трудового, адміністративного, господарського, житлового, кримінального та інших галузей права.

Клієнту надається допомога в оформленні заяв, скарг, позовів та інших документів правового характеру.

Центр, при потребі, сприяє у захисті прав та інтересів клієнта, відстоюванні його прав у судових та інших органах.

6. 6. Психологічні послуги

Відповідно до індивідуальних потреб (труднощі підтримки соціальних контактів, спілкування з людьми, додання психологічних бар'єрів, недовіра до людей, невпевненість у собі і своїх силах тощо) клієнту надаються психологічні послуги кваліфікованими фахівцями з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей особистості, потреб психокорекції її психічних станів та адаптативних можливостей задля усунення психологічних проблем та швидшої адаптації до нових умов життя.

Відповідно до Типового положення про центр соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, в штатних нормативах передбачено посаду практичного психолога, який забезпечує належну психологічну допомогу зазначеній категорії осіб.

6. 7. Сприяння в отриманні освітніх послуг

Залежно від освітніх потреб клієнта Центр сприяє залученню його до здобуття повної середньої, середньої спеціальної чи вищої освіти.

Соціальний працівник уточнює у клієнта його освітній рівень та наявність потреби у здобутті (продовженні) освіти, що фіксується в індивідуальному плані.

У разі виявлення клієнтом бажання продовжити освіту соціальний працівник допомагає йому підготувати необхідні документи та подати до відповідного закладу освіти.

6.8. Сприяння в отриманні послуг з професійної підготовки

Залежно від професійних потреб клієнта Центр сприяє залученню його до професійного навчання.

Клієнту пропонується перелік навчальних курсів для отримання професії.

У випадку виявлення клієнтом інтересу до отримання професії соціальний працівник допомагає йому підготувати необхідні документи та подати до курсів професійної підготовки або до центру зайнятості для отримання направлення на навчання.

6.9. Сприяння у працевлаштуванні

Особам, звільненим з місць позбавлення волі, видаються відповідні документи про освіту і виробничу кваліфікацію, набуті в установі, довідка встановленого зразка про звільнення, а також Пам'ятка про додаткові гарантії щодо працевлаштування.

Центр надає працездатному клієнтові допомогу у працевлаштуванні згідно з рівнем його професійної підготовки.

Соціальний працівник допомагає клієнту стати на облік у центрі зайнятості.

Клієнту пропонується перелік місць працевлаштування, які згідно статті 5 Закону України „Про зайнятість”, бронюються на підприємствах, установах та організаціях для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, за місцем його реєстрації.

7. Особливості роботи звільнених

7.1 Формування навичок самостійного життя

Соціальна робота з особою, яка повернулася з місць позбавлення волі, спрямована на набуття ним навичок незалежного життя та самостійного вирішення власних життєвих проблем.

7.2 Відновлення соціально-корисних зв'язків

Працівники Центру сприяють відновленню соціальних зв'язків отримувача послуг з сім'єю, найближчими родичами, друзями, сусідами з метою його швидшої інтеграції в суспільство.

8. Вимоги до персоналу

Працівники, які надають соціальні послуги, повинні мати відповідну фахову підготовку, досвід роботи та постійно підвищують кваліфікацію. Кожен працівник Центру проходить регулярне навчання згідно власних навчальних планів.

Соціальному працівникові при роботі з колишніми в'язнями, важливо:

- уникати упередженого ставлення та стереотипних уявлень;
- розглядати особу в контексті всього життя;
- бути толерантним;
- утримуватися від критичних суджень;
- вірити у здатність людини до змін; бути реалістичним.

Питання для контролю та самоконтролю

- Охарактеризуйте сучасну політику, щодо соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі.
- Обґрунтуйте законодавче та нормативне забезпечення соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі
- Яка метасоціального супроводу громадян, які повернулися з місць позбавлення волі?
- Назвіть організації, що надають соціальні послуги особам, звільненим із місць позбавлення волі.
- Розкрийте організацію роботи центру соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі.
- Який мінімальний перелік соціальних послуг, принципи та вимоги їх надання?
- Як здійснюється організація процесу надання соціальних послуг (первинне оцінювання, залучення клієнта, розробка індивідуального плану адаптації, угода з отримувачем послуг)?
- Охарактеризуйте соціальні послуги, які надаються особам, звільненим з місць позбавлення волі (соціально-побутові, послуги з оформлення та відновлення документів, реєстрація місця проживання (перебування), соціально-медичні, юридичні, психологічні, освітні, послуги з професійної підготовки, працевлаштування).
- Які психологічні особливості звільнених із місць позбавлення волі та яка робота проводиться з ними?
- Які вимоги висуваються до соціального працівника при роботі з колишніми в'язнями?

Список використаних джерел:

- Методичні рекомендації, щодо організації роботи з особами, звільненими із місць позбавлення волі // Сайт Міністерства соціальної політики України. Нормативна база. Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>

РОЗДІЛ 3 МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 2. Організація соціальної роботи з «групами ризику»

3.1. Тема «Соціальна робота з обдарованою особистістю»

ТЕСТИ

на виявлення інтелектуальних та творчих здібностей дітей

Існує вербальна і фігуральна форма цих тестів. Фігуральна форма тестів меншою мірою залежить від національних, культурних і соціальних відмінностей і складається з кількох субтестів (по 10 хв. на кожний).

1. «Намалюй малюнок» – тест, у якому досліджуваний має придумати оригінальний малюнок із використанням певного елемента. Цей елемент – контур, зроблений із кольорового паперу(у формі краплі чи боба) має бути істотною частиною придуманого малюнка. В інструкції підкреслюється необхідність придумати і такий малюнок, який ніхто більше не здатний придумати, і доповнити його таким чином, щоб він став повним і цікавим оповіданням. Художній рівень виконання малюнків у всіх завданнях не оцінюється.

2. «Незавершені фігури» – тест, сконструйований автором інших тестів.

Як відомо, незавершені фігури викликають прагнення завершити їх простим і легким способом. Для того щоб створити оригінальну відповідь, необхідно контролювати це прагнення і гальмувати його задоволення. Кожна завершена фігура (їх усього 10) оцінюється за оригінальністю і точністю розробки ідеї. Кількість виконаних завдань визначає показник швидкості, а міра різноманітності відповідей – гнучкість мислення.

3. «Фігури, які повторюються».

Матеріалом для тесту є 30 пар паралельних ліній чи кругів. Повторення одного і того елемента дозволяє перевірити здатність достворення багатьох різноманітних асоціацій. У завданні стимулюються всі характеристики дивергентного мислення.

Швидкість стимулюється інструкцією придумати більше предметів і картинок; гнучкість – зробити їх різноманітнішими (оцінюється за кількістю категорій у відповідях); оригінальність – придумати такі малюнки, які ніхто не зміг би придумати; точність – надати якомога більше ідей у кожній картинці (легалізація відповідей).

На основі моделі інтелекта, описаної Дж. Гілфордом, були створені Південнокаліфорнійські тести виявлення дивергентної продуктивності. Наводимо приклади завдань, що пропонують експериментатори, пояснюючи текст.

1. Легкість використання слів.

Напишіть слова, що мають зазначену літеру. Наприклад, «О»: *знову, осика, тополя...*

2. Легкість відтворення ідей.

Назвіть предмети, що належать до зазначеного класу. Наприклад: «рідини, що горять»: *бензин, газ, спирт...*

3. Легкість у використанні асоціацій.

Напишіть слова, схожі за значенням із запропонованим словом. Наприклад: «такий»: *важкий, суворий, поважний...*

4. Легкість виразу.

Напишіть речення з чотирьох слів, у якому кожне слово починається із зазначеної літери. Наприклад, «С... Н... Д... С...»: *Спасибіна доброму слові. Сніг на дворі січе.*

5. Варіанти використання.

Перерахуйте використання предметів, що відрізняються від звичайного використання. Наприклад: «газета, її читають»: *нею розпалюють вогонь, вона є пакувальним матеріалом...*

6. Інтерпретація, порівняння.

Напишіть декілька варіантів кінцівки речення, що починається з порівняння. Наприклад, «жіноча краса подібна до осені, вона...»: *зникає перш, ніж може бути оцінена належним чином...*

7. Тест на використання.

Перерахуйте всі можливі способи використання кожного предмета. Наприклад: «консервна банка»: *ваза для квітів, форма для вирізування печива...*

8. Заголовок до тексту.

Дайте назву короткій історії. Наприклад, «новий робітник відділу універмагу замовив до зими 10 дюжин рукавичок, але забув зазначити, що вони мають бути парними. У результаті відділ отримав 120 рукавичок на ліву руку»: *«Чарівна однорукість», «Ліва серед лівих...»*

9. Завершення.

Перерахуйте різноманітні наслідки таких гіпотетичних ситуацій, наприклад: що було б, якби люди не мали потреби спати і не хотіли спати? *Більше працювали б, зникла б потреба у будильниках...*

10. Можливий рід занять.

Назвіть заняття, які могла б символізувати запропонована емблема. Наприклад, «яскрава електрична лампа»: *інженер-електрик, власник електрофабрики, блискучий студент...*

Базуючись на тестах Е. Торренса і Дж. Гілфорда, співробітник Наукowo-методичного центру творчої педагогіки в Санкт-Петербурзі О. Є. Тунік розробила серію тестів «Творче мислення». Тести проводяться індивідуально (протягом 40 хв).

Тест 1. Використання предметів

Інструкція. Газета використовується для читання. Чи можеш придумати інші спроби використання газети? Що з неї можна зробити?

Тривалість — 3 хв.

Оцінювання. Результати виконання тесту оцінюються в балах за показниками:

1. Швидкість – сума відповідей (за кожен – 1 бал).

Бали сумуються.

2. Оригінальність – кількість відповідей із незвичним використанням поняття. У запропонованому випадку оригінальною вважається відповідь, що зустрічається один раз на виборці 46 дітей. Одна оригінальна відповідь — 4 бали. Усі бали сумуються.

Тест 2. Завершення

Інструкція. Уяви, що буде, якщо звірі і птахи зможуть розмовляти людською мовою.

Тривалість— 3 хв.

Оцінювання. Результати виконання теста оцінюються в балах за показниками: один наслідок – 1 бал. Бали сумуються.

Оригінальною вважається відповідь, що зустрічається один раз на виборці 46 дітей. Одна оригінальна відповідь – 4 бали. Бали сумуються.

Тест 3. Вираз

Інструкція. Придумай речення з чотирьох слів, у якому кожне слово починається із зазначеної літери. Ось ці літери: В, Х, П, К.

Приклад речення: *Веселий хлопчик переглядає кінофільм.*

А тепер придумай свої речення.

Тривалість – 4 хв.

Оцінювання. Результати виконання тесту оцінюються в балах за показниками:

1. Швидкість:

а) кількість речень (1 речення – 1 бал);

б) кількість слів, що використовуються один раз.

Сумарний показник швидкості – кількість речень + кількість слів.

2. Оригінальність – точність:

а) осмисленість речень, їх завершеність, правильність граматичної побудови речення – точність;

б) новизна, неординарність думки в реченні – оригінальність. Одне оригінальне, правильне речення – 4 бали.

Бали сумуються.

Тест 4. Словесна асоціація

Інструкція. Наведи всі можливі визначення для слова *книга*.

Наприклад, *яскрава книга*. Якою ще буває книга?

Тривалість – 3 хв.

Оцінювання. Результати виконання тесту оцінюються в балах за показниками:

1. Швидкість – кількість наведених визначень (1 визначення – 1 бал).

Бали сумуються.

2. Оригінальність – кількість оригінальних визначень (1 оригінальне визначення – 3 бали).

Бали сумуються.

Тест 5. Складання зображення

Інструкція. Намалюй певні об'єкти, користуючись таким набором фігур: коло, прямокутник, трикутник, півколо. Кожну фігуру можна використовувати кілька разів, змінювати їх розміри, але не можна додавати інші фігури чи лінії. Перший малюнок – обличчя, другий – будинок, третій – клоун, четвертий – те, що ти хочеш.

Тривалість – 8 хв.

Досліджуваному демонструється набір із чотирьох фігур і зразок виконання завдання (малюнок лампи: вертикальний прямокутник, зверху – трикутник, на його вершині – півколо).

Оцінювання. Результати виконання тесту оцінюються в балах за показниками:

1. Швидкість і гнучкість.

У цьому показнику враховується:

а) кількість зображених елементів, 1 елемент – 1 бал;

б) кількість використаних класів фігур із чотирьох заданих, 1 клас – 1 бал;

в) кількість помилок, припущених у малюнку незаданої фігури чи лінії, 1 помилка – мінус 1 бал. Бали сумуються за кожним малюнком.

2. Оригінальність:

а) кількість оригінальних малюнків за змістом, за темою, за незвичним використанням елементів, їх оригінальним розміщенням, 1 оригінальний малюнок – 3 бали.

б) кількість оригінальних елементів незвичної форми чи незвичного розміщення, 1 оригінальний елемент – 3 бали.

Бали, отримані за кожним малюнком, сумуються.

Тест 6. Ескізи

Інструкція. Додайте будь-які деталі до основного зображення таким чином, щоб вийшли різноманітні цікаві малюнки. Домалюйтеці кола (усього шість кіл – шість малюнків).

Тривалість – 5 хв.

Діаметр кола – 2 см. Коло знаходиться в квадраті 6 х 6 см. Якразок пропонується намальоване обличчя.

Оцінювання. Результати виконання тесту оцінюються в балах за показниками:

1. Гнучкість – кількість зображених класів (категорій малюнків, наприклад, зображення різних тварин також).

У цьому показнику враховується:

а) кількість класів, 1 клас – 2 бали;

б) кількість малюнків, де не використовується коло під час виконання малюнка, 1 малюнок – 1 бал.

Результат гнучкості – кількість класів – кількість малюнків без кола.

2. Оригінальність:

а) кількість оригінальних малюнків, 1 малюнок – 5 балів;

б) кількість оригінальних підходів до малювання, тобто незвичне за формою чи розташуванням деталей виконання зображення, оригінальний підхід – 3 бали.

Оригінальність: кількість оригінальних малюнків + кількість оригінальних підходів.

Використовуючи методи дослідження розумового розвитку обдарованих дітей, слід підкреслити, що крім стандартизованих тестів існують тести, орієнтовані на співвідносну групу. Це системи завдань, що можуть бути створені шкільним психологом із попереднім урахуванням міри їх складності для певної групи дітей. Міра складності визначається кількістю учнів, які отримали правильний результат під час виконання завдань.

АНКЕТА ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗДІБНОСТЕЙ ДИТИНИ

За допомогою цієї анкети, що містить дослідження різних спеціальних здібностей, ви можете з'ясувати, якими з них володіє ваша дитина. Нижче перераховано вісім галузей, у яких дитина може виявити свої таланти, і подано їх характеристики.

Як користуватися анкетой?

1. Уважно прочитайте запитання.

2. Дайте оцінку кожній з якостей у балах (за 5-бальною системою):

5 балів – така якість сильно виражена у вашої дитини;

4 бали – виражена вище середнього;

3 бали – виражена середньо;

2 бали – слабо виражена;

1 бал – зовсім не виражена.

3. Підсумуйте бали за всіма якостями у межах кожної з галузей.

Загальну кількість набраних балів у межах кожної галузі розділіть на кількість запитань у цій галузі.

4. Спробуйте скласти графічне зображення здібностей вашої дитини. Для цього на горизонтальній осі позначте вісім галузей здібностей, на вертикальній відзначте отриманий для кожної з них середній бал. Ви отримаєте ламану лінію – профіль здібностей вашої дитини.

Ця анкета – своєрідна опорна схема для спостережень за дитиною. Запропоновані характеристики здібностей допоможуть вам проаналізувати її поведінку, розумовий і фізичний розвиток. Звісно, анкета не висчерпує всіх особливостей поведінки дитини, тому, за необхідності, додайте власні характеристики її здібностей.

Здібності до заняття науковою діяльністю

1. Висловлює думки точно (в усній або письмовій формі).
2. Читає книги, науково-популярні видання, дещо випереджаючи своїх однолітків.
3. Здатна розуміти абстрактні поняття, установлювати взаємозв'язки, узагальнювати.
4. Володіє сенсомоторною координацією (відмінно фіксує те, що бачить, і чітко записує те, що чує).
5. Після уроків плюбляє читати науково-популярні журнали і книги.
6. Не сумує, якщо проект або нова ідея не підтримані вчителями, батьками або якщо її експеримент не вдався.
7. Намагається з'ясувати причини і сенс подій.
8. Проводить багато часу над створенням власних «проектів»: конструюванням, побудовою, збиранням.
9. Любить обговорювати наукові події, винаходи, часто замислюється над цим.
10. Пластична і відкрита до всього нового, не заціклюється на старому. Любить випробовувати нові способи розв'язання життєвих проблем, не використовує вже випробувані варіанти, не боїться нових спроб, завжди перевіряє нові ідеї та може від них відмовитися лише після експериментальної перевірки.

Разом:

Музичні здібності

1. Дуже швидко і легко відгукується на ритм і мелодії, завжди вслуховується в них.
2. Добре співає.
3. У гру на інструменті, в пісню або танець вкладає багато енергії та відчуттів.
4. Любить музичні записи. Прагне піти на концерт або туди, де можна послухати музику.
5. У співі або музиці передає відчуття, свій стан.

6. Вигадує оригінальні, власні мелодії.
7. Добре грає на якому-небудь інструменті.

Разом:

Технічні здібності

1. Добре виконує завдання з ручної праці.
2. Цікавиться механізмами і машинами.
3. Захоплюється конструюванням машин, приладів, авіамоделей, поїздів, радіоприймачів.
4. Може легко полагодити зіпсовані прилади, використовувати старі деталі для створення нових виробів, іграшок, приладів.
5. Знається на «припхах» механізмів, любить загадкові поломки і запитання на «пошук».
6. Любить малювати креслення та ескізи механізмів.
7. Читає журнали і статті про створення нових машин і механізмів.

Разом:

Літературна обдарованість

1. Може легко побудувати розповідь, починаючи із зачину і завершуючи розв'язанням якого-небудь конфлікту.
2. Доповнює чимось новим і незвичайним, коли розповідає про знайоме і відоме всім.
3. Дотримується лише необхідних деталей у розповідях про події, усе неістотне відкидає, залишаючи найголовніше й найхарактерніше.
4. Розповідаючи про щось, уміє дотримуватися обраного сюжету, не втрачає основної думки.
5. Обирає в своїх розповідях такі слова, що добре передають емоційний стан героїв, їх почуття.
6. Уміє передавати деталі, що важливі для розуміння події, і в той же час притримується основної лінії подій, про які любить розповідати.
7. Любить писати розповіді та вірші.
8. Змальовує в розповідях своїх героїв живими, передає їх почуття, настрій, характер.

Разом:

Артистичні здібності

1. Легко перевтілюється в іншого персонажа, людину тощо.
2. Розуміє і добре змальовує конфлікт, коли має можливість розіграти певну драматичну ситуацію.
3. Передає почуття мімікою, жестами, рухами.

4. Прагне викликати емоційні реакції у інших людей, коли прощось із захопленням розповідає.
5. Легко передає почуття й емоційні переживання.
6. Змінює тональність і тембр голосу, якщо змальовує іншу людину.
7. Цікавиться акторською грою.

Разом:

Здібності до спорту

1. Енергійна і справляє враження дитини, яка потребує великогообсягу фізичних рухів, щоб почуватися щасливою.
2. Любить брати участь у спортивних іграх або змаганнях.
3. Постійно досягає успіху в якому-небудь виді спорту.
4. Бігає швидше за всіх у класі.
5. Краще за інших координована в рухах, рухається легко і граціозно.
6. Любить ходити в походи, грати на відкритих спортивних майданчиках.
7. Уважає за краще проводити вільний час, граючи в хокей, баскетбол, теніс, футбол тощо.

Разом:

Інтелектуальні здібності

1. На заняттях все легко і швидко схоплює.
2. Має відчуття здорового глузду і використовує знання в практичних повсякденних ситуаціях.
3. Добре і зрозуміло міркує, не плутається в думках.
4. Відчуває зв'язок між однією подією та іншою, між причиною і наслідком.
5. Добре розуміє недомовлене, здогадується про те, що часто прямо не висловлюється дорослим, але має на увазі.
6. Установлює причини вчинків інших людей, мотиви їхньої поведінки.
7. Швидко запам'ятовує почуте або прочитане без спеціального заучування, не витрачає багато часу на повторення того, що потрібно запам'ятати.
8. Знає багато про проблеми і події, про які її однолітки і не здогадуються.
9. У дитини багатий словниковий запас, вона легко користується новими словами, точно висловлює свою думку.
10. Любить книги, що зазвичай читають не однолітки, а діти, старші на один-два роки.
11. Виконує складні завдання, що вимагають розумових зусиль.
12. Ставить багато запитань. Цікавиться багато чим і часто запитує про це дорослих.

13. Випереджає однолітків у навчанні на рік або два (тобто реально повинна б навчатися у старшому класі, ніж навчається зараз).

Часто нудьгує на уроці через те, що навчальний матеріал вже добре знайомий їй із книг, журналів, розповідей дорослих.

14. Оригінально мислить і пропонує несподівані відповіді, рішення.

15. Дуже сприйнятлива, спостережлива, швидко реагує на нове і несподіване.

Разом:

Художні здібності

1. На малюнках дитини — різноманітність предметів, ситуацій, людей (відсутня одноманітність у сюжетах).

2. Серйозно ставиться до творів мистецтва. Стає вдумливою і дуже серйозною, коли бачить гарну картину, незвичайну скульптуру, красиво і художньо виконану річ.

3. Оригінальна у виборі сюжету, складає своєрідні композиції з кольорів, малюнків, каменів тощо.

4. Завжди готова використовувати який-небудь новий матеріал для виготовлення іграшки, картини, малюнка, композиції, у будівництві на ігровому майданчику, в роботі з ножицями, клеєм.

5. Коли має вільний час, то охоче малює, ліпить, створює речі, що мають художнє значення (прикраси для будинку, одяг тощо).

6. Малює і ліпить для того, щоб висловити свої почуття і настрій.

7. Цікавиться творами мистецтва, створеними іншими людьми. Може висловити власну оцінку, намагається відтворити те, що їй сподобалося, у своєму малюнку або в зробленій власноруч іграшці, скульптурі.

8. Любить працювати з пластиліном, глиною, що дають можливість змалювати побачене в трьох вимірах.

Разом:

Модуль 1. Організація роботи з клієнтами, що визначаються за законами про соціальні гарантії та соціальне обслуговування

3.2. Тема «Система соціальної допомоги людям похилого віку та самотнім»

Старість в казках визначається як: «Пізній період життя людини: час теплої осені або зими?».

У цілому, серед людей похилого та старого віку найчастіше спостерігаються два основних типи: 1) негативне старіння; 2) позитивне старіння.

До першого належать люди сварливі і важкі в спілкуванні. Ніхто не хоче перебувати поруч з ними, бо вони, здається, свідомо прагнуть найнестерпнішим чином виставити напоказ найбільш непривабливі риси свого характеру.

Протилежний тип людей похилого віку гідний усілякого захоплення. З роками вони ніби стають кращі і демонструють все більш привабливі риси свого характеру.

Наведемо приклади із казок обох типів людей похилого віку:

Негативне старіння

«Казка про рибака і рибку»: «Старий ловив рибу неводом, Стара пряла свою пряжу» - сумовиті одноманітні заняття, які не потребують спілкування, соціальної взаємодії.

«От тиждень, другий проходить, Ще більше баба здуріла. Знову до рибки старого посилає».

Іноді негативно налаштованих людей старого віку в казках описують образами старих відьом, злих сил, перевертнів тощо.

Однією з проблем у старості є самотність. Як вихід з старечої самотності, в казках наведені такі гідні наслідування шляхи, як наставництво, опікунство над сиротами, убогими та слабкими. Наведемо приклади із казок «Снігуронька» та «Золотий ключик».

«Снігуронька»: «І як це, живеш-живеш на світі, а все собі ціни не знаєш... . Візьмемо, Бобир, Снігуроньку, ходімо! Дорогу нам, народ! Відступіться...». «На радість взяли доньку, Всечекаємо та чекаємо, що щастя попливе».

«Золотий ключик»: «Карло був уже старий і хворий, і шарманка його давно зламалася. ... Куртку-то я продав. Нічого, обійдуся без неї ... Тільки ти живи на здоров'я». І в кінці казки: «Буратіно уткнувся носом в добрі руки тата Карло. ... Тато Карло в новій оксамитовій куртці вертів шарманку і весело підморгував шановній публіці».

Хепі-енд в казках зазвичай виражається словами: «І жили вони довго і щасливо».

Позитивне старіння.

«Пані Метелиця»: «Коли від моєї перини пір'я летить, на землі сніг йде» - у неї про весь білий світ турбота.

«Срібне копитце»: «Так і стали жити разом дід Кокованя, сирітка Даренка да кішка Муренка. Жили-поживали, добра багато не наживали, на життя не плакали і у кожного з них справа була. Кокованя з ранку на роботу йшов. Даренка в хаті прибирала, юшку та кашу варила, а кішка Муренка на полювання ходила - мишей ловила. До вечора зберуться, і весело їм. Старий був майстер казки розказувати, Даренка любила ті казки слухати ... ».

Вправи

Вправа «Уявіть себе людиною похилого віку». Складіть два списки, які аспекти старіння для вас привабливі, а які викликають занепокоєння. Зверніть увагу на паралелі з "позитивними" і "негативними" характеристиками.

Тест

на виявлення придатності до роботи з людьми похилого і старого віку

1. Чи зможете Випрацювати з людьми похилого і старого віку?
2. На Вашу думку, яка мета роботи з людьми похилого і старого віку?
3. Яке Ваше ставлення до людей похилого та старого віку?
4. Чи виникала у Вас думка, що люди похилого і старого віку є некомпетентними, впадають у дитячість, ригідними, примхливими і стурбованими фізичними болями і недугами?
5. Чи ображаєтеся Ви на людей похилого і старого віку, дивитися на них зверхньо або намагаєтеся уникати їх?

6. Чи вважаєте Ви, що працювати з людьми похилого і старого віку - марна трата часу?
7. Що вас приваблює в роботі з людьми похилого віку?

Практичні рекомендації зі спілкування з людьми похилого та старого віку

Соціальний працівник повинен враховувати особливості психіки людей похилого та старого віку, розташувати до себе клієнта, завоювати його довіру. У розмові необхідно проявляти увагу і зацікавленість. Слід підбадьорити клієнта, створити у нього гарний настрій. Відсутність співчуття, нетерпіння, поспіх, недбалі жести викликають негативні емоції, різко знижують життєвий тонус, можуть спровокувати загострення захворювання, викликати агресію.

Слід враховувати, що багато літніх і старих людей страждають від самотності, самоізоляції. Добра порада, допомога в зміні способу життя, стосунків з близькими людьми часто є основними факторами, що сприяють нормалізації стану їх здоров'я.

Особливої уваги потребують літні і старі люди, які нещодавно втратили близьких, виписані з лікарні, самотні (особливо ті, хто не може себе обслужити), вийшли на пенсію і ще не адаптувалися до нового стану в сім'ї та суспільстві. Це так звана група «ризик». У цю групу входять і всі особи у віці від 70 років і старше.

Під час відвідування на дому опитування літніх і старих людей вимагає більшого часу в порівнянні з опитуванням осіб молодшого віку. Необхідно враховувати можливі порушення слуху, зору, сповільненість реакцій.

Мова повинна бути чіткою, ясною і дещо уповільненою. Первинне опитування клієнта з ознаками старечого недоумства має проводитися тільки за участю родичів.

Модуль 3 Організація соціальної роботи з клієнтами, які потребують екстренної соціальної допомоги

3.3. Тема «Соціальний захист інтересів жінок, які зазнали насилля в сім'ї»

Організація заходів щодо попередження насильства в сім'ї

Порядок взяття на профілактичний облік осіб, які вчинили насильство в сім'ї та порядок зняття їх з профілактичного обліку, а також винесення таким особам офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та про неприпустимість віктимної поведінки щодо такого насильства і захисних приписів визначається Інструкцією, яка затверджена наказом МВС України № 329 від 9.04.02.

Підставами для постановки на профілактичний облік осіб, які вчинили насильство в сім'ї, є:

— особиста заява про допомогу члена сім'ї, який постраждав від будь-яких умисних дій фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, а так само шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

— висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто.

— отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної

загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї безпосередньо від цього неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї або від органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї.

— отримання інформації про реальну загрозу вчинення насильства в сім'ї за інших обставин (публікації в засобах масової інформації, колективні звернення громадян, керівників організацій, підприємств, судових установ, навчальних закладів, органів громадського самоврядування та ін.).

У разі встановлення дільничними інспекторами міліції чи працівниками кримінальної міліції у справах неповнолітніх у діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, ними приймається рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України.

При безпосередньому виявленні працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах неповнолітніх фактів вчинення насильства по відношенню неповнолітніх членів сім'ї і за відсутністю від останніх звернення щодо вжиття заходів по його припиненню інформація про це направляється до спеціально уповноваженого органу з попередження насильства в сім'ї та органу опіки і піклування.

Профілактична робота з цими особами не повинна обмежуватись формальними рамками застосування заходів впливу, оскільки кожна особа, в т.ч. правопорушник, являє собою окрему особистість з різноманітними неповторюваними рисами характеру і формою поведінки, що потребує урахування індивідуальних особливостей правопорушника. Індивідуальний підхід є важливою, умовою в досягненні необхідного позитивного результату.

На сьогоднішній день в Україні діє мережа соціально профілактичних та реабілітаційних органів, установ і організацій, спеціально уповноважені органи виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї, органи опіки та піклування. Працівник міліції, на якого покладені обов'язки організації роботи щодо профілактики домашнього насильства, повинен мати адреси таких центрів та забезпечувати такою інформацією практичних працівників міліції, які безпосередньо здійснюють заходи щодо профілактики домашнього насильства.

Взаємодія з такими центрами допоможе зняти навантаження на органи внутрішніх справ з цих питань.

Робота дільничного інспектора міліції з попередження насильства в сім'ї починається з моменту отримання інформації про створення конфліктних ситуацій в тій чи іншій родині. Таку інформацію дільничний інспектор міліції може отримати під час здійснення поквартирних та подвірних обходів, при спілкуванні з представниками вуличних чи домових комітетів, адміністраціями підприємств, установ та організацій, лікарями районних поліклінік, під час особистого прийому громадян. Працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх отримують таку інформацію від дирекцій навчальних закладів.

Працівник міліції отримавши повідомлення про факти домашнього насильства діє відповідно до вимог Закону України «Про звернення громадян» та наказу МВС України № 500, Указу Президента України від 13.08.02 № 700 "Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення".

Слід пам'ятати!

Працівник міліції на території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу на випадок звернення до нього громадянина або службових осіб із заявою чи повідомленням про події, які загрожують особистій чи громадській безпеці, або на випадок безпосереднього виявлення таких зобов'язаний вжити заходів попередження і припинення правопорушень, рятування людей, надання допомоги особам, які потерпіли від злочинних діянь, охорони місця події і повідомити про це в найближчий територіальний орган внутрішніх справ.

В разі, коли конфліктуючі сторони не бажають втручання міліції, дільничний інспектор може порадити їм звернутися до соціальних центрів, у яких фахівці психологи допоможуть визначити напрямки поведінки, що не буде приводити до конфліктів.

Отримавши інформацію про факт насильства в сім'ї, дільничний інспектор повинен переконатись в об'єктивності і достовірності повідомлення, пересвідчитись в особі заявника, попередити його про відповідальність за повідомлення неправдивих свідчень. Переконавшись у вірогідності отриманої інформації, дільничний інспектор негайно доповідає у чергову частину або керівництву міськрайоргану внутрішніх справ суть повідомлення і діє відповідно до отриманих вказівок. У випадках, що потребують прийняття невідкладних заходів, виходячи із обставин, що склалися, дільничний інспектор самостійно приймає рішення про прибуття (виїзд) на місце події з метою застосування відповідних заходів по припиненню та запобіганню злочинних і інших протиправних дій. При неможливості повідомити керівництво чи чергового по міськрайоргану дільничний інспектор передає інформацію про подію злочину і про свій виїзд дільничним інспекторам, які обслуговують прилеглу територію, заручається їх підтримкою або залучає їх до спільних скоординованих дій.

Дільничний інспектор виїжджає на місце події незалежно від того, чи виїхала туди слідчо-оперативна група або черговий наряд.

Перед виїздом дільничного інспектора на місце події він повинен встановити, чи є у мешканців вказаної адреси у власності вогнепальна зброя, чи перебувають учасники конфлікту на профілактичних обліках ОВС. Дільничний повинен бути озброєним та забезпечений спецзасобами, які попередньо підлягають огляду на придатність до застосування. Крім того, бажано, щоб дільничний інспектор при собі мав мінімальний набір технічних та медичних засобів, що можуть бути використані на місці події.

Прибувши на місце події, дільничний інспектор повинен пересвідчитись у наявності побутового конфлікту, можливості його переростання у злочин або встановити сам факт наявності злочинних дій.

Подальші дії дільничного інспектора залежать від місця, де відбувається розгортання конфлікту, наявності перешкод для застосування заходів по його припиненню. Сам факт побутового конфлікту на подвір'ї огороженого парканом приватного будинку чи у помешканні є своєрідною перешкодою. Тому, дільничний інспектор спочатку повинен визначити особливості розташування помешкання та його планування, обстежити стан замків, встановити наявність освітлення та сигналізації, фатів на вікнах, а також стаціонарних, або тих, що звів правопорушник, перешкод, можливості їх подолання при вході до приміщення чи на подвір'я. Додатково потрібно встановити наявність домашніх тварин, зокрема собак, які можуть бути використані, як засіб перешкоджання законним діям працівника міліції.

При безперешкодному вході у приміщення дільничний інспектор міліції повинен встановити кількість осіб, які приймають участь у побутовому конфлікті, його ініціатора, визначити ступінь небезпеки цього конфлікту для оточуючих та вплив своєї присутності чи втручання на учасників конфлікту. Якщо конфлікт не досяг злочинної межі, а поява чи присутність дільничного інспектора міліції призвела до припинення протиправних дій та агресії з боку правопорушника, це є свідченням певної нормалізації обстановки і створює сприятливі умови до проведення попереджувальних заходів без застосування сили чи зброї. Дільничний інспектор повинен скористатись цією ситуацією і перш за все розвести конфліктуючі сторони в різні боки чи до різних кімнат, позбавивши їх можливості продовжувати суперечку чи бійку. Врахувавши психологічний стан конфліктуючих, які зазвичай прагнуть висловитись і заручитись сторонньою підтримкою, дільничний інспектор мусить виступити в ролі посередника примирення сторін. При з'ясуванні причин, мотивів виникнення побутового конфлікту з однією із сторін дільничному необхідно позбавити можливості впливу на характер бесіди іншу сторону, не послаблюючи контролю за поведінкою останньої.

Впевнившись у тому, що конфлікт вичерпано, дільничний інспектор може обмежитись профілактичною бесідою та попередженням про відповідальність за протиправні дії, роз'яснивши при цьому положення чинного адміністративного, кримінального та іншого законодавства.

При перебуванні в приміщенні, де знаходиться озброєний злочинець, який утримує заручників і погрожує їх життю та вчиненням збройного опору, дільничному інспектору доцільно вступити в переговори з ним, відволікти його увагу з метою затримки часу до прибуття спеціального підрозділу. На характер дій дільничного інспектора можуть вплинути і засоби, якими озброєний злочинець, оскільки це можуть бути не тільки вогнепальна і холодна зброя, предмети господарського вжитку, спеціально пристосовані або підібрані на місці події для вчинення протиправних дій, але і вибухові речовини та речовини хімічного походження.

Вступивши в переговори з правопорушником, дільничний одночасно повинен дотримуватись наступних вимог безпеки, застосування яких виключає або утруднює злочинцю можливість вчинити напад:

- утримуватись на безпечній відстані від злочинця, яка дозволить вчасно зреагувати на напад і оголосити зброю;

- не дозволяти злочинцю знаходитись позаду себе і не повертатись до нього спиною;

- спостерігати за його рухами і бути готовим до застосування спеціальних засобів чи зброї в разі нападу чи реальній загрозі життю оточуючих;

- видалити з місця, де перебуває злочинець, небезпечні предмети;

- спробувати виманити злочинця на безпечне для оточуючих місце.

Якщо правопорушник перебуває в стані алкогольного сп'яніння, і з його поведінки видно, що він виношує наміри до продовження протиправних дій, його доцільно доставити до чергової частини, за винятком випадків затримання в порядку ст. 106 КГЖ України. За наявності підстав до застосування заходів адміністративного впливу чергова частина оформляє відповідні документи і доповідає їх у встановленому порядку керівництву міськрайоргану. При необхідності дільничний інспектор приймає рішення про реєстрацію та винесення офіційного застереження про недопустимість антигромадської поведінки, або готує матеріали для взяття на профілактичний облік.

За умови наявності загрози переростання побутового конфлікту в злочин та перешкоджання з боку правопорушника увійти до помешкання дільничний інспектор має зробити спробу встановити з ним вербальний контакт і тим самим відволікти його увагу від можливості продовження протиправних дій. Одночасно, бажано встановити такий контакт із потерпілою стороною. В ході спілкування, по можливості, потрібно в'ясувати питання про: число осіб, які перебувають у помешканні, стан, в якому знаходяться правопорушник і інші учасники побутового конфлікту, існування реальної загрози життю, здоров'ю осіб, які перебувають у помешканні, наміри та вимоги правопорушника, наявність у нього зброї або інших предметів, застосування яких є небезпечним для життя та здоров'я оточуючих, тощо.

Якщо правопорушник ухиляється від контакту і продовжує протиправні дії, дільничний інспектор повинен попередити його про застосування сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї, і за наявності реальних обставин, які свідчать про загрозу життю і здоров'ю громадян, самостійно прийняти рішення про їх застосування.

При неможливості увійти до приміщення, подолання існуючих перешкод, погроз вчинення збройного опору або взяття правопорушником заручників дільничний інспектор повідомляє про ситуацію, що склалась, в чергову частину, просить відповідну допомогу, діє відповідно до вказівок чергового чи керівництва міськрай відділу внутрішніх справ і чекає прибуття слідчо-оперативної групи чи спеціального підрозділу міліції.

Перш ніж застосовувати спеціальні засоби і зброю дільничний інспектор повинен вжити всіх можливих запобіжних заходів до відвернення загрози життю і здоров'ю

громадяни Без попередження такі заходи можуть застосовуватись лише у випадках виникнення безпосередньої загрози життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції. Крім цього, дільничний інспектор має право скористатися зброєю для виклику допомоги або для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю громадян або працівників міліції.

При застосуванні перелічених заходів слід пам'ятати, що відповідно до ст.12 Закону України «Про міліцію» їх застосування забороняється по відношенню до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору. Крім того, ст. 15 Закону України «Про міліцію» містять заборону на застосування і використання вогнепальної зброї при значному скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи. Перевищення повноважень по застосуванню сили, а також спеціальних засобів і зброї, відповідно до п. 7 ст.12 Закону України «Про міліцію» тягне за собою встановлену законом відповідальність.

Якщо злочин вже вчинено, крім передбачених п. 5.2.5. Положення про основи організації роботи ОВС по розкриттю злочинів, дільничний інспектор вживає заходи по:

- визначенню меж місця події та його особливостей;
- видаленню сторонніх осіб за межі місця події;
- виявленню очевидців, свідків події і осіб, які є учасниками сімейно-побутового конфлікту та фіксації отриманих свідчень;
- виявленню і збереженню видимих слідів злочину, а також при можливості їх закріплення.

Виконавши першочергові дії, дільничний інспектор після прибуття слідчо-оперативної групи доповідає керівнику групи про вжиті заходи. Особливістю діяльності дільничного інспектора у складі слідчо-оперативної групи є те, що порядок та послідовність дій на місці вчинення злочину визначає старший групи, вказівки якого є обов'язковими до виконання для дільничного.

Одним із важливих напрямків роботи дільничних інспекторів міліції є попередження злочинів, які вчиняються на побутовому ґрунті. Загальними засадами попереджувальної роботи є заходи по:

- виявленню і вивченню особи правопорушника та постановці його на профілактичний облік;
- визначенню і вивченню чинників протиправної поведінки, ступеня і меж їх впливу на особу правопорушника, усуненню їх негативного впливу;
- організації спостереження і контролю за поведінкою та способом життя особи, що перебуває на профілактичному обліку;
- усуненню негативного впливу на особу, що перебуває на профілактичному обліку інших осіб з антигромадською поведінкою.

Робота по виявленню осіб з протиправною поведінкою в сфері побуту повинна проводитись серед:

- звільнених з місць позбавлення волі за насильницькі злочини, вчинені в сфері побуту;
- вчинивших такі злочини, але підданих покаранню, не пов'язаному з позбавленням волі, або звільнених від покарання у зв'язку з амністією;
- вчинивших злочини на ґрунті побуту, але звільнених від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому статтями 1-І², 8-Ю КПК України;
- підданих адміністративному стягненню або заходам громадського впливу за побутове дрібне або інші порушення громадського порядку в сфері сімейно-побутових відносин;
- токсикоманів та осіб, які пройшли курс примусового лікування від алкоголізму, наркоманії;

— осіб, які були піддані примусовому приводу, офіційному застереженню за протиправну поведінку в сфері побуту;

— осіб без громадянства чи постійного місця проживання;

— психічно хворих в рамках неосудності, які характеризуються підвищеною збудженістю, агресивністю, жорстоким поводженням з тваринами тощо;

З метою своєчасного виявлення осіб, які потребують індивідуально-профілактичного впливу дільничний інспектор, згідно п.3.2.11 Інструкції, вивчає і узагальнює:

інформацію чергової частини міськрайоргану про виїзди чергових нарядів міліції на побутові конфлікти;

адміністративні матеріали за дрібне хуліганство в гуртожитках; повідомлення травматологічних пунктів, бюро судово-медичних експертиз, інших установ органів охорони здоров'я про заподіяння тілесних ушкоджень на ґрунті сімейних конфліктів;

скарги та заяви громадян, повідомлення посадових осіб про правопорушення, вчинені в побуті;

припинені кримінальні справи, матеріали, по яких винесені постанови про відмову в порушенні кримінальної справи за фактами протиправних дій, що мали місце в сфері побуту;

матеріали товариських судів;

матеріали судів по справах, які порушені за скаргою потерпілого від побутових злочинів;

матеріалів цивільних справ про розірвання шлюбу, розподіл майна чи квартири при розірванні шлюбу;

Крім цього, інформацію про побутові конфлікти необхідно отримувати шляхом особистою розшуку, при комплексно-профілактичному відпрацюванні адміністративної дільниці, при проведенні операцій «Побут», «Здоров'я» тощо.

Дільничним інспекторам слід пам'ятати про недопустимість розголошення відомостей про особисті взаємовідносини конфліктуючих сторін, оскільки існує небезпека до порушення їх особистих прав, які охороняються законом.

Дільничні інспектори при проведенні індивідуально-попереджувальної роботи по відношенню до даної категорії осіб повинні:

— шукати шляхи по усуненню побутового конфлікту, метою яких є примирення конфліктуючих;

— виключити можливість заподіяння своїми діями шкоди міжособистим стосункам;

— своєчасно перевіряти і реагувати на сигнали про протиправну поведінку конфліктуючих;

— обов'язково проводити індивідуальну профілактику відносно потенційної жертви насильства в сім'ї.

З метою недопущення протиправних дій дільничний інспектор організовує постійне спостереження за поведінкою конфліктуючих сторін. Таке спостереження може здійснюватись за місцем проживання, в сім'ї, поза місцем проживання. Спостереження має на меті отримання інформації про позитивні або негативні зміни, що відбуваються під впливом проведення профілактичних заходів. Воно може виражатись у регулярному (не рідше одного разу на місяць) відвіданні профілактованого за місцем проживання для перевірки його поведінки в сім'ї, стосунків з сусідами, дотримання ним правил громадського співжиття, або адміністративного нагляду тощо. Спостереження може здійснюватись як безпосередньо дільничним інспектором, так і за допомогою громадськості, позаштатних інспекторів міліції. В окремих випадках до спостереження за поведінкою профілактованого можуть бути залучені родичі, при позитивному їх впливі.

Дієвою формою профілактичного впливу є надання допомоги профілактованому, яка надається при:

- сприянні у влаштуванні на роботу чи навчання;
- усуненні розбіжностей при користуванні комунальним приміщенням чи присадибними ділянками;
- прийнятті рішення про проходження добровільного лікування у випадках зловживання спиртними напоями чи вживанні наркотиків;
- адаптації в новому трудовому колективі.

Досягненню позитивного результату сприяє застосування заходів виховного характеру, які передбачають:

- проведення регулярних бесід з учасниками конфлікту, з'ясування їх позицій, взаємного ставлення, претензій один до одного, шляхів можливого примирення та уникнення конфліктного протистояння;
- попередження його про адміністративну, цивільно-правову та іншу відповідальність, про можливі наслідки протиправної поведінки;
- обговорення поведінки за місцем роботи чи проживання;
- організацію впливу за допомогою громадськості.

Важливою умовою до розв'язання побутового конфлікту є встановлення психологічного контакту з його учасниками. Для цього дільничний інспектор обирає сприятливу ситуацію і надає можливість усім зацікавленим сторонам спокійно висловитись про причини виникнення конфлікту, не перебиваючи їх. Спокійна обстановка і неудавава увага, з якою вислуховують людину, є запорукою встановлення належного контакту. І навпаки, навіть необережні натяки з боку дільничного інспектора або необгрунтовані заперечення, якщо, до того ж, це не співпадає або іде в розріз з його позицією чи поглядами, не дозволить встановити бажаний психологічний контакт і не дозволить об'єктивно розібратись в ситуації. Тому, бесіду потрібно будувати так, щоб уникнути конфліктної напруги та упередженого ставлення. Однак йому слід критично ставитись до отриманої інформації, оскільки, як правило, вона має доволі суб'єктивний характер.

Дільничному інспектору слід пам'ятати і про те, що для отримання бажаних результатів від бесід з учасниками побутового конфлікту потрібно уникати провокування таких психологічних станів як ревності, помста, заздрість, приниження, користь тощо; застосовувати прийоми провокаційного характеру (наприклад, розголосити чи повідомити окремій особі про інтимні стосунки конфліктуючих сторін). Дільничний інспектор повинен також усвідомити, що при бесідах далеко не завжди він повинен займати обвинувачувальну позицію, оскільки це може ускладнити налагодженню контактів із сторонами, а в окремих випадках не дасть змогу з'ясувати дійсні витoki конфлікту. Для того, щоб у цій справі розраховувати на успіх, дільничному інспектору потрібно налаштовувались на тривалі, періодичні, ґрунтовно підготовлені, якісні бесіди.

При діях осіб кримінального характеру, які вчиняють насильство в сім'ї та перешкоджають входженню у помешкання, працівник міліції має право керуватися відповідно до вимог статей 11-15 Закону України від 20 грудня 1990 року «Про міліцію».

Розділ II.

Загальні засади дій працівника міліції в ситуації насильства у сім'ї

Загальні правила, якими повинен керуватися працівник міліції:

- не піддаватися так званому «першому враженню»;
- детально дослідити ситуацію;
- дотримуватися дистанції по відношенню до винуватця подій;
- не вступати із винуватцем подій у дискусію ;
- зосередити свою увагу саме на даній події, а не досліджувати глибинні причини виникнення конфлікту в сім'ї.

Працівнику органів внутрішніх справ необхідно пам'ятати, що:

- жоден сигнал щодо насильства в сім'ї не можна сприймати легковажно;
- кожне втручання має індивідуальний характер. Ні в якому разі не можна

переносити на конкретний випадок висновки, зроблені вами або вашими колегами у схожій, на вашу думку ситуації сімейного насильства;

- потрібно уважно спостерігати за поведінкою осіб, які перебувають на місці інциденту, не виключено, що аналіз поведінки може дати більше інформації, ніж вдасться одержати в процесі спілкування;

- перший контакт з жертвою насильства в сім'ї (далі - жертва) або свідком насильства є надзвичайно важливим. Головним завданням на даному етапі є створення та підтримка атмосфери взаєморозуміння;

- при спілкуванні з жертвою необхідно враховувати, що людина за даної ситуації перебуває, як правило, у стані сильного емоційного збудження внаслідок пережитої загрози для життя або здоров'я та психічного перенапруження;

- спосіб ведення розмови має сприяти заспокоєнню і підтримці жертви;

- жертва, як правило, не здатна оцінити ситуацію і рідко називає пережите саме насильством;

- причиною виклику міліції може бути руйнування помешкання, бійка, скандал або інша реальна загроза з боку винуватця.

Першим і найважливішим завданням працівників міліції при втручанні в ситуацію домашнього насильства, є усунення загрози життю та здоров'ю жертви, для чого потрібно:

- переконати жертву в тому, що міліція керується Законом і що цей Закон на боці постраждалої сторони;

- забезпечити жертву докладною інформацією щодо її прав та можливості отримання допомоги з наведенням конкретних місць надання такої допомоги.

Запобіжні заходи, вжиті до винуватця, насамперед мають:

- сприяти створенню безпечної ситуації в сім'ї;

- запобігати актам насильства в майбутньому, послабити і виключити у винуватця почуття безкарності;

- переконати винуватця, що його вчинки матимуть серйозні наслідки і неминуче покарання;

- забезпечити жертві систематичну опіку у вигляді періодичних візитів з метою контролю поведінки винуватця та вивчення ситуації через оточення винуватця, наприклад, розмови з родиною, сусідами, розпочати накопичення відповідної документації стосовно вжитих заходів;

- інформувати представників інших служб для подальших їх дій в межах своїх повноважень;

- застерегти винуватця, що в разі насильницьких дій надалі до нього буде вжито більш серйозних запобіжних заходів, конкретно їх назвати.

Особливості поведінки працівника міліції при спілкуванні з жертвою

Жертви насильства на момент втручання перебувають у стані сильного стресу, зумовленого пережитим страхом і стражданнями, присутністю міліції, а до того ще й невизначеністю фіналу даної ситуації. Отже, не можна розраховувати на те, що жертви зможуть повністю почути, усвідомити та запам'ятати те, що їм говорять за даних обставин. Тому працівник міліції повинен мати при собі листівки, котрі необхідно залишити жертві сімейного насильства для вивчення у більш спокійній обстановці. Листівка повинна містити кваліфіковане роз'яснення щодо прав жертви, інформацію щодо можливості отримання нею допомоги, а також місцезнаходження осередків організацій, до яких можна звернутися за допомогою та підтримкою. Дана листівка являє собою конкретну пропозицію, що підсилює почуття безпеки та уможливорює спокійне обміркування ситуації, а також звернення за допомогою в момент прийняття такого рішення.

Під час розмови з жертвою насильства необхідно заспокоїти жертву насильства, для чого потрібно:

- співбесіду з жертвою насильства проводити наодинці;

- не уникати погляду жертви;
- дати знати жертві насильства, що Ви бажаєте її вислухати.
- дати знати жертві насильства, що Ви маєте досвід у вирішенні подібних проблем;
- не переривати розповідь, посилаючись на брак часу;
- завірити жертву насильства у конфіденційності бесіди;
- ставити запитання так, щоб на них можна було б дати декілька варіантів відповідей.
- задавати прості, прямі запитання, що не містять критичних або суб'єктивних суджень;
- не заперечувати факту насильства;
- не висловлювати підтримки, якщо жертва говорить, що «сама винна»;
- не зменшувати серйозності насильства;
- зберігати спокійну і неосудливу манеру поведінки;
- співчувати жертві насильства, віддавати належне її почуттям;
- підкреслити, що ніхто не заслуговує на таке поводження, що жертва вже сама зробила перший крок для зміни ситуації на краще, допомогти їй скласти план забезпечення власної безпеки, відразу записати її на прийом у своєму відділку.

Надати жертві моральну підтримку, застосовуючи, наприклад, такі фрази:

- Насильство в сім'ї — це також злочин.
- Ви не самотні, допомога — поруч.
- Ви перебуваєте під захистом Закону. Ви заслуговуєте на краще поводження.
- Ви можете контролювати тільки власні дії.
- Усі мають право на вільне від насильства життя.
- Я розумію, що Ви говорите правду.

При спілкуванні з жертвою потрібно:

- виявляти повагу і розуміння, адже рішення про виклик міліції є спробою протистояти агресивності кривдника, а така спроба дуже часто здійснюється в ситуації крайньої небезпеки.

- звертати увагу на всі сигнали, що можуть свідчити про застосування насильства, наприклад, сліди побиття, ознаки переляку, жаху, тремтіння рук або навіть всього тіла, емоційна неврівноваженість, роздратування, плач, апатія;

- переконати жертву в тому, що Ви перебуваєте тут з метою допомогти їй;

- уважно вислухати розповідь про перебіг інциденту;

- чітко назвати те, що відбулося, насильством. Дуже важливо, щоб жертва дізналася, що усе, пережите нею, є застосуванням щодо неї насильства, а не певним конфліктом, котрий можна розв'язати, змусивши винуватця пообіцяти виправитися. Відзначити, що насильство в сім'ї вважається серйозною проблемою і часто має ознаки злочину;

- сказати, що ніхто не має права застосовувати насильство до інших людей і, що виправдати насильство нічим не можна;

- переконати жертву, що вона не винна у тому, що сталося. За насильство відповідає той, хто його чинить. Варто зважати на те, що жертву домашнього насильства упродовж багатьох років піддавали специфічній психічній «обробці», мета котрої - переконати жертву в тому, що насильство в сім'ї - це їхня провина, що на краще вони не заслуговують, бо «роблять все не так»;

- забезпечити жертву конкретною, краще письмовою інформацією про те, де і яку допомогу вона може отримати, залишаючи їй на власний розсуд прийняти рішення щодо того, коли і в який спосіб шукати допомогу. Але слід переконати її, що чим швидше вона це зробить, тим раніше буде покладено край її стражданям. Обов'язково потрібно наголосити на існуванні різноманітних можливостей отримання допомоги.

Під час розмови з жертвою насильства не можна:

- виявляти нетерплячість, роздратування;
- обтяжувати її відповідальністю за те, що трапилося;
- ставати на бік винуватця насильства;
- легковажно ставитися до факту вчинення насильства;
- виявляти сумнів щодо правдивості свідчень жертви;
- умовляти жертву насильства примиритися з ситуацією;
- умовляти її до зміни поведінки, як гарантії припинення насильства;
- відмовляти в допомозі до моменту подання заяви про злочин;
- говорити, що вона мусить сама собі зарадити у даній ситуації;
- покладати та неї відповідальність за подальшу долю винуватця після встановлення факту насильства, наприклад: «Через Вас він матиме проблеми; він може потрапити до в'язниці».

Дії працівників міліції по виконанню положень статті 11 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї"

Статтею 11 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачається, що насильство в сім'ї може відбуватися не тільки з вини кривдника, але й з вини жертви. Тобто жертва своєю віктимною поведінкою може провокувати кривдника на агресивні дії. У разі трьох і більше таких випадків працівники міліції повинні виносити офіційне попередження даному члену сім'ї про неприпустимість віктимної поведінки, про що йому повідомляється під розписку.

Працівникові міліції слід пам'ятати — будь-яку людину можна звинуватити у віктимній поведінці, адже багато наших дій і вчинків дратують інших. Психологи та криміналісти визначають, що віктимна поведінка - це несвідома або (дуже рідко) свідома поведінка особи, внаслідок якої щодо неї вчиняються протиправні дії. Тобто, будь-яка людина може поводити себе віктимно, без усвідомлення цього факту. Як же можна карати людину за несвідому поведінку? Хочеться навести приклад з наочного приладдя наших польських колег із служби «Блакитних ліній», що займається попередженням насильства в сім'ї та допомогою його жертвам. На їх плакаті крупним планом зображено нещадно побите обличчя жінки, а під ним підпис: «Бо суп був засолоним...» Що робити в такому випадку міліціонеру — виносити офіційне попередження дружині про неприпустимість віктимної поведінки? Адже віктимність - це тільки підвищена вірогідність за тих чи інших обставин стати жертвою насильства, звідси - віктимна поведінка щодо насильства в сім'ї — свідомо або несвідомо поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що сприяє скоєнню акту насильства проти неї.

Потрібно знати, що існує такий різновид віктимної поведінки, як провокація. Провокація вчинення насильства в сім'ї - це свідомо та навмисно віктимна поведінка жертви насильства в сім'ї, що може призвести або призводить до вчинення акту насильства в сім'ї, наслідки якого жертва насильства в сім'ї обертає у свою користь.

Ст. 11 Закону говорить про систематичну віктимну поведінку (тобто три і більше разів), отже, коли при з'ясуванні ситуації насильства її учасники уперше обвинувачують жертву в тому, що вона сама спровокувала акт насильства, слід визначити, наскільки ймовірно вона схильна до провокуючих насильство дій.

На місці виникнення спалаху насильства працівникові міліції важко зробити висновок про свідому, активно-провокуючу віктимну поведінку, тому слід запросити жертву насильства на прийом до свого робочого кабінету і там, за спокійних обставин, запропонувати дати відповідь на низку стверджень, наведених у додатку. Дані ствердження підібрано з урахуванням, що позитивні відповіді на них свідчать про наявність в особи певних нахилів до агресивних дій та роздратування. За отримання більше половини позитивних відповідей можна з певною ймовірністю відзначити, що дана особа може бути схильною до провокуючих насильство дій (див. додаток). Однак, кваліфікований висновок про наявність у неї активно провокуючої віктимної поведінки може зробити лише фахівець-психолог. Тому при виявленні подібної схильності в особи,

її слід скерувати до психолога спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї, а саме – кризових центрів для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Таким чином вирішується й інша задача - визначення саме усвідомленої віктимної поведінки певної особи, оскільки психолог спеціалізованої установи, дослідивши її стан, зможе пояснити особі особливості її поведінки, що можуть провокувати насильство.

Працівникові міліції обов'язково слід отримати від психолога спеціалізованої установи висновок про наявність ознак свідомої та навмисної провокуючої поведінки у даної особи. Даний висновок дає підставу до обґрунтованого винесення офіційного попередження члену сім'ї про неприпустимість віктимної поведінки.

У випадку повторного насильства в сім'ї, працівник міліції усно роз'яснює особі, яка свідомо його спровокувала, положення ст.11 Закону, котру він вимушений буде застосувати, якщо свідомі провокації актів насильства будуть тривати. Але й у тому випадку жодній жертві не повинно бути винесено офіційного попередження про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї відокремлено, без одночасного винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї кривднику.

Якщо жертва насильства діє несвідомо та не має певних нахилів до агресивних дій, то винесення офіційного попередження про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї є безпідставним, а її потрібно спрямувати до спеціалізованих установ або громадських організацій, які займаються проблемою насильства у сім'ї, де їй допоможуть розібратися у ситуації та власній поведінці.

Додаток А

ПОЯСНЕННЯ до проведення опитування щодо встановлення наявності схильності до активно провокуючої поведінки у жертви насильства в сім'ї.

Дані ствердження підібрано Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я з урахуванням того, що в разі коли жертва насильства надасть біля 70% позитивних відповідей (так) це буде свідчити про наявність в неї певних нахилів до агресивних дій та роздратування. Однак, кваліфікований висновок про наявність у даної особи активно провокуючої віктимної поведінки може зробити лише фахівець-психолог. Тому при виявленні подібної схильності в особі, її слід направити до психолога спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї, а саме – кризових центрів для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Таким чином вирішується задача - визначення свідомості віктимної поведінки певної особи, оскільки психолог спеціалізованої установи, дослідивши її стан, зможе пояснити особі особливості її поведінки, що можуть провокувати насильство.

Працівникам міліції слід отримати від психолога спеціалізованої установи висновок про наявність схильності до активно провокуючої поведінки у даної особи.

У випадку повторного насильства в сім'ї, працівник міліції роз'яснює особі, яка свідомо його спровокувала, положення ст. 11 Закону, яку він вимушений буде застосувати наступного разу.

Тільки в разі позитивного висновку психолога про наявність схильності особи до активно провокуючої поведінки, дільничний інспектор міліції може винести офіційне попередження про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї.

Якщо жертва насильства діє несвідомо, то потрібно спрямувати її до спеціалізованих установ або громадських організацій, які займаються проблемою насильства у сім'ї, де їй допоможуть розібратися у власній поведінці.

Перелік стверджень приєднується до матеріалів перевірки факту сімейного

наси́льства.

В разі, коли особа свідомо відмовляється відвідати психолога, дільничний інспектор міліції під час третього відвідування сімейного конфлікту виносить офіційне попередження про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї.

ПЕРЕЛІК
стверджень для визначення ймовірності провокуючої поведінки

(прізвище, ім'я та по батькові особи, якій запропоновано відповісти на запитання)

Місце проживання _____

дата конфлікту " _____ " 200_ р.

№	Ствердження	так	ні
1.	Часом я не можу побороти бажання зашкодити комусь		
2.	Люди, які постійно дратують вас, варті того, щоб їм дали щигля по носі		
3.	Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я її застосовую.		
4.	Знаю людей, здатних довести мене до бійки.		
5.	Якщо я не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути.		
6.	Часто не погоджуюся з людьми.		
7.	Не можу утриматися від суперечки, якщо люди не погоджуються зі мною.		
8.	Вимагаю, щоб люди поважали мої права.		
9.	Якщо хтось дратує мене, я готова висловити усе, що про нього думаю.		
10.	Коли на мене кричать, я теж кричу у відповідь.		
11.	До сварки вдаюся тільки від злості.		
12.	Часто, погрожуючи людям, не збираюся приводити погрози у дію.		
13.	У суперечці часто підвищую голос.		
14.	Іноді можу поширювати плітки про людей, яких не люблю.		
15.	У роздратуванні гримаю дверима.		
16.	Від злості іноді буваю похмурою.		
17.	Ображаюся, якщо виходить не по-моєму.		
18.	Можу пригадати випадки, коли була настільки злою, що ламала першу-ліпшу річ.		

19.	Іноді виявляю свій гнів у тому що стукаю по столу.		
20.	Легко дратуюся, але легко й заспокоююся.		
21.	Я більш дратівлива, ніж здається.		
22.	Мене охоплює лють, коли з мене кепкують.		
23.	Іноді люди дратують мене лише своєю присутністю.		
24.	Часто відчуваю себе «пороховою» діжкою, готовою вибухнути.		
25.	Іноді відчуваю, що готова першою розпочати бійку.		
26.	Можу грубіше ставитися до людей, які мені не подобаються.		
27.	Останнім часом я стала занудною.		

Змістовий модуль 3 Організація соціальної роботи з клієнтами, які потребують екстреної соціальної допомоги

3.4. Тема «Організація соціальної роботи з жертвами «торгівлі людьми»

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про протидію торгівлі людьми

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 19-20, ст.173)

{Із змінами, внесеними згідно з Кодексом

[№ 4651-VI від 13.04.2012](#), ВВР, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88

Законами

[№ 5459-VI від 16.10.2012](#), ВВР, 2013, № 48, ст.682

[№ 245-VII від 16.05.2013](#), ВВР, 2014, № 12, ст.178

[№ 1697-VII від 14.10.2014](#), ВВР, 2015, № 2-3, ст.12

[№ 766-VIII від 10.11.2015](#)}

Цей Закон визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. Для цілей цього Закону терміни вживаються у такому значенні:

боротьба з торгівлею людьми - система заходів, що здійснюються в рамках протидії торгівлі людьми, спрямованих на виявлення злочину торгівлі людьми, у тому числі незакінченого, осіб, які від цього постраждали, встановлення фізичних/юридичних осіб - торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності;

виявлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми (жертви торгівлі людьми), - з'ясування інформації, яка дає підстави вважати, що певна фізична особа постраждала від торгівлі людьми;

дитина - будь-яка фізична особа віком до вісімнадцяти років;

заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, - центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центри соціально-психологічної реабілітації дітей та притулки для дітей;

захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми, - система заходів з відновлення прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

країна походження - країна, громадянином якої є фізична особа, або країна місця проживання або перебування для особи без громадянства;

особа, яка постраждала від торгівлі людьми, - будь-яка фізична особа, яка стала об'єктом торгівлі людьми і визнана такою відповідно до положень цього Закону;

повернення або залишення дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми та є іноземцем або особою без громадянства, - комплекс заходів, спрямованих на забезпечення відповідно до потреб такої дитини повернення до країни походження або залишення на території України дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми на території України та є іноземцем або особою без громадянства;

повернення в Україну громадян України, які постраждали від торгівлі людьми, - комплекс заходів, спрямованих на організацію повернення громадян України, які постраждали від торгівлі людьми на території іншої держави, на територію України;

попередження торгівлі людьми - система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до торгівлі людьми;

протидія торгівлі людьми - система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми;

процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, - комплекс заходів, під час яких уповноважена особа на підставі отриманої інформації та її аналізу порівнює елементи вчиненого щодо особи діяння з визначенням торгівлі людьми, оцінює ймовірність вчинення щодо особи такого діяння та робить висновок, що така особа є особою, яка постраждала від торгівлі людьми;

реабілітація особи, яка постраждала від торгівлі людьми, - комплекс медичних, психологічних, соціальних, юридичних та інших заходів, спрямованих на відновлення фізичного і психологічного стану та соціальних функцій особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

торгівля людьми - здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до [Кримінального кодексу України](#) визнаються злочином.

Стаття 2. Законодавство про протидію торгівлі людьми

1. Відносини, що виникають у сфері протидії торгівлі людьми, регулюються [Конституцією України](#), цим Законом, іншими законами і міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також прийнятими на їх виконання іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 3. Основні принципи протидії торгівлі людьми

1. Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, ґрунтується на таких принципах:

1) забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на повагу до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку;

2) поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

3) конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

4) добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та з громадськими і міжнародними організаціями.

{Пункт 5 частини першої статті 3 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 245-VII від 16.05.2013](#)}

2. У разі якщо особи, які постраждали від торгівлі людьми або стали свідками торгівлі людьми, є дітьми, усі дії, що застосовуються до них, базуються на принципах, зазначених у [Конвенції про права дитини](#) та [Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії](#).

3. У разі якщо вік особи не визначений і є підстави вважати, що ця особа - дитина, вона вважається дитиною і їй надається спеціальний захист до встановлення її віку.

Стаття 4. Основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми

1. Основними напрямками державної політики у сфері протидії торгівлі людьми є:

1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;

2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності;

3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

Стаття 5. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми

1. Суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є:

1) Президент України;

2) Кабінет Міністрів України;

3) центральні органи виконавчої влади;

4) місцеві органи виконавчої влади;

5) закордонні дипломатичні установи України;

6) заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

{Частина перша статті 5 в редакції Закону [№ 5459-VI від 16.10.2012](#)}

2. У здійсненні заходів, спрямованих на попередження протидії торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни.

Розділ II

ЗАГАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 5¹. Повноваження Президента України у сфері протидії торгівлі людьми

Президент України визначає центральний орган виконавчої влади, який є національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми.

{Розділ II доповнено статтею 5-¹ згідно із Законом [№ 5459-VI від 16.10.2012](#)}

Стаття 6. Повноваження Кабінету Міністрів України

1. Кабінет Міністрів України:

1) спрямовує і координує роботу суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, зазначених у [пунктах 3-6](#) частини першої статті 5 цього Закону;

{Пункт 1 частини першої статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 5459-VI від 16.10.2012](#)}

2) визначає:

{Підпункт "а" пункту 2 частини першої статті 6 виключено на підставі Закону [№ 5459-VI від 16.10.2012](#)}

б) процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

в) [порядок](#) утворення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми;

3) затверджує:

а) [Державну цільову програму](#) у сфері протидії торгівлі людьми та здійснює контроль за її реалізацією;

б) [Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми](#), та контролює його реалізацію;

в) форму опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та довідки про встановлення їй статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

г) форму довідки, що підтверджує факт звернення іноземця чи особи без громадянства за встановленням статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України;

г) положення про заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;

4) встановлює [порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми](#).

Стаття 7. Загальні повноваження центральних органів виконавчої влади у сфері протидії торгівлі людьми

1. Центральні органи виконавчої влади відповідно до визначених у встановленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми здійснюють:

1) формування та реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми;

2) розробку проекту Державної цільової програми протидії торгівлі людьми та забезпечують її реалізацію;

3) розробку проекту Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та забезпечують його реалізацію;

4) моніторинг діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

5) підготовку та оприлюднення у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку щорічної доповіді про стан реалізації заходів у сфері протидії торгівлі людьми;

6) заходи щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, відповідно до визначеної Кабінетом Міністрів України процедури;

7) заходи, спрямовані на:

а) викорінення передумов торгівлі людьми, зокрема щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі;

б) підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, які їх замінюють, та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах;

8) координацію та контроль за діяльністю закладів допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;

9) заходи щодо:

а) комплексного аналізу стану попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми;

б) попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми, у тому числі тих, що мають характер транснаціональної організованої злочинності;

в) розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання за вчинення злочинів торгівлі людьми;

{Підпункт "в" пункту 9 частини першої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом № 245-VII від 16.05.2013}

10) заходи:

а) прикордонного контролю, спрямовані на попередження і виявлення фактів торгівлі людьми, у тому числі з використанням транспортних засобів, що експлуатуються комерційними перевізниками;

б) системного та комплексного характеру щодо удосконалення безпеки і контролю паспортних та інших документів, що дають право виїзду з України та в'їзду в Україну;

в) щодо своєчасного оформлення документів на право перебування в Україні або повернення в Україну;

г) щодо репатріації іноземців та осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми;

г) щодо примусового видворення з України іноземців та осіб без громадянства, які порушили законодавство про протидію торгівлі людьми.

2. Перелік центральних органів виконавчої влади, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, їх повноваження та порядок діяльності, а також центральний орган виконавчої влади, який встановлюватиме статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, визначаються відповідно до частини першої цієї статті згідно з [Конституцією України](#) та [Законом України](#) "Про центральні органи виконавчої влади".

Стаття 8. Загальні повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері протидії торгівлі людьми

1. Місцеві державні адміністрації відповідно до визначених в установленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми:

1) забезпечують проведення соціальної роботи та надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми;

2) організують проведення інформаційних кампаній, у тому числі з використанням засобів масової інформації;

3) забезпечують створення і підтримку "гарячих ліній", пунктів консультування та розповсюдження інформаційно-просвітницьких матеріалів з питань попередження торгівлі людьми;

4) співпрацюють з об'єднаннями громадян з питань попередження торгівлі людьми;

5) відповідно до визначеної Кабінетом Міністрів України процедури беруть участь у роботі щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

6) забезпечують впровадження та функціонування Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

7) реалізують заходи, що сприяють викоріненню передумов торгівлі людьми, зокрема щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі;

8) вживають заходів для підвищення рівня обізнаності серед батьків та осіб, які їх замінюють, щодо протидії торгівлі дітьми та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах.

Розділ III

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 9. Попередження торгівлі людьми

1. Попередження торгівлі людьми здійснюється за такими напрямками:

- 1) вивчення ситуації;
- 2) підвищення рівня обізнаності;
- 3) зниження рівня вразливості населення;
- 4) подолання попиту шляхом реалізації організаційних, дослідницьких, інформаційних, освітніх, правових, соціально-економічних та інших заходів.

Стаття 10. Завдання у сфері попередження торгівлі людьми

1. До завдань у сфері попередження торгівлі людьми належать:
  - 1) дослідження стану, причин і передумов поширення явища торгівлі людьми;
  - 2) підвищення рівня обізнаності населення про причини та наслідки торгівлі людьми шляхом проведення інформаційних кампаній протидії торгівлі людьми серед населення, у тому числі серед дітей;
  - 3) забезпечення регулювання процесів зовнішньої та внутрішньої трудової міграції тощо.

Розділ IV

БОРотьБА З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Стаття 11. Боротьба з торгівлею людьми

1. Боротьба з торгівлею людьми є невід'ємною складовою частиною діяльності органів Національної поліції по боротьбі із злочинністю, які, зокрема, здійснюють заходи щодо виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, які постраждали від торгівлі людьми, встановлення осіб - торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності шляхом реалізації організаційних, оперативно-розшукових, адміністративно-правових, процесуальних, аналітично-дослідницьких, інформаційних та інших заходів.

{Частина перша статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 766-VIII від 10.11.2015](#)}

Стаття 12. Завдання у сфері боротьби з торгівлею людьми

1. До завдань у сфері боротьби з торгівлею людьми належать:
  - 1) виявлення причин та передумов, що сприяють торгівлі людьми, та вжиття заходів щодо їх усунення;
  - 2) забезпечення безпеки осіб, які визнані потерпілими від торгівлі людьми, свідків та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві у справах щодо торгівлі людьми;
  - 3) виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми;
  - 4) притягнення до відповідальності, у тому числі кримінальної, осіб, причетних до торгівлі людьми;
  - 5) забезпечення відновлення прав постраждалих від торгівлі людьми;
  - 6) інформування суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та громадськості щодо результатів діяльності у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Розділ V

НАДАННЯ ДОПОМОГИ ТА ЗАХИСТУ ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 13. Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми

1. З метою ефективної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, та їх захисту створюється Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми.

2. Реалізація Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, включає встановлення потреб особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та пошук органів чи закладів, що можуть їх задовольнити.

Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, з метою ефективного надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, враховують вік, стан здоров'я, стать і спеціальні потреби таких осіб.

3. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, взаємодіють між собою у процесі протидії торгівлі людьми в рамках реалізації Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та співпрацюють з громадськими об'єднаннями, регіональними та міжнародними організаціями.

4. Основні засади Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми:

1) взаємне інформування з дотриманням принципу конфіденційності про злочини торгівлі людьми, передумови та причини торгівлі людьми, методи, що використовують торгівці людьми, необхідну допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми;

2) спільна розробка програм, планів протидії торгівлі людьми;

3) спільна організація заходів з протидії торгівлі людьми;

4) обмін передовим досвідом діяльності у сфері протидії торгівлі людьми.

Стаття 14. Права особи, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми

1. Особа, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, має право звернутися до місцевої державної адміністрації із заявою про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та до органів Національної поліції щодо захисту прав і свобод.

{Частина перша статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 766-VIII від 10.11.2015](#)}

2. Особа, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право до прийняття рішення про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також на безоплатне одержання:

1) інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє така особа;

2) медичної, психологічної, правової та іншої допомоги незалежно від місця проживання;

3) тимчасового розміщення у закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

3. Іноземець або особа без громадянства, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України, крім передбачених частиною другою цієї статті прав, до прийняття рішення про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має також право на:

1) безоплатне отримання послуг перекладача;

2) тимчасове перебування в Україні в порядку, встановленому законодавством.

4. Іноземець або особа без громадянства, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України, отримує довідку, яка підтверджує факт звернення за встановленням такого статусу і відкриття відповідної процедури та є підставою для реєстрації в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації фізичних осіб.

{Частина четверта статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 5459-VI від 16.10.2012](#)}

5. Забороняється утримування особи, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, в установах тимчасового тримання, крім обумовлених законом випадків, та видворення її за межі України до встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Стаття 15. Процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми

1. Процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, визначається Кабінетом Міністрів України.

2. Обов'язковою складовою процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, є проведення місцевою державною адміністрацією співбесіди з особою, щодо якої розглядається питання про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, із заповненням опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

У разі неможливості проведення співбесіди з особою через її хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство або інший хворобливий психічний стан чи малолітство процедура встановлення статусу такої особи проводиться на підставі інших даних.

3. Загальний строк проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, не може перевищувати місячний строк з дня проведення співбесіди з особою у місцевій державній адміністрації.

4. У разі прийняття рішення про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, їй видається довідка.

У разі відмови у встановленні статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, заявник має право оскаржити таке рішення у судовому порядку.

5. Статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, встановлюється на строк до двох років.

Строк дії статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, може бути продовжено за обґрунтованим поданням місцевої державної адміністрації не більш як на один рік.

6. Для позбавлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми, відповідного статусу необхідно з'ясувати, що рішення про встановлення або продовження строку дії статусу спиралося на подані завідомо неправдиві відомості або недійсні документи, що мали істотне значення для прийняття рішення.

Особи, які подали такі відомості або документи, можуть бути притягнені до відповідальності згідно із законодавством.

7. Втрата статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, настає у разі закінчення строку дії статусу, на який його було встановлено або продовжено відповідно до частини п'ятої цієї статті.

Стаття 16. Права особи, яка постраждала від торгівлі людьми

1. Особа, якій встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також на безоплатне одержання:

1) інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє така особа;

2) медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги;

3) тимчасового розміщення, за бажанням постраждалої особи та у разі відсутності житла, в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема у зв'язку з участю особи в якості постраждалого або свідка у кримінальному процесі;

4) відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли, у порядку, встановленому [Цивільним кодексом України](#);

5) одноразової матеріальної допомоги у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

6) допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку.

2. Іноземець та особа без громадянства, якій встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України, крім передбачених частиною першою цієї статті прав, має також право на:

1) безоплатне отримання послуг перекладача;

2) тимчасове перебування в Україні строком до трьох місяців, який може бути продовжено у разі необхідності, зокрема у зв'язку з їхньою участю в якості постраждалих або свідків у кримінальному процесі;

3) постійне проживання на території України в порядку, встановленому законодавством.

3. Довідка про статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, є підставою для реєстрації в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації фізичних осіб.

{Частина третя статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 5459-VI від 16.10.2012](#)}

4. Якщо у суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, існують обґрунтовані підстави вважати, що життю, фізичному чи психічному здоров'ю або свободі та недоторканності особи, яка постраждала від торгівлі людьми та є іноземцем або особою без громадянства, загрожуватиме небезпека у разі повернення її в країну походження після завершення строку її перебування в Україні, в установленому порядку цій особі може бути продовжено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, що є підставою для одержання дозволу на перебування на території України до припинення таких обставин.

5. Особа, якій надано право на перебування в Україні відповідно до частини четвертої цієї статті та яка безперервно проживала на території України протягом трьох років з дня встановлення їй статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на отримання дозволу на імміграцію в порядку, встановленому законодавством.

6. Надання допомоги особі, яка постраждала від торгівлі людьми, не залежить від:

1) звернення такої особи до правоохоронних органів та її участі у кримінальному процесі;

2) наявності у такої особи документа, що посвідчує особу.

Стаття 17. Заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми

1. З метою забезпечення реалізації прав, передбачених цим Законом, особи, які постраждали від торгівлі людьми, можуть бути направлені до одного з діючої мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

2. З метою надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми, вони можуть влаштовуватися до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей з метою надання психологічної допомоги та забезпечення реабілітації у порядку, встановленому законодавством.

3. Умови перебування та надання послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, діючою мережею центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей регулюються положеннями про зазначені заклади.

Стаття 18. Повернення в Україну громадян України, які постраждали від торгівлі людьми

1. Дипломатичні представництва та консульські установи України у разі необхідності забезпечують громадян України відповідними документами для повернення в Україну, надають необхідну консультаційну і правову допомогу та вживають необхідних заходів щодо їх повернення в Україну.

2. У разі відсутності у громадян України, які постраждали від торгівлі людьми, коштів для повернення в Україну дипломатичні представництва та консульські установи України сприяють поверненню їх в Україну.

Стаття 19. Репатріація іноземців та осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми

1. Після проходження курсу реабілітації відповідно до положень цього Закону іноземець або особа без громадянства може бути репатрійована в порядку, встановленому законодавством.

2. У разі необхідності центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації фізичних осіб, надсилає запит до країни походження такої особи на підтвердження громадянства цієї особи або її права постійного проживання на її території на час в'їзду на територію України.

{Частина друга статті 19 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 5459-VI від 16.10.2012](#)}

3. У разі необхідності центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації фізичних осіб, із залученням інших суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми, а також неурядових і міжнародних організацій надає іноземцю або особі без громадянства, яку репатрійовано, контактну інформацію про установи, які їм можуть допомогти в країні, до якої їх репатрійовано, у тому числі правоохоронні органи, неурядові організації, юридичні установи та заклади соціального захисту.

{Частина третя статті 19 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 5459-VI від 16.10.2012](#)}

Розділ VI ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

Стаття 20. Спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми

1. Крім основних принципів протидії торгівлі людьми, передбачених [статтею 3](#) цього Закону, протидія торгівлі дітьми базується на таких спеціальних принципах:

- 1) дотримання прав дитини;
- 2) повага до думки дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми, стосовно заходів, які до неї застосовуються, з урахуванням її віку, стану здоров'я, інтелектуального і фізичного розвитку та інтересів;
- 3) роз'яснення дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми, у зрозумілій для неї формі її прав та обов'язків;
- 4) забезпечення конфіденційності інформації про особу дитини та відомостей, які дозволили б установити дитині статус як такий, яка постраждала від торгівлі дітьми.

Стаття 21. Попередження торгівлі дітьми

1. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень вживають необхідних соціальних, правових, психолого-педагогічних та інших заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і передумов, що сприяють торгівлі дітьми.

2. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень вживають заходів щодо виявлення дітей, які постраждали від торгівлі дітьми, та проводять профілактичну роботу з ними та їхніми батьками або особами, які їх замінюють.

3. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень розробляють та впроваджують у навчальних закладах навчальні та виховні програми з протидії торгівлі дітьми.

4. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень вживають заходів для підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, що їх замінюють, та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах.

Стаття 22. Інформування про дітей, які постраждали від торгівлі дітьми

1. Особа, якій стало відомо про дитину, яка страждає/постраждала від торгівлі дітьми, зобов'язана невідкладно та із забезпеченням конфіденційності повідомити про це місцеву державну адміністрацію, органи місцевого самоврядування, органи Національної поліції або органи прокуратури.

{Частина перша статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 766-VIII від 10.11.2015](#)}

2. У разі існування підозри щодо причетності батьків дитини або осіб, які їх замінюють, до торгівлі дітьми особи, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах, у порядку, встановленому законодавством, інформують про це органи Національної поліції або органи прокуратури.

{Частина друга статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 766-VIII від 10.11.2015](#)}

Стаття 23. Надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми

1. Держава надає допомогу дитині з моменту, коли з'явилися підстави вважати, що вона постраждала від торгівлі дітьми, і до повного завершення реабілітації дитини.

2. Після отримання інформації про дитину, яка постраждала від торгівлі дітьми, місцева державна адміністрація, на території якої виявлено дитину, невідкладно встановлює особу дитини, здійснює оцінку обставин та приймає план першочергових заходів допомоги дитині на період до вирішення питання щодо встановлення дитині статусу особи, яка постраждала від торгівлі дітьми.

3. У разі якщо дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, місцева державна адміністрація невідкладно вирішує питання влаштування дитини.

4. Центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей із залученням закладів освіти, охорони здоров'я здійснюють розробку та впровадження індивідуальної програми допомоги дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми.

5. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень забезпечують реалізацію прав дітей, які постраждали від торгівлі дітьми.

Стаття 24. Повернення або залишення дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми

1. У разі виявлення в Україні дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми та є іноземцем чи особою без громадянства, в установленому порядку приймається одне з таких рішень:

1) повернення дитини до країни походження;

2) залишення дитини в Україні.

2. Дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, підлягає поверненню до країни походження за умови, якщо батьки або особи, які їх замінюють, або установа у справах захисту дітей країни походження дитини погодилися і мають можливість взяти на себе відповідальність за дитину і надати їй належну допомогу та захист.

3. Дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, підлягає залишенню в Україні у разі неможливості її повернення до країни походження та за наявності умов для інтеграції дитини в Україні в частині забезпечення її права на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист.

При вирішенні питання про повернення або залишення дитини слід враховувати думку дитини, беручи до уваги вік, фізичний, інтелектуальний розвиток та інтереси дитини.

4. Дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, не повертається до країни походження, якщо є ознаки того, що таке повернення ставить під загрозу її безпеку та не відповідає її найкращим інтересам.

Розділ VII

КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ ЗАКОНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

{Назва розділу VII із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 1697-VII від 14.10.2014](#)}

Стаття 25. Контроль у сфері протидії торгівлі людьми

1. Верховна Рада України здійснює парламентський контроль у сфері протидії торгівлі людьми в межах, визначених [Конституцією України](#).

Інші органи державної влади здійснюють контроль у сфері протидії торгівлі людьми у межах повноважень та у спосіб, передбачені [Конституцією](#) та законами України.

Стаття 26. Громадський контроль за виконанням законів у сфері протидії торгівлі людьми

1. Громадський контроль за виконанням законів у сфері протидії торгівлі людьми здійснюється за такими напрямками:

1) відповідність діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, цьому Закону та іншим законам;

2) додержання міжнародних зобов'язань України у сфері протидії торгівлі людьми;

3) забезпечення невідворотності покарання за злочини торгівлі людьми.

2. Громадські організації, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни під час здійснення контролю у сфері протидії торгівлі людьми мають право:

1) надавати інформацію щодо порушення законодавства у сфері протидії торгівлі людьми та про виявлені факти торгівлі людьми і захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

2) здійснювати моніторинг стану протидії торгівлі людьми та захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

3) співпрацювати із суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

4) інформувати населення з питань протидії торгівлі людьми.

{Статтю 27 виключено на підставі Закону [№ 1697-VII від 14.10.2014](#)}

Розділ VIII

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 28. Міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми

1. Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері протидії торгівлі людьми на державному, регіональному та місцевому рівнях.

2. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, мають право укладати договори про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки з відповідними органами іноземних держав, міжнародними організаціями згідно із законодавством України.

3. Держава підтримує та стимулює міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми.

4. Міжнародні організації можуть згідно з установленими процедурами залучатися до розробки та реалізації в Україні спільних програм з питань протидії торгівлі людьми.

Розділ IX

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 29. Відповідальність за порушення законодавства у сфері протидії торгівлі людьми

1. Особи, винні у порушенні законодавства у сфері протидії торгівлі людьми, несуть відповідальність згідно із законом.

Розділ X

ФІНАНСУВАННЯ ТА ДЖЕРЕЛА ПОКРИТТЯ ВИТРАТ НА ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ПРОТИДІЮ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 30. Фінансування заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми

1. Протидія торгівлі людьми, а також надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми включають низку заходів, фінансування яких здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, професійних спілок і фондів, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, інших джерел.

2. Перелік заходів із протидії торгівлі людьми визначається Державною цільовою програмою протидії торгівлі людьми.

Розділ XI

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

{Підпункт 1 пункту 2 розділу XI втратив чинність на підставі Кодексу [№ 4651-VI від 13.04.2012](#)}

2) у [Законі України "Про імміграцію"](#) (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 41, ст. 197):

частину другу статті 4 доповнити пунктом 8 такого змісту:

"8) особи, які безперервно проживали на території України протягом трьох років з дня встановлення їм статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми";

частину сьому статті 9 після пункту 7 доповнити новим пунктом такого змісту:

"8) для осіб, зазначених у пункті 8 частини другої статті 4 цього Закону, - копія документа, що підтверджує встановлення особі статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, а також документ, що підтверджує факт безперервного проживання особи на законних підставах на території України протягом трьох років з дня встановлення їй статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми".

У зв'язку з цим пункти 8-10 вважати відповідно пунктами 9-11;

3) у [статті 1](#) Закону України "Про соціальні послуги" (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 45, ст. 358; 2009 р., № 38, ст. 535; 2011 р., № 42, ст. 435):

абзац третій після слова "насильство" доповнити словами "обставини, спричинені наслідками від торгівлі людьми";

абзац восьмий після слів "що постраждали від фізичного або психічного насильства" доповнити словами "та торгівлі людьми";

абзац дев'ятий після слів "які зазнали жорстокості, насильства" доповнити словами "та постраждали від торгівлі дітьми";

4) у [Законі України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю"](#) (Відомості Верховної Ради України, 2009 р., № 23, ст. 284):

абзац одинадцятий статті 7 після слів "які зазнали жорстокості та насильства" доповнити словами "постраждали від торгівлі людьми";

абзац другий статті 9 після слів "насильству в сім'ї та жорстокому поводженню з дітьми" доповнити словами "торгівлі людьми".

3. Кабінету Міністрів України у місячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

1) привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

2) забезпечити прийняття відповідно до своєї компетенції нормативно-правових актів, що впливають із цього Закону;

3) забезпечити приведення у відповідність із цим Законом нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Президент України м. Київ 20 вересня 2011 року № 3739-VI	В.ЯНУКОВИЧ
---	-------------------

Тренінг «Протидія торгівлі людьми»

МЕТА: підвищення рівня інформованості учасників тренінгу щодо проблеми торгівлі людьми, застереження від фізичного і морального насильства, запобігання і протидія насильству; надання корисних порад щодо особистої безпеки при виїзді за кордон тощо.

ЗАДАЧІ:

- сформулювати уявлення про суть торгівлі людьми;
- з'ясувати причини торгівлі людьми;
- ознайомити з різними формами торгівлі людьми;
- позбавитися небезпечних стереотипів щодо торгівлі людьми.

ОБЛАДНАННЯ: ватман з малюнком дерева без листя, стікери – листочки, фліп-чарт, аркуші паперу формату А4, ручки, додаток 1, додаток 2, роздрукований додаток 2 для кожного учасника тренінгу.

ХІД

Вступ.

Повідомлення теми та мети тренінгу.

1. Знайомство.

Вправа «Я - унікальний»

Всі учасники тренінгу сидять півколом. Кожний учасник тренінгу, починаючи з тренера, називають своє ім'я та «свою унікальність» (вміння чи навички, вподобання, хобі чи ін.)

2. Привітання

Вправа «Посмішка по колу»

Кожний з учасників, посміхаючись своєму сусідові, передає йому посмішку, називаючи його ім'я («Я передаю свою посмішку Тетяні», Я передаю свою посмішку Андрієві») 3

3. Правила роботи

Учасники тренінгу називають правила роботи в групі, а тренер їх записує на фліп-чарті або дошці.

- активність;
- взаємодія;
- один говорить – інші слухають;
- право на власну думку;
- не критикувати;
- казати по черзі;
- позитивний настрій та ін.

4. Очікування

Вправа «Дерево очікувань»

На фліп-чарт кріпиться ватман з малюнком дерева без листя. Учасникам роздаються стікери у вигляді листочків, на яких вони пишуть свої очікування від цього тренінгу, а потім приклеюють на «дерево очікувань».

Змістовий модуль 3 Організація соціальної роботи з клієнтами, які потребують екстреної соціальної допомоги

3.5. Тема «Організація соціального супроводу особам, які звільнені із місць позбавлення волі»

	
МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	
НАКАЗ	
18.05.2015 № 514	
	Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05 червня 2015 р. за № 665/27110

Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації

Відповідно до абзацу чотирнадцятого статті 1 Закону України "Про соціальні послуги", пункту 7 Плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 року № 208-р, **НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Державний стандарт соціальної адаптації, що додається.
2. Управлінню у справах людей похилого віку та надання соціальних послуг (О. Суліма) забезпечити подання в установленому порядку цього наказу на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України.
3. Цей наказ набирає чинності з дня його офіційного опублікування.
4. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра В. Мушчиніна.

Міністр	П. Розенко
ПОГОДЖЕНО:	
Заступник Міністра фінансів України	Р. Качур
Перший заступник Голови Спільного представницького органу сторони роботодавців на національному рівні	О. Мірошніченко
Перший заступник Голови Спільного представницького органу об'єднань профспілок	С.М. Кондрюк

	ЗАТВЕРДЖЕНО Наказ Міністерства соціальної політики України 18.05.2015 № 514
	Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05 червня 2015 р. за № 665/27110

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ **соціальної адаптації**

I. Загальні положення

1. Цей Державний стандарт визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціальної адаптації, показники її якості для суб'єктів усіх форм власності, які надають цю послугу.

2. Цей Державний стандарт застосовується для:

організації надання соціальної послуги соціальної адаптації особам, які не мають медичних протипоказань для перебування в колективі: особам похилого віку; інвалідам; особам, які перебувають/перебували в спеціалізованих або інтернатних закладах; особам, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк; здійснення моніторингу й контролю за якістю надання послуги соціальної адаптації; визначення тарифу платної послуги соціальної адаптації.

3. Соціальна послуга соціальної адаптації в обсягах, визначених цим Державним стандартом, надається безоплатно, за плату або з установленням диференційованої плати.

4. У цьому Державному стандарті терміни вживаються в таких значеннях:

індивідуальний план надання соціальної послуги (далі - індивідуальний план) - документ, складений на підставі проведеного комплексного визначення стану індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги соціальної адаптації, у якому зазначено заходи, що здійснюються для надання такої послуги, відомості про необхідні ресурси, періодичність і строки виконання, відповідальних виконавців, дані щодо моніторингу результатів та інформацію щодо перегляду індивідуального плану;

моніторинг якості надання соціальної послуги - постійний чи періодичний перегляд діяльності працівників суб'єкта, який надає соціальну послугу, що має на меті оцінку поточних результатів, виявлення труднощів, визначення проблем, надання рекомендацій для їх усунення;

мультидисциплінарна команда - команда, до складу якої включаються не менше трьох осіб з числа таких працівників: соціальний працівник, медичний працівник, юрисконсульт, психолог, реабілітолог та інші, які працюють у штаті установи;

надавач соціальної послуги соціальної адаптації (працівник) (далі - надавач соціальної послуги) - фахівці у сфері надання соціальних послуг (мультидисциплінарна команда), які (яка) безпосередньо виконують(є) заходи, що становлять зміст соціальної послуги соціальної адаптації;

отримувач соціальної послуги соціальної адаптації (далі - отримувач соціальної послуги) - особа, яка через складні життєві обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, відбуванням покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, отримує соціальну послугу соціальної адаптації або потребує її;

соціальна послуга соціальної адаптації (далі - соціальна послуга) - комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для процесу активного гармонійного пристосування осіб похилого віку, інвалідів, осіб, які перебували у спеціалізованих або інтернатних закладах, осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення

волі на певний строк, до змінених умов соціального середовища, спрямованих на усунення/приспосовування обмежень життєдіяльності для підтримки соціальної незалежності, збереження та продовження їхньої соціальної активності;

суб'єкт, що надає соціальну послугу соціальної адаптації (далі - суб'єкт, що надає соціальну послугу), - підприємство, установа, організація, заклад незалежно від форми власності, фізичні особи - підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги.

Інші терміни застосовуються у значеннях, визначених [Законом України](#) "Про соціальні послуги" та іншими нормативно-правовими актами.

II. Загальні підходи щодо організації надання соціальної послуги

1. Підставою для отримання соціальної послуги соціальної адаптації є звернення (заява) потенційного отримувача або його законного представника до Міністерства соціальної політики Автономної Республіки Крим, структурного підрозділу з питань соціального захисту населення обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, або органу місцевого самоврядування (далі - структурний підрозділ з питань соціального захисту населення), або суб'єкта, що надає послугу.

2. Рішення про надання соціальної послуги чи відмову в її наданні приймається суб'єктом, що надає соціальну послугу, протягом 14 календарних днів з дати звернення отримувача соціальної послуги (подання заяви, форми первинної облікової документації [№ 027/о](#) "Виписка із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого", затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 14 лютого 2012 року [№ 110](#), зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 28 квітня 2012 року за [№ 661/20974](#) (за наявності)) та з урахуванням виду та ступеня індивідуальних потреб потенційного отримувача соціальної послуги, встановлених під час комплексного визначення індивідуальних потреб, складеного індивідуального плану надання соціальної послуги.

3. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, може відмовити отримувачеві соціальної послуги в її наданні, якщо за наявних ресурсів він не здатний задовольнити індивідуальні потреби отримувача соціальної послуги (відсутність кваліфікованих спеціалістів, матеріальної бази, вільних місць у суб'єкта, що надає соціальну послугу, наявність в отримувача соціальної послуги розладу психіки та/або поведінки, стану гострого алкогольного та/або наркотичного сп'яніння, ознак гострого захворювання).

Відмова повинна супроводжуватися поясненням причин і довідковою інформацією (за наявності) про можливість отримати таку соціальну послугу в іншого суб'єкта, що надає соціальну послугу.

4. Соціальна послуга надається суб'єктом після здійснення первинного комплексного визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, складення індивідуального плану та укладення договору про надання соціальної послуги.

5. Підставами для припинення надання соціальної послуги є:

відмова отримувача соціальної послуги та/або його законного представника від отримання соціальної послуги;

зміна місця проживання отримувача соціальної послуги;

надана соціальна послуга досягла поставленої мети;

закінчення строку дії договору про надання соціальної послуги та/або порушення умов такого договору;

грубе, принизливе ставлення отримувача соціальної послуги до надавача соціальної послуги або інших отримувачів послуги;

порушення громадського порядку (сварки, бійки тощо);

наявність медичних протипоказань для надання соціальної послуги;

смерть отримувача соціальної послуги.

III. Визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги

1. Визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги здійснюється комплексно суб'єктом, що надає соціальну послугу, відповідно до Карти визначення індивідуальних потреб особи в наданні соціальної послуги соціальної адаптації, наведеної в додатку 1 до цього Державного стандарту, та його спеціалізації.

Визначення стану отримувача соціальної послуги та його індивідуальних потреб здійснюється протягом 5 днів з дати його звернення (подання заяви) спеціально уповноваженими надавачами соціальної послуги (за потреби - членами мультидисциплінарної команди), які володіють навичками спілкування та мають відповідну кваліфікацію/пройшли навчання щодо визначення індивідуальних потреб, із залученням отримувача соціальної послуги та/або його законного представника.

2. Результати комплексного визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги є підставою для складання індивідуального плану та укладання договору про надання соціальної послуги.

3. Повторне комплексне визначення стану отримувача соціальної послуги та фахове оцінювання його індивідуальних потреб, коригування плану надання соціальної послуги та координація його виконання проводяться через місяць з дня початку надання соціальної послуги, надалі - раз у квартал.

IV. Складання індивідуального плану надання соціальної послуги

1. Індивідуальний план є основою для надання соціальної послуги та ґрунтується на визначенні індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги.

2. Індивідуальний план надання соціальної послуги складається й узгоджується з кожним отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником з урахуванням побажань отримувача соціальної послуги за умови, що заявлені побажання не суперечать правилам внутрішнього розпорядку суб'єкта, що надає соціальні послуги, та вимогам чинного законодавства.

Індивідуальний план надання соціальної послуги соціальної адаптації складається за формою згідно з додатком 2 до цього Державного стандарту у двох примірниках і підписується отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником і суб'єктом, що надає соціальну послугу.

Один примірник індивідуального плану надається отримувачеві соціальної послуги та/або його законному представникові, інший залишається у суб'єкта, що надає соціальну послугу.

3. Структура індивідуального плану надання соціальної послуги включає:
загальні відомості про отримувача соціальної послуги;
заходи, що здійснюються під час надання соціальної послуги, згідно з пунктом 1 розділу VIII;
періодичність та строки виконання заходів;
відомості про виконавців заходів;
дані щодо моніторингу результатів надання соціальної послуги та перегляду індивідуального плану (за потреби).

Індивідуальний план надання соціальної послуги переглядається разом з отримувачем соціальної послуги або його законним представником через місяць з дня початку її надання з метою коригування (за потреби), надалі - щокварталу (за потреби).

V. Укладання договору про надання соціальної послуги

1. З кожним отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником протягом 3 днів з дати прийняття рішення про надання соціальної послуги укладається договір про її надання.

2. Укладання договору про надання соціальної послуги здійснюється за участі отримувача соціальної послуги або його законного представника. У разі необхідності до складання договору залучаються члени родини отримувача соціальної послуги.

3. Договір про надання соціальної послуги підписується отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником і представником суб'єкта, що надає соціальну послугу. Кожна зі сторін отримує один примірник договору.

VI. Місце і строки надання соціальної послуги

1. Соціальна послуга надається в приміщенні суб'єкта, що надає соціальні послуги, у денний час протягом строку, необхідного для процесу активного гармонійного пристосування отримувача соціальної послуги до нових умов соціального середовища.

2. Соціальна послуга може надаватись короткостроково, періодично, довгостроково відповідно до індивідуального плану її надання.

3. Строки надання соціальної послуги визначаються індивідуально для кожного отримувача послуг залежно від його потреб, узгоджуються з отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником після комплексного визначення індивідуальних потреб та зазначаються у договорі про надання соціальної послуги.

VII. Принципи надання соціальної послуги

1. Доступність соціальної послуги:

суб'єкт, що надає соціальну послугу, організовує свою діяльність у приміщеннях, спеціально обладнаних і пристосованих для обслуговування в них людей з обмеженими фізичними можливостями;

суб'єкт, що надає соціальну послугу, вживає заходів щодо інформування отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників про соціальну послугу, порядок звернення за її наданням і порядок та умови її надання. Інформація для отримувачів соціальної послуги розміщується на спеціальних стендах у доступному місці приміщення суб'єкта, де надається соціальна послуга.

2. Незалежність отримувача соціальної послуги:

надавачі соціальної послуги застосовують індивідуальний підхід (з урахуванням фізичного та психічного стану отримувачів соціальної послуги) та з повагою ставляться до раси, національності, культури, релігії, віку, статі отримувачів соціальної послуги;

отримувачі соціальної послуги та/або їхні законні представники повинні бути поінформовані про свої права, обов'язки, а також про державні та громадські організації, до повноважень яких належить здійснення захисту прав людини, шляхом розміщення інформації на інформаційних стендах, вручення інформаційних листівок, буклетів тощо.

3. Захист і безпека отримувачів соціальної послуги:

надавач соціальної послуги провадить свою діяльність з повагою до гідності отримувачів соціальної послуги та з недопущенням негуманних і дискримінаційних дій щодо них;

отримувачам соціальної послуги та/або їхнім законним представникам надається інформація про порядок оскарження непрофесійних дій надавача соціальної послуги;

надавачу соціальної послуги забороняється використовувати речі отримувачів соціальної послуги, отримувати від них гроші, подарунки тощо.

4. Конфіденційність інформації:

суб'єкт, що надає соціальну послугу, вживає заходів щодо захисту персональних даних відповідно до вимог Законів України ["Про інформацію"](#), ["Про захист персональних даних"](#), конфіденційної інформації щодо отримувачів послуги та/або їхніх законних представників;

отримувачі соціальної послуги та/або їхні законні представники в обов'язковому порядку ознайомлюються із заходами з дотримання принципу конфіденційності;

надавачі соціальної послуги інформують отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників щодо нерозголошення отриманої ними конфіденційної інформації.

VIII. Зміст соціальної послуги

1. Основні заходи, що становлять зміст соціальної послуги соціальної адаптації, форми роботи та орієнтовний час їх виконання (додаток 3) передбачають:

допомогу в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення;

залучення отримувача соціальної послуги до вирішення власних проблем, складання плану виходу із складної життєвої ситуації та допомога у його реалізації;

надання інформації з питань соціального захисту населення;

представництво інтересів;

надання психологічної допомоги;

корекцію психологічного стану та поведінки в повсякденному житті;

навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції;

участь в організації та діяльності груп самопомоги;

допомогу в зміцненні/відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків;

участь в клубах за інтересами, клубах активного довголіття, університетах третього віку, допомогу в організації денної зайнятості та дозвілля;

сприяння зайнятості;

сприяння ресоціалізації отримувача соціальної послуги, який звільнився з місця відбування покарання;

забезпечення транспортом;

сприяння в отриманні інших соціальних послуг і консультацій фахівців відповідно до виявлених потреб.

2. Зміст та обсяг соціальної послуги для кожного отримувача соціальної послуги визначаються індивідуально залежно від ступеня індивідуальної потреби отримувача соціальної послуги та зазначаються в індивідуальному плані.

ІХ. Використання ресурсів при організації надання соціальної послуги

1. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, забезпечує необхідну кількість працівників відповідно до потреб отримувачів соціальної послуги згідно зі штатним розписом, складеним в установленому законодавством порядку.

2. Безпосереднє надання соціальної послуги здійснюють надавачі соціальної послуги. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, у разі потреби може залучати до надання соціальної послуги інших спеціалістів, зокрема соціальних педагогів, логопедів, дефектологів, психологів, реабілітологів, юрисконсультів, культорганізаторів тощо.

Для виконання заходів, обумовлених в індивідуальному плані, суб'єкт, що надає соціальну послугу, на договірних засадах може залучати для виконання цієї роботи інші підприємства, установи, організації, фізичних осіб, зокрема волонтерів.

3. Працівники повинні володіти знаннями й навичками та відповідати кваліфікаційним вимогам, визначеним у "Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80. Соціальні послуги", затверджене наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14 жовтня 2005 року № 324.

4. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, вживає заходів із:

підвищення кваліфікації надавачів соціальної послуги;

формального та неформального професійного навчання надавачів соціальної послуги;

проведення атестації надавачів соціальної послуги.

5. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, розробляє і затверджує посадові інструкції надавачів соціальної послуги.

6. Надавач соціальної послуги повинен проходити обов'язкові профілактичні медичні огляди відповідно до законодавства.

Х. Приміщення та обладнання

1. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, забезпечує безперешкодний доступ отримувачів соціальної послуги до суб'єкта, що надає соціальну послугу, наявність необхідної кількості приміщень для здійснення заходів для надання соціальної послуги (кімнати для проведення групових занять, дозвілля, відпочинку, виконання фізичних вправ, гурткової та тренінгової роботи тощо).

2. Приміщення суб'єкта, що надає соціальну послугу, мають відповідати санітарним і протипожежним вимогам і бути забезпечені водопостачанням, водовідведенням, освітленням, опаленням згідно з вимогами законодавства.

У приміщенні суб'єкта, що надає соціальну послугу, для проведення індивідуальної роботи та забезпечення конфіденційності під час проведення зустрічей і консультацій з отримувачем соціальної послуги має бути окрема кімната та кімната для групової роботи.

3. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, для забезпечення виконання заходів із надання цієї соціальної послуги повинен мати:

твердий та м'який інвентар;

транспорт (за потреби), пристосований для перевезення отримувачів соціальної послуги;

інше необхідне обладнання.

4. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, забезпечує надавачів соціальної послуги робочим місцем, обладнанням, інвентарем, робочим одягом та витратними матеріалами, необхідними для виконання їхніх обов'язків із надання соціальної послуги.

XI. Інформаційно-методичне забезпечення організації та надання соціальної послуги

1. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, організовує інформаційно-методичне забезпечення своєї діяльності, зокрема забезпечує своїх працівників нормативно-правовими актами, методичними та іншими матеріалами у сфері надання соціальних послуг.

2. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, створює можливості для підвищення кваліфікації надавачів соціальної послуги, зокрема щодо обміну досвідом надавачів соціальної послуги з іншими суб'єктами надання соціальної послуги.

XII. Взаємодія з іншими суб'єктами, що надають соціальну послугу

Суб'єкт, що надає соціальну послугу, організовує виконання заходів з надання цієї соціальної послуги із залученням (за потреби та на договірній основі) інших підприємств, установ, організацій та закладів.

XIII. Оцінювання ефективності надання соціальної послуги

1. Оцінювання ефективності надання соціальної послуги здійснюється під час проведення зовнішнього та внутрішнього оцінювання якості зазначеної соціальної послуги.

2. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, здійснює опитування отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників з метою отримання відгуків стосовно організації та надання соціальної послуги.

Результати опитувань обговорюються під час проведення аналізу діяльності суб'єкта, що надає соціальну послугу, та надавачів соціальної послуги і враховуються при подальшій роботі з метою підвищення ефективності та якості надання цієї соціальної послуги.

XIV. Документація щодо організації надання соціальної послуги

Суб'єкт, що надає соціальну послугу, здійснює свою діяльність відповідно до установчих документів (положень), цивільно-правових договорів (для фізичних осіб - підприємців).

Документація ведеться, оформляється та зберігається відповідно до вимог чинного законодавства України.

XV. Механізм оцінки дотримання стандарту соціальної послуги

1. Діяльність суб'єкта, що надає соціальну послугу, підлягає внутрішній та зовнішній оцінці на відповідність професійним вимогам та законодавству України.

Для проведення внутрішньої та зовнішньої оцінки якості надання соціальної послуги застосовуються показники якості соціальної послуги соціальної адаптації, наведені у додатку 4 до цього Державного стандарту.

Результати проведення внутрішньої та зовнішньої оцінки якості надання соціальної послуги оприлюднюються і поширюються серед отримувачів соціальної послуги, їхніх законних представників, населення адміністративно-територіальної одиниці, де здійснює свою діяльність суб'єкт, що надає соціальну послугу.

2. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, проводить не рідше ніж один раз на рік внутрішнє оцінювання своєї діяльності щодо відповідності соціальної послуги, яка ним надається, вимогам цього Державного стандарту та вживає заходів щодо усунення виявлених недоліків.

3. До процедури проведення оцінювання залучаються надавачі соціальної послуги, отримувачі соціальної послуги та/або їхні законні представники.

З цією метою розробляється і впроваджується процедура консультацій з отримувачами соціальної послуги, членами їхніх сімей, їхніми законними представниками щодо відповідності обсягу, змісту, умов і порядку надання соціальної послуги вимогам, встановленим у цьому Державному стандарті.

4. Суб'єкти, що надають соціальну послугу, підлягають зовнішньому оцінюванню, що здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами відповідно до законодавства.

Суб'єкт, що надає соціальну послугу, вживає заходів щодо:

інформування отримувачів соціальної послуги, їхніх законних представників про проведення та результати зовнішнього оцінювання діяльності суб'єкта, що надає соціальну послугу;

забезпечення безперешкодного доступу отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників до органу, що здійснює зовнішнє оцінювання.

XVI. Фінансово-економічне обґрунтування вартості соціальної послуги

Вартість соціальної послуги розраховується з урахуванням собівартості послуги, адміністративних витрат і податку на додану вартість.

Вартість соціальної послуги, що надається за рахунок коштів місцевих бюджетів, формується з урахуванням фінансових можливостей відповідних місцевих бюджетів.

Начальник Управління у справах людей похилого віку та надання соціальних послуг	О. Суліма
	Додаток 1 до Державного стандарту соціальної адаптації (пункт 1 розділу III)

КАРТА

визначення індивідуальних потреб особи в наданні соціальної послуги соціальної адаптації

	Додаток 2 до Державного стандарту соціальної адаптації (пункт 2 розділу IV)
--	--

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН

надання соціальної послуги соціальної адаптації

	Додаток 3 до Державного стандарту соціальної адаптації
--	--

**ОСНОВНІ ЗАХОДИ,
що становлять зміст соціальної послуги соціальної адаптації, форми роботи
та орієнтовний час їх виконання**

№ з/п	Назва заходу	Форма роботи (І / Гр.)*	Орієнтовний час виконання (хв., середній показник)**
1	Допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення		
1.1	Збір та аналіз інформації; ідентифікація проблеми клієнта і подій, які її викликали. Визначення прогнозу перспектив поліпшення стану	I	60 разово
2	Залучення отримувача послуги соціальної адаптації до вирішення власних проблем, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації та допомога у його реалізації		
2.1	Вибір шляхів вирішення проблеми, допомога у формуванні позитивної мотивації, вибір доступних і сприятливих можливостей та ресурсів	I	60 за потреби
2.2	Складання плану взаємодії, визначення шляхів його реалізації	I	30 разово
2.3	Корекція плану взаємодії та його реалізації	I / Гр	30/60 щокварталу
2.4	Профілактика з питань гігієни психологічного здоров'я, адаптації до зміни соціальної активності	Гр	60 за потреби
3	Надання інформації з питань соціального захисту населення		
3.1	Проведення лекцій, бесід, зустрічей з питань соціального захисту населення	Гр	60 за потреби згідно з графіком проведення
3.2	Сприяння в організації консультування отримувача соціальної послуги з соціально-правових питань, видів соціальної допомоги, питань отримання соціальних послуг, засобів реабілітації, умов їх отримання	I / Гр	45 за потреби
3.3	Надання інформації щодо наявних суб'єктів, які надають послугу соціальної адаптації	I / Гр	30 за потреби
4	Представництво інтересів		
4.1	Допомога в оформленні документів із соціально-правових питань, питань отримання комунальних, медичних, соціальних послуг	I / Гр	60 за потреби
4.2	Сприяння у встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо	I / Гр	90 за потреби
4.3	Представлення й захист інтересів отримувачів послуги соціальної адаптації у державних і місцевих органах влади, в установах, організаціях, підприємствах, громадських об'єднаннях	I	150 за потреби
4.4	Написання заяв, скарг, отримання довідок, інших	I	45 за потреби

	документів		
4.5	Нагляд і допомога при відвідуванні отримувачами послуги соціальної адаптації державних і місцевих органів влади, установ, організацій, підприємств, громадських об'єднань	I / Гр	60 за потреби
4.6	Сприяння здобуттю освіти	I / Гр	60 за потреби
5	Надання психологічної допомоги***		
5.1	Сприяння оптимізації психоемоційного стану, забезпеченню психологічного комфорту у ставленні до самого себе, а також у взаємодіях з іншими людьми і ставленні до світу в цілому	I / Гр	90 протягом місяця
5.2	Допомога в формуванні позитивної мотивації, підтримка, зняття емоційної блокади	I / Гр	60 протягом місяця
5.3	Розроблення заходів, спрямованих на самостійне розв'язання повсякденних труднощів і подолання стресових ситуацій	I / Гр	60 одноразово
5.4	Кризове короткотермінове консультування (застосовується при таких кризових станах, як суїцидальний намір, тривожність, ворожість, стрес від повідомлення про ВІЛ-інфікування, переживання втрати, агресія, спрямована на себе чи на інших, тощо)	I	60 протягом тижня за потреби
5.5	Кризове консультування за телефоном, в окремих випадках - за місцем проживання (щодо таких кризових станів, що можуть загрожувати життю, як суїцидальний намір, ворожість, стрес від повідомлення про ВІЛ-інфікування, переживання втрати, агресія, спрямована на себе чи на інших, тощо)	I	від 20 за потреби отримувача послуги, одноразово
5.6	Проведення заходів щодо емоційного та психологічного розвантаження	I / Гр	60 одноразово за потреби
5.7	Навчання прийомам емоційного та психологічного розвантаження, саморегуляції й аутотренінгу	Гр	60/90 за потреби згідно з графіком
5.8	Допомога в аналізі проблеми, виявленні конфліктогенних зон, пошуку альтернативних шляхів виходу і прийняття рішень, сприяння у самодопомозі	I / Гр	60/150 за потреби згідно з графіком
5.9	Формування впевненості в собі, самоповаги, навичок спілкування, вирішення конфліктних ситуацій	I / Гр	60/150 за потреби згідно з графіком
5.10	Проведення заходів щодо подолання психотравмуючих ситуацій та стресів, інших психологічних проблем	I / Гр	45/150 за потреби згідно з графіком
5.11	Допомога у прийнятті свого стану та формуванні активної життєвої позиції, орієнтації на власні збережені можливості й потенціал	I / Гр	60/150 за потреби згідно з графіком
5.12	Психологічна підтримка в напрямі конструктивізації процесів старіння, інвалідності	I / Гр	60/120 за потреби згідно з графіком
5.13	Психологічна підтримка в напрямі конструктивізації відновлення особистісного статусу	I / Гр	60/120 за потреби згідно з графіком

5.14	Психологічна допомога (консультування) щодо таких кризових станів, як тривожність, сором, провина, ворожість, переживання втрати, страх смерті, депресивність	I / Гр	30/90 за потреби
6	Корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті		
6.1	Надання консультацій з питань психічного здоров'я	I / Гр	45 за потреби
6.2	Корекція поліпшення взаємодії із соціальним оточенням (бесіди, спілкування, мотивація до активності та позитивного мислення)	I / Гр	90 / 150 за потреби
6.3	Подолання боязливості у виявленні власної думки, підвищеної чутливості до критики та оцінок оточення	I / Гр	90/150 за потреби
6.4	Корекція, спрямована на відновлення та розвиток психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, уяви, сприймання)	I / Гр	60/150 за потреби
6.5	Сприяння психосоціальній стабілізації, кращому розумінню себе (своєї ситуації та інших), розвитку навичок прийняття та реалізації рішень	I / Гр	60/150 за потреби
6.6	Соціальна корекція взаємовідносин у ситуації конфлікту	I / Гр	90/150 за потреби
6.7	Корекція соціальних наслідків психологічної проблеми, що виникла внаслідок набуття інвалідності або у зв'язку з похилим віком	I / Гр	90/150 за потреби
6.8	Психологічна корекція негативних явищ соціального мікросередовища засудженого, усунення труднощів у спілкуванні та міжгрупових взаєминах	I	за потреби
7	Навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції ***		
7.1	Відновлення вмінь і навичок з орієнтування в домашніх умовах	I / Гр	60/150 за потреби
7.2	Формування соціальних умінь і навичок з використанням методів поведінкової терапії	Гр	150 за потреби згідно з графіком
7.3	Навчання навичкам самостійного життя, ведення безпечного способу життя, самообслуговування, самопредставництва, спілкування	Гр	150 за потреби згідно з графіком
7.4	Формування здорового способу життя та підтримання психічного здоров'я	Гр	120 за потреби згідно з графіком
7.5	Навчання продуктивним моделям поведінки з урахуванням цінностей і норм соціального середовища	Гр	150 за потреби згідно з графіком
7.6	Формування відповідальності за власну поведінку, навчання продуктивному спілкуванню, яке не принижує інтересів інших, - без конфронтації та агресії	I / Гр	60/150 за потреби
7.7	Освоєння соціально необхідних умінь і навичок полегшення комунікації, зняття бар'єрів соціальної ізоляції, продуктивного вирішення питань із соціальним оточенням	I / Гр	60/150 за потреби згідно з графіком

7.8	Проведення тренінгів, спрямованих на усунення психосоматичних проблем	Гр	120 за потреби згідно з графіком
7.9	Формування прийняття норм і правил життя на волі, розвиток необхідних соціальних навичок, втрачених під час відбування покарання, формування та розвиток соціальних компетенцій	I / Гр	60/150 за потреби
7.10	Проведення тренінгів, спрямованих на усунення набутих у злочинному мікросередовищі та під час відбування покарання звичок, принципів спілкування та поглядів	Гр	150/210 за потреби згідно з графіком
7.11	Організація антирецидивної профілактичної діяльності, роз'яснення необхідності дотримання правових норм і правил поведінки	I / Гр	60/120 за потреби згідно з графіком
8	Участь в організації та діяльності груп самопомогі***		
8.1	Організація груп взаємодії та психологічного розвантаження	Гр	60 за потреби згідно з графіком
8.2	Сприяння особистісному зростанню отримувача послуги соціальної адаптації шляхом формування розуміння своїх обов'язків у міжгруповій взаємодії, навичок співіснування з іншими членами групи в обставинах, які змінюються, та навичок, необхідних для "вибудовування" психологічної дистанції у груповій взаємодії	Гр	120 за потреби згідно з графіком
8.3	Зміна сприйняття та досягнення емоційної стабільності шляхом вивчення групового досвіду	Гр	120 за потреби згідно з графіком
8.4	Зміна поведінки, яка ускладнює соціальне функціонування отримувача послуги соціальної адаптації, через взаємовідносини в групі та використання механізмів зворотного зв'язку	Гр	120 за потреби згідно з графіком
8.5	Полегшення комунікації, зняття бар'єрів соціальної ізоляції, вирішення питань, пов'язаних із соціальним оточенням	Гр	120/150 за потреби згідно з графіком
8.6	Адаптація до нової життєвої ситуації через активізацію сильних сторін особистості, самореалізацію в трудовій діяльності чи творчості, розширення кругозору та світогляду, подолання екзистенційних проблем	Гр	120/150 за потреби згідно з графіком
9	Допомога у зміцненні / відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків		
9.1	Відновлення соціальних контактів, особистісного статусу та соціальної ролі в сім'ї, трудовому колективі, референтних групах тощо, втрачених отримувачем послуги соціальної адаптації в результаті настання інвалідності, похилого віку	I / Гр	60/120 за потреби
9.2	Допомога в аналізі проблем спілкування сім'ї отримувача послуги соціальної адаптації, виявленні конфліктогенних зон та пошуку альтернативних шляхів виходу і прийняття рішень	I / Гр	60/120 за потреби
9.3	Підтримка близьких родичів отримувача послуги соціальної адаптації та його найближчого соціального оточення	I / Гр	60/150 за потреби
9.4	Корекція сімейної ситуації, розроблення заходів,	I / Гр	60/150 за потреби

	спрямованих на підтримку сім'ї в різних сферах її життєдіяльності		
9.5	Формування здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі	I / Гр	30/120 за потреби
9.6	Кризове втручання та соціальний супровід сім'ї	I	120 за потреби
9.7	Формування позитивного способу життя через відновлення особистісного статусу, позитивних звичок, навичок, трудової кваліфікації, набутих до позбавлення волі	I / Гр	90 - 150 за потреби згідно з графіком
9.8	Формування і розширення нових соціальних контактів та референтних груп отримувача соціальної послуги	Гр	120 за потреби
10	Участь в клубах за інтересами, клубах активного довголіття, університетах третього віку, допомога в організації денної зайнятості та дозвілля***		
10.1	Залучення до активної участі в роботі клубів за інтересами (туристичних, читацьких, театральних, хорових, волонтерських, рукоділля тощо)	Гр	45 за потреби
10.2	Сприяння у забезпеченні книгами, журналами, газетами, іграми	I / Гр	40
10.3	Нагляд і допомога при відвідуванні театрів, виставок та інших заходів	I / Гр	відповідно до потреби
10.4	Допомога у написанні й прочитанні листів	I	30 за потреби
10.5	Нагляд і допомога під час заняття рукоділлям, перебирання дрібних речей і створення з них виробів, складання пазлів тощо	Гр	60 за потреби
10.6	Оволодіння музичною культурою, формування вокально-хорових, танцювальних навичок тощо	Гр	60 за потреби згідно з графіком
10.7	Заняття фізичними вправами	I / Гр	60 за потреби згідно з графіком
10.8	Навчання основам комп'ютерної грамоти та спілкування в соціальних мережах	Гр	60 за потреби згідно з графіком
10.9	Проведення читацьких слухань, бесід, бібліографічних оглядів, книжкових виставок, колективних читань	Гр	90 за потреби
10.10.	Організація доступу до форм дозвілля, максимально наближених до загальноприйнятих, з урахуванням особливостей отримувача соціальної послуги	Гр	за потреби
11	Сприяння зайнятості		
11.1	Сприяння проведенню експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації	I	45 за потреби
11.2	Сприяння у встановленні зв'язків фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами, які надають послугу соціального супроводу при працевлаштуванні	I	45 за потреби
11.3	Сприяння включенню різних категорій колишніх засуджених в суспільно корисну діяльність з урахуванням їхніх особливостей	I / Гр	120 за потреби
11.4	Сприяння денній зайнятості осіб похилого віку	Гр	180 за потреби
12	Сприяння в ресоціалізації отримувача послуги соціальної адаптації, який		

	звільнився з місця відбування кримінального покарання
13	Забезпечення транспортом
14	Сприяння в отриманні інших соціальних послуг і консультацій фахівців відповідно до виявлених потреб

Затверджено

Наказ Міністерства соціальної
політики України
20.10.2015 № 1019

Методичні рекомендації із соціальної роботи з неповнолітніми, які вчинили правопорушення

I. Вступ

1.1. Ці Методичні рекомендації підготовлено з метою організації надання соціальних послуг неповнолітнім, які вчинили правопорушення, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – центри СССДМ).

1.2. Надавати соціальні послуги неповнолітнім, які вчинили правопорушення, доцільно з метою їх реабілітації, корекції соціальної поведінки, її окремих проявів, формування соціально сприятливих особистісних навичок та інтеграції в суспільство.

1.3. У цих Методичних рекомендаціях терміни вживаються в значеннях, наведених у законах України „Про соціальні послуги”, „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”, „Про пробацію”, постанові Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 № 896 „Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)”.

1.4. Основними принципами надання соціальних послуг неповнолітнім, які вчинили правопорушення, є:

- захист прав дитини (законність, соціальна справедливість);
- гуманізм (ставлення до дитини як до найвищої цінності, повага до неї);
- адресний та індивідуальний підхід до дитини (особливі потреби неповнолітніх, які вчинили правопорушення, виявлення проблем особистісного зростання та допомога в їх розв'язанні);
- пріоритетність інтересів дитини (підвищення внутрішньої мотивації, застосування в роботі позитивного досвіду, опора на сильні сторони дитини, віра в її здібності та потенційні ресурси щодо виправлення, надання переваги інтересам дитини в конфліктних та спірних ситуаціях);
- комплексний підхід (доступність, відкритість у наданні соціальних послуг відповідно до оцінки потреб дитини та середовища, в яке вона інтегрується, поєднання індивідуальної та групової роботи з роботою в громаді);

- добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг;
- взаємодія, командний підхід до розв'язання проблем дитини та її сім'ї (налагодження співпраці між різними державними та неурядовими організаціями в інтересах дитини для ухвалення обґрунтованого рішення стосовно дитини та забезпечення ефективного соціального супроводу);
- стимулювання дитини та її сім'ї до самодопомоги (активізація внутрішніх ресурсів сім'ї та дитини до зміни способу життя на краще, перебудови стосунків, саморозвитку, формування бажання успішно інтегруватися й адаптуватися до нових умов життя);
- забезпечення безперервної підтримки неповнолітніх з боку родини, громади;
- аналіз ефективності методів та прийомів, що застосовувалися в роботі з неповнолітніми (інформування партнерів про досягнуті результати);
- забезпечення надавачами соціальних послуг конфіденційності в роботі з неповнолітніми, дотримання стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

1.5. Фактори ризику та захисні фактори, які потрібно враховувати при наданні соціальних послуг неповнолітнім, які вчинили правопорушення:

- сім'я, рівень батьківського потенціалу (сім'ї, батькам належить пріоритетне місце в процесі формування та розвитку особистості дитини. Вони передають дитині духовні багатства, культурні традиції, вчать, формують ціннісні орієнтири, уміння та навички. Спілкуючись з ними, діти засвоюють майбутні моделі поведінки. Важливим компонентом реалізації потенціалу сім'ї є постійний прояв поваги та любові до дитини. Високий рівень контакту та поінформованості батьків щодо того, як дитина будує свої стосунки з друзями, як проводить вільний час, як витрачає гроші, свідчить про взаєморозуміння та контроль, мета якого – запобігання небажаних поведінці. Що більше дитина незадоволена ставленням батьків до неї, то більше вона потребує спілкування з однолітками і сильнішим буде їхній вплив на неї. Сім'я може бути одним із основних захисних факторів, ресурсом, сильною стороною неповнолітнього, що запобігає протиправній поведінці, захищає від негативних наслідків та допомагає впоратись зі стресом від негативного досвіду);
- вік неповнолітньої дитини, стан здоров'я, особливості розвитку, етнічна, культурна та релігійна приналежність, ступінь прихильності до батьків або осіб, що їх замінюють, особистісні характеристики (поведінка, темперамент, емоційний стан, навички, що проявляються на ранніх етапах розвитку особистості в родинному оточенні або в іншій виховній системі. Діти по-різному сприймають ситуацію, що склалася в сім'ї (розлучення батьків, втрату одного з них, вживання батьками або особами, що їх замінюють, алкоголю чи наркотичних засобів) і часто звинувачують себе в тому, що відбувається. У результаті таких переживань погіршується поведінка, з'являються і закріплюються шкідливі звички та бажання проводити вільний час поза родиною. Таким чином у підлітковому віці відбувається самоствердження);
- життєвий досвід дитини, здатність зрозуміти причини ситуації, що склалася (пережиті дитиною події накладають відбиток на її життя, вчинки й ставлення до однолітків і дорослих. Якщо дитина постраждала від насильства або від неї відмовилися, то до соціального працівника на етапі знайомства вона ставитиметься з недовірою, тому процес встановлення контакту має бути поступовим. Термін налагодження стосунків залежатиме від емоційного стану дитини, її готовності та бажання дослухатися до порад. Що краще дитина зможе усвідомити і прийняти те, що з нею сталося, то легше відбуватимуться процеси її реабілітації, ресоціалізації, адаптації та інтеграції);

- кількість попередніх засуджень і рівень криміногенності сім'ї (діти, які виховувалися в сім'ях зі складними життєвими обставинами, які склалися через відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк одного з членів сім'ї, схильність до правопорушень, вживання психоактивних речовин, часту зміну опікунів, піклувальників, втрачають здатність довіряти й бути прихильними. Кримінальний досвід, отриманий у родині, може викликати надмірний спротив корекційним і виховним впливам з боку надавачів соціальних послуг. Доцільно звертати увагу дитини на ставлення до правопорушення, факту його визнання. Присутність людей, яким дитина довіряє, допоможе їй пережити трагічні та інші психологічно складні події та адаптуватися до реалій життя);

- школа (шкільне середовище є сферою соціалізації дитини через взаємодію з учителями. Успішність у навчанні, емоційний зв'язок з учителями, мотивація на майбутнє є взаємопов'язаними факторами. Низька успішність, недостатній рівень емоційного зв'язку, відсутність мотивації щодо обрання майбутньої професії можуть вказувати на ризики скоєння правопорушень. Дитина може зазнати антисоціального впливу однолітків, у яких теж є проблеми зі шкільним середовищем, і обрати їхній спосіб життя. Емоційний зв'язок зі школою, вчителями може бути захисним фактором, що запобігатиме розвитку протиправної поведінки);

- однолітки та друзі (соціалізація дитини може відбуватися і через взаємодію та спілкування з однолітками. Неповнолітні можуть впливати на формування поведінки один одного, на розвиток умінь і навичок, вибір форм дозвілля);

- громада (у криміногенному середовищі діти зростають в умовах, сприятливих для злочинності та формування тієї чи іншої моделі кримінальної поведінки, що, у свою чергу, підвищує ризики скоєння правопорушень у майбутньому. Наявність у місцевій громаді ресурсів для задоволення потреб неповнолітніх дітей у гармонійному та активному дозвіллі може запобігати скоєнню злочинів у майбутньому. Що більшою є спроможність громади взяти на себе широкі повноваження у розв'язанні проблем неповнолітніх, які вчинили правопорушення, то більшою буде можливість їх реабілітації та подальшої інтеграції в суспільство).

1.6. З урахуванням особливостей надання соціальних послуг неповнолітнім, які вчинили правопорушення, пропонується забезпечення їх доступу до послуг із реабілітації шляхом:

- збереження сімейного середовища для дитини;
- відновлення виховної функції сім'ї та покращення мікроклімату в родині;
- здійснення превентивної та профілактичної роботи;
- врегулювання конфліктів між батьками та дітьми, дітьми та громадою;
- формування в дітей навичок використання власних ресурсів для подальшого самостійного розв'язання життєвих проблем;
- залучення дітей до змістовного й активного дозвілля, участі у різних заходах і програмах.

Основні функції надавачів соціальних послуг у вищезазначених напрямках:

- планування роботи щодо забезпечення адресної допомоги неповнолітнім, спрямованої на повернення їх до повноцінного життя та до сімейного оточення;
- проведення оцінки потреб у наданні дитині та її сім'ї соціальних послуг;

- складання плану соціального супроводу сім'ї (особи), яка перебуває у складних життєвих обставинах (далі – план супроводу), відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України від 09.07.2014 № 450 „Про затвердження форм обліку соціальних послуг з сім'ями (особами), які перебувають у складних життєвих обставинах” та сприяння його здійсненню;
- участь у реалізації пробаційних програм;
- сприяння працевлаштуванню, влаштуванню на навчання, допомога в оформленні документів;
- створення можливості щодо залучення до роботи з дітьми близького сімейного оточення та місцевої громади;
- співпраця з іншими установами та організаціями, що працюють із неповнолітніми, з метою забезпечення професійної допомоги в процесі ресоціалізації та інтеграції.

II. Рекомендації щодо надання соціальних послуг неповнолітнім, які вчинили правопорушення, центрами СССДМ

2.1. Вважається за доцільне визначити послідовність у наданні соціальних послуг неповнолітнім, які вчинили правопорушення, центрами СССДМ.

Кожен період може передбачати певні послуги відповідно до потреб неповнолітньої дитини та з урахуванням її усвідомлення своєї проблеми й готовності до співпраці з надавачами соціальних послуг. Наступні дії та заходи базуються на попередніх результатах.

Першочерговим кроком є отримання інформації від підрозділу пробації про постановку на облік неповнолітнього, засудженого до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (облік неповнолітніх, які вчинили правопорушення, здійснюється підрозділом пробації для проведення оцінки потреб і ризиків).

Доцільно центрам СССДМ долучитися до спільного аналізу зібраних даних про дітей (зокрема, щодо з'ясування їхнього статусу, причин і підстав взяття на облік, чи були засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, перебували в місцях попереднього ув'язнення, особливостей родинних і соціальних контактів).

За потреби центри СССДМ можуть залучатися до проведення спільного моніторингу особових справ неповнолітніх разом із представниками служб у справах дітей.

Другий крок – проведення оцінки потреб дитини та її сім'ї (початкова оцінка).

Соціальні послуги неповнолітнім, які скоїли правопорушення, надаються після отримання інформації про них від органів, що здійснюють облік таких дітей та ведуть з ними роботу.

Пропонується використовувати інформацію щодо оцінки потреб і ризиків, надану підрозділом пробації, та за потреби збирати додаткові відомості щодо причин та умов, які сприяли вчиненню дитиною правопорушення, а також стосовно її знань, умінь, навичок, здібностей, особливостей поведінки, розвитку та готовності до самостійного життя. Початкова оцінка проводиться відповідно до вимог і форм документування, затверджених наказом Міністерства соціальної політики України від 09.07.2014 № 450 „Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах”.

Оцінювати потреби дитини та її сім'ї необхідно з урахуванням її віку, статі, національності, особливостей розвитку, здатності батьків забезпечувати потреби дитини, ресурсів родинного середовища та громади, мотивації сім'ї до співпраці, усвідомлення родиною власних проблем і можливостей (сильних сторін), а також використовувати при цьому надані підрозділом пробації висновки щодо ризиків учинення неповнолітнім повторного кримінального правопорушення.

Від задоволення соціальних потреб дитини залежатиме успішність надання їй послуг, проведення ресоціалізації та інтеграції.

Вважається за доцільне врахування таких соціальних потреб підлітка:

- виховання в сім'ї;
- розвиток, формування й підтримка просоціальних навичок;
- аналіз життєвої ситуації, визначення основних проблем і шляхів їх розв'язання, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації;
- налагодження чи відновлення стосунків з батьками, членами родини;
- відновлення соціального статусу;
- відновлення чи отримання документів;
- влаштування до закладів соціального обслуговування чи захисту дітей;
- розв'язання житлових питань, отримання медичної допомоги тощо;
- формування та закріплення навичок здорового способу життя, профілактика наркоманії, алкоголізму, соціально небезпечних хвороб тощо.

Рекомендується звертати увагу на корекцію психологічного стану та поведінку дітей у повсякденному житті шляхом організації змістовного й активного дозвілля.

З метою успішного проведення початкової оцінки потреб у наданні дитині та її сім'ї соціальних послуг пропонується налагодити довірливі стосунки з нею, в доступній формі роз'яснити їй мету, завдання і процес оцінювання. Важливим компонентом оцінювання є спостереження за поведінкою, реакціями, емоційною готовністю дитини до змін.

Одночасно рекомендується проводити роботу з батьками, якою передбачається:

- встановлення контакту;
- збирання інформації про сім'ю дитини;
- визначення здатності батьків до батьківства та схильності дитини визнавати їхні настанови, життєві орієнтири, стиль виховання;
- пошук даних про родичів, спілкування з якими є важливим для дитини;
- встановлення контактів соціального працівника з сім'єю, родичами;
- визначення сімейних проблем і причин їх виникнення;
- обговорення питань щодо відповідальності батьків за виховання дітей;

- навчання батьків методам і прийомам ефективного спілкування з дітьми.

Необхідно звертати увагу на відновлення родинних зв'язків і формування у батьків відповідальності за виховання дітей.

Соціальним працівникам при проведенні початкової оцінки потреб дитини треба враховувати її думку стосовно ситуації, що склалася, та відслідковувати реакцію дитини на неї, оцінювати здатність і готовність сім'ї допомагати неповнолітній дитині, виявляти фактори, що необхідно враховувати при наданні соціальних послуг неповнолітнім, які вчинили правопорушення, а також здійснювати соціально-профілактичну роботу, спрямовану на запобігання повторним злочинам.

Третій крок – проведення оцінки потреб дитини та її сім'ї (комплексна оцінка) та складання на її підставі плану супроводу.

Комплексна оцінка є основною складовою соціального супроводу дитини та її сім'ї. Правильно визначені ключові проблеми, потреби, сильні сторони, ресурси родини та найближчого оточення допоможуть у підготовці висновків та рекомендацій для складання плану супроводу.

Спочатку варто погодити цілі та заходи для їх досягнення, включені до плану супроводу, з планом індивідуально-профілактичної роботи, що складається органом пробації.

Пропонується центрам СССДМ обмінюватися інформацією з підрозділом пробації щодо результатів відвідування неповнолітніми запланованих заходів, проходження програм, змін, що відбуваються в житті дитини.

Для проведення та документування результатів комплексної оцінки можна використовувати Акт оцінки потреб дитини та її сім'ї, сім'ї (особи) (комплексна оцінка) відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України від 09.07.2014 № 450 „Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах”.

Соціальним працівникам рекомендується надавати послуги як дитині, так і її батькам або особам, що їх замінюють, орієнтуючись у роботі на сильні сторони родини, враховувати при цьому рівень батьківського потенціалу, залучати до співпраці психолога.

Органом пробації реалізуються пробаційні програми для неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, до участі в реалізації яких можуть залучатися спеціалісти центрів СССДМ. Тому комплексна оцінка потреб дитини може проводитись під час участі неповнолітнього в пробаційній програмі.

Четвертий крок – реалізація заходів відповідно до плану соціального супроводу сім'ї (особи) згідно з наказом Міністерства соціальної політики України від 09.07.2014 № 450 „Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах”.

До плану супроводу можуть бути включені заходи із пробаційної програми.

При складанні плану супроводу доцільно враховувати:

- причини та умови, що сприяли вчиненню дитиною правопорушення (варто вивчати кожен випадок, з'ясовуючи, що саме підштовхнуло дитину до цього вчинку, що треба змінити для того, щоб такий негативний вчинок не повторився);

- рівень прив'язаності дитини до сім'ї та взаємини з оточенням;
- психологічний мікроклімат у сім'ї;
- стать, культурну, релігійну ідентичність дитини;
- сильні сторони дитини, на які буде опиратися надавач соціальних послуг у побудові процесу перевиховання та корекції;
- висловлені дитиною побажання щодо обговорення плану подолання складних життєвих обставин (подолання алко- чи наркозалежності особистої чи батьків);
- оцінку ризиків учинення неповнолітнім повторних правопорушень, надану підрозділом пробації;
- вимоги пробаційної програми.

При плануванні роботи варто підбирати такі заходи, що можуть допомогти підліткам у:

- мотивації до позитивних змін;
- усвідомленні власних негативних рис характеру, емоцій та пов'язаних із ними проблем;
- прийнятті рішень щодо зміни поведінки в ситуаціях гніву, агресії, роздратованості, занепокоєння, розчарування, заздрості, страждання, образи, болю, страху, сорому тощо;
- формуванні психосоціальної компетенції (адекватна самооцінка, толерантність, ввічливість, уміння формувати власний бюджет, переживати невдачі, розуміти й задовольняти власні потреби з урахуванням потреб інших людей, налаштовуватись на успіх, ефективно спілкування, емпатію, справлятися зі стресами, розвивати дружні стосунки, конструктивно розв'язувати конфлікти, критично й позитивно мислити, відповідально та самостійно приймати рішення тощо).

Для формування навичок саморегуляції та управління своїми емоціями в конфліктних ситуаціях можна провести нижчезазначені заходи на основі проведеної оцінки потреб.

Орієнтовна мета таких заходів – навчити ідентифікувати негативні почуття (емоції) на ранніх стадіях їх прояву та відпрацювати навички саморегуляції (ознайомити з безпечними способами прояву негативних емоцій та допомогти усвідомити внутрішні й зовнішні причини негативних емоцій). Очікувані результати: підвищення рівня саморегуляції емоцій, самоконтролю у поведінці, закріплення стану контролю емоцій та зниження рівня агресії.

Орієнтовний перелік основних заходів для досягнення результату:

- участь у тренінгу (тематичні вправи: „Мої почуття”, „Вихід емоцій”);
  - індивідуальне консультування з природи гніву;
  - складання колажів: „Я і мої друзі”, „Моя родина”;
- візит до громадської організації з метою допомогти в організації змістовного дозвілля для дітей з функціональними обмеженнями.

Ефективність наданих послуг полягає у формуванні в неповнолітніх стійкої мотивації до змін, відмови від кримінальної поведінки, розуміння переваг загальнолюдських цінностей.

Вважається за доцільне при психологічній підтримці дитини, наданні їй соціальних послуг використовувати різні форми та методи роботи:

- бесіди, консультування (індивідуальні, групові, за участю однолітків чи батьків або осіб, що їх замінюють);
- лекції, тренінги, відеолекторії, тематичні дискусійні клуби, засідання за круглим столом;
- спостереження за дитиною, батьками або особами, що їх замінюють, інтерв'ю;
- групи відновлення, самодопомоги, взаємодопомоги;
- спільні відвідування спортивних секцій, творчих гуртків, дитячих громадських організацій;
- виконання дитиною певних практичних завдань індивідуально чи разом з дорослим, спілкування з яким є для неї значущим (малюнок, колаж, тест, заповнення анкети, доручення-послуга громаді, участь у проведенні інформаційно-просвітницьких кампаній).

Спеціаліст допомагає у розвитку практичних життєвих навичок, мотивує до відповідальності за власне життя, особистісного самовизначення та зростання, надає підтримку в самореалізації, пошуку та залученні зовнішніх ресурсів для розв'язання складних питань, відновлення та налагодження стосунків з батьками або особами, що їх замінюють, до розуміння відповідальності за власні дії.

Можна використовувати диференційований підхід до надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги (сприяння працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності, індивідуально-профілактичній роботі).

Досягти запланованих результатів неможливо без свідомої, вмотивованої участі неповнолітнього у заходах шляхом забезпечення:

- довірливого спілкування, поваги до його думок і поглядів;
- спільного прийняття рішень (надання можливості вибору та наділення повноваженнями);
- підтримки ініціатив, талантів, сильних сторін особистості (обговорення слабких сторін особистості, орієнтація на майбутнє; неповнолітній має розуміти, що з ним відбувається, що на нього чекає, які рішення він повинен сам прийняти та реалізувати на шляху до змін).

Психологічна підтримка дитини є однією зі складових послідовної та ефективної ресоціалізації та подальшої успішної інтеграції в суспільні відносини.

Доцільно аналізувати зміни мотивації дитини, її емоційного стану та поведінки, а також залучати до активного обговорення результатів наданих послуг та уточнення наступних заходів і дій неповнолітнього та батьків або осіб, що їх замінюють. У разі недосягнення цілей чи суттєвої зміни обставин рекомендується відкоригувати план супроводу.

Процес корекції поведінки неповнолітнього може супроводжуватися низкою суб'єктивних та об'єктивних труднощів:

- слабкість у дитини мотивації щодо зміни;
- вживання дитиною психоактивних речовин;
- складність налагодження контакту соціального працівника з дитиною через особистісні якості дитини, її замкнутість, недовіру до дорослих, психологічні травми дитини;
- відмова батьків або осіб, що їх замінюють, від контакту із соціальним працівником, небажання чи невміння співпрацювати;
- неготовність батьків або осіб, що їх замінюють, задовольняти певні потреби дитини чи відсутність у них таких можливостей;
- відсутність у громади ресурсу щодо організації дозвілля;
- віддаленість від місця проживання дитини дозвілєвих закладів, що ускладнює їх відвідування дитиною.

П'ятий крок – аналіз досягнутих результатів.

У ході аналізу результатів доцільно визначити фактори, що вплинули на зміни у поведінці дитини, оцінити вплив наданих послуг на дитину, узагальнити її досягнення.

Вважається за доцільне ознайомити неповнолітнього, його батьків або осіб, що їх замінюють, з висновками щодо його досягнень, вислухати й обговорити їхні думки та пропозиції щодо результатів роботи.

Соціальному працівникові варто переконатися, що реабілітація неповнолітнього пройшла успішно: відбулися соціально сприятливі зміни його особистості, корекція поведінки або її окремих проявів, сформовано нові життєві навички й навички спілкування, дитина готова до самостійного життя.

Результати проведеного аналізу використовуються для підготовки висновку щодо ресоціалізації, корекції соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості неповнолітнього та його інтеграції.

2.2. Пропонується за потреби проводити моніторинг роботи з неповнолітнім, зокрема аналізувати:

- результати співпраці центрів СССДМ і підрозділів пробації щодо участі неповнолітніх у пробаційних програмах;
- ефективність методів і прийомів, що застосовувалися до неповнолітніх, та прогалини у наданні їм соціальних послуг.

При цьому важливо звертати увагу на підтримку стабільності досягнутих результатів.

Визначаючи ефективність та успішність роботи з дитиною, соціальний працівник може провести повторний моніторинг усіх сфер життєдіяльності неповнолітнього правопорушника, відзначити позитивні зміни та рівень сформованості просоціальної поведінки.

Моніторинг виконання плану соціального супроводу рекомендується проводити не рідше одного разу на три місяці.

Невід'ємною умовою успішності реабілітації та інтеграції є забезпечення подальшої підтримки дитини.

Доцільно, щоб соціальний працівник, який працював із дитиною, після завершення її участі в програмі, за потреби, спілкувався з її батьками або особами, що їх замінюють, вчителями.

Залучення до співпраці суб'єктів соціальної роботи сприяє ефективності соціальної підтримки дитини, яка вчинила правопорушення, і допомагає сім'ї дитини подолати кризову ситуацію.

2.3. Центрам СССДМ доцільно підтримувати постійну взаємодію з підрозділами пробації щодо реалізації пробаційних програм для неповнолітніх, які вчинили правопорушення та засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, звільнених від відбування покарання з випробуванням, із питань:

- обміну інформацією щодо виявлених сімей із дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, та неповнолітніх, які числяться на обліку в підрозділах пробації;
- планування спільних заходів із соціальної реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх і проведення роботи з батьками;
- надання матеріалів про результати впровадження пробаційних програм;
- участь у підготовці досудової доповіді про обвинуваченого неповнолітнього у разі наявності відповідної інформації в центрах СССДМ;
- організації та проведення спільних інформаційно-просвітницьких заходів, спрямованих на підвищення рівня компетентності працівників підрозділів пробації та центрів СССДМ;
- відвідування неповнолітніх за місцем їх фактичного проживання з метою обстеження умов проживання та з'ясування наявності складних життєвих обставин.

2.4. Центрам СССДМ пропонується під час аналізу ефективності методів і прийомів, що застосовувалися в роботі з неповнолітніми, які вчинили правопорушення, враховувати:

результативність:

- вихід дитини з кризи та запобігання ризикам вчинення нею повторного правопорушення;
- залучення дітей та батьків або осіб, що їх замінюють, до оцінювання якості наданих соціальних послуг;

адресність:

- індивідуальний підхід до проведення оцінки потреб дитини та її сім'ї у наданні соціальних послуг;
- відповідність запропонованих заходів потребам дитини;
- кількість запроваджених програм для формування просоціальних навичок і корекції поведінки дітей, які вчинили правопорушення;

своєчасність:

- оперативність у прийнятті рішення про соціальний супровід;

професійність:

- підготовка спеціалістів до розуміння специфіки роботи з дітьми цієї категорії.

Начальник Управління профілактики
соціального сирітства

І. Пінчук

4. Тестові завдання

1. Соціальна робота – це:

- 1) практична, професійна діяльність з подання допомоги та підтримки людей, які опинилися в скрутній ситуації;
- 2) професійна діяльність соціальних інститутів державних і недержавних організацій, груп і окремих індивідів з наданням допомоги у здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві, або особистих вад їх соціалізація припиняється, або відбувається у зворотному напрямку (десоціалізація);
- 3) вплив спеціалістів із соціальної роботи на особистість з метою надання допомоги у самовиявленні.

2. Клієнт – це:

- 1) суб'єкт, який перебуває в стані постійної тривоги через невідповідність між бажанням бути собою й страхом бути самим собою;
- 2) будь-яка людина, котра потребує поради та має нереалізовані потреби матеріального чи емоційного характеру;
- 3) це особа, яка особисто звернулася до соціальної служби чи спеціаліста і користується їх послугами для розв'язання певних проблем.

3. Соціальний захист людей "групи ризику" відбувається за такими основними напрямками:

- 1) соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальна допомога;
- 2) представлення інтересів клієнта в інших установах та закладах;
- 3) психодіагностика та психологічна адаптація.

4. Інвалід:

- 1) особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту;
- 2) людина, обмежена в можливостях, обумовлених фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати участь в житті сім'ї та держави на тих же умовах, що й інші члени суспільства;
- 3) це особа, яка внаслідок хронічних захворювань, вроджених чи набутих, порушень у розвитку має обмеження у життєдіяльності, перебуває в особливо складних і надзвичайних умовах і має особливі потреби у розвитку психофізичних можливостей, природному сімейному оточенні, доступні до об'єктів соціального оточення і засобів комунікації, соціалізації та самореалізації.

5. Правила реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями:

- 1) ставитися до дитини з обмеженими функціональними можливостями як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду;
- 2) створювати середовище фізичної та емоційної безпеки;
- 3) з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею.

6. По місцю проживання (перебування) всіх інвалідів можна розділити на категорії:

- 1) ті, що знаходяться в будинках-інтернатах;
- 2) ті, що утримуються у психоневрологічних інтернатах.

7. Завданнями будинку-інтернату є:

- 1) створення сприятливих умов життя, наближених до домашнього;
- 2) матеріальна підтримка;
- 3) організація трудової зайнятості інвалідів.

8. Соціальна робота з військовослужбовцями – це:

- 1) створення умов для прояву активності та ініціативи працівників у таких формах, які б не заважали виконанню службових обов'язків, а навіть допомагали;
- 2) професійне самовизначення особистості в ході соціалізації;
- 3) пошук альтернативних джерел фінансування в процесі вирішення соціальних проблем військовослужбовців.

9. Система установ, в яких може працювати соціальний педагог:

- 1) загальноосвітні і спецшколи різного типу;
- 2) дитячі будинки;
- 3) будинки для дітей-інвалідів;
- 4) класи із залученням дітей з вадами розвитку;
- 5) вищі навчальні заклади.

10. . Соціальний захист – це:

- 1) комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян літнього і старечого віку, що ґрунтується на принципах людинолюбства й милосердя з боку держави по відношенню до тих членів суспільства, які цього потребують;
- 2) захист інтересів старих людей, визнаних недієздатними, від їхнього імені, для надання необхідної допомоги.

11. Характерні особливості клієнта – «агресора»:

- 1) обмеження контакту із соціальним працівником;
- 2) незадоволення діями соціального працівника;
- 3) виявляють щиру вдячність соціальному працівникові.

12. Соціальний статус клієнта соціальної роботи, це:

- 1) інваліди, безробітні, пенсіонери, емігранти; біженці;
- 2) молодь, безробітні; жінки.

13. Об'єкти соціальної роботи, це:

- 1) держава;
- 2) люди;
- 3) дитячі будинки.

14. Суб'єкти соціальної роботи, це:

- 1) люди;
- 2) центри соціальних служб для дітей та молоді;
- 3) діти.

15. Функції працівників, які здійснюють соціально-педагогічні послуги:

- 1) виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності і залучення до роботи з ними різноманітних закладів, товариств, зацікавлених осіб;
- 2) організація безкоштовного харчування та проїзду малозабезпеченим громадянам;
- 3) медична допомога.

16. Інтелектуальні здібності:

- 1) пізнавальний інтерес, ерудиція, нестандартність мислення, здатність до абстрагування, діалектичне бачення, комунікативність;
- 2) ініціативність, оригінальність, цілеспрямованість, наполегливість, допитливість, самоаналіз, неординарність підходів.

17. Фізичне насильство в сім'ї – це:

- 1) протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї;
- 2) умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї тілесних ушкоджень;
- 3) умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна.

18. Віктимна поведінка – це:

- 1) поведінка потенційної жертви;
- 2) поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує насильство в сім'ї;
- 3) поведінка, що передує різним видам хімічної залежності.

19. Які особливості є характерними для обдарованих і здібних дітей:

- 1) інтелект; креативність; соціальна компетентність; психологічні здібності; некогнітивні особливості характеристики (використання опитувальників); характеристики шкільного і сімейного оточення; досягнення, захоплення;
- 2) ініціативність; оригінальність; цілеспрямованість; наполегливість; допитливість; самоаналіз; неординарність підходів.

20. Соціальна адаптація осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк включає:

- 1) організацію соціального страхування, державного пенсійного забезпечення;
- 2) виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності;
- 3) комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів.

21. Соціальний патронаж осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк включає:

- 1) створення житлово-побутових умов;
- 2) забезпечення можливості в оволодінні соціально необхідними професіями;
- 3) пропагування здорового способу життя;
- 4) створення умов для реалізації соціальних, культурних, духовних та інших потреб.

22. Завданнями соціально-педагогічної роботи з дітьми "груп ризику" є:

- 1) профілактика бездоглядності, бродяжництва, дезадаптації дітей;
- 2) залучення дитини до процесу прийняття рішення;
- 3) вивчення впливу різних факторів на встановлення відхилень на ранніх етапах соціалізації особистості.

23. Одна з форм девіантної поведінки з формування прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану називається:

- 1) адиктивною поведінкою;
- 2) кримінальною поведінкою;
- 3) делінквентною поведінкою.

24. Заборона наркотиків державою, карне покарання за всі дії, пов'язані з ними, введення "сухого закону" відноситься до соціальної стратегії впливу на особистість із залежною поведінкою має назву:

- 1) репресивної політики;
- 2) політики мінімізації ризику;
- 3) політики ресоціалізації.

25. Поняття «бездомність» визначається як:

- 1) відсутність постійного житла в індивідів або сімей, що робить неможливим ведення осілого способу життя та повноцінного соціального функціонування;
- 2) соціальна незахищеність малозабезпечених прошарків суспільства;
- 3) поневіряння осіб без певного місця проживання протягом тривалого часу по території країни або в межах населеного пункту або міста.

26. Причинами, що посилюють проблему бездомності є:

- 1) недостатня кількість житла та брак дешевого житла;
- 2) наявність психічнохворих, осіб з відхиленою поведінкою, наркоманів, алкоголіків;
- 3) відсутність прописки.

27. Посилюючі чинники виникнення бездомних громадян:

- 1) алкоголізм;
- 2) діти-сироти.

28. Шляхи і методи вирішення проблеми бездомності:

- 1) вирішення житлової проблеми;
- 2) медико-соціальна робота;
- 3) психодіагностика та психологічна адаптація.

29. Депресія – це

- 1) розлад настрою;
- 2) емоційний стан, який характеризується негативним емоційним фоном;
- 3) специфічний емоційний стан, який виникає при зіткненні з реально нездоланими перепонами.

30. Соціальний захист – це:

- 1) комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян похилого і старого віку, що ґрунтується на принципах людинолюбства й милосердя з боку держави по відношенню до тих членів суспільства, які цього потребують;
- 2) захист інтересів старих людей, визнаних недієздатними, від їхнього імені, для надання необхідної допомоги.

31. Суб'єкти соціальної роботи, це:

- 1) люди;
- 2) центри соціальних служб для дітей та молоді;
- 3) діти

32. Інтелектуальні здібності, це:

- 1) пізнавальний інтерес, ерудиція, нестандартність мислення, здатність до абстрагування, діалектичне бачення, комунікативність;
- 2) ініціативність, оригінальність, цілеспрямованість, наполегливість, допитливість, самоаналіз, неординарність підходів.

33. Віктимна поведінка – це:

- 1) поведінка потенційної жертви;
- 2) поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує насильство в сім'ї;
- 3) поведінка, що передуює різним видам хімічної залежності.

34. Соціальна адаптація осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк включає:

- 1) організацію соціального страхування, державного пенсійного забезпечення;
- 2) виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності;
- 3) комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів.

35. Які характерні особливості притаманні обдарованим і здібним дітям:

- 1) інтелект; креативність; соціальна компетентність; психологічні здібності; некогнітивні особливості характеристики (використання опитувальників); характеристики шкільного і сімейного оточення; досягнення, захоплення;
- 2) ініціативність; оригінальність; цілеспрямованість; наполегливість; допитливість; самоаналіз; неординарність підходів.

36. Фізичне насильство в сім'ї – це:

- 1) протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї;
- 2) умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї тілесних ушкоджень;
- 3) умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна.

37. Функції працівників, які здійснюють соціально-педагогічні послуги

- 1) виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності і залучення до роботи з ними різноманітних закладів, товариств, зацікавлених осіб;
- 2) організація безкоштовного харчування та проїзду малозабезпеченим громадянам;
- 3) медична допомога.

38. Характерні особливості клієнта – «агресора»

- 1) обмеження контакту із соціальним працівником;
- 2) незадоволення діями соціального працівника;
- 3) виявлення щирої вдячності соціальному працівникові.

39. Соціальний статус клієнта соціальної роботи, це –

- 1) інваліди, безробітні, пенсіонери, емігранти; біженці;
- 2) молодь, безробітні; жінки.

40. Об'єкти соціальної роботи, це –

- 1) держава;
- 2) люди;
- 3) дитячі будинки.

41. Соціальна робота – це:

- 1) практична, професійна діяльність з надання допомоги та підтримки людей, які опинилися в скрутній ситуації;
- 2) професійна діяльність соціальних інститутів державних і недержавних організацій, груп і окремих індивідів з надання допомоги у здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві, або особистих вад їх соціалізація припиняється, або відбувається у зворотному напрямку (десоціалізація);
- 3) вплив спеціалістів із соціальної роботи на особистість з метою надання допомоги у самовиявленні.

42. Клієнт – це:

- 1) суб'єкт, який перебуває в стані постійної тривоги через невідповідність між бажанням бути собою й страхом бути самим собою;
- 2) будь-яка людина, котра потребує поради та має нереалізовані потреби матеріального чи емоційного характеру;
- 3) це особа, яка особисто звернулася до соціальної служби чи спеціаліста і користується їх послугами для розв'язання певних проблем.

43. Соціальний захист людей "групи ризику" відбувається за такими основними напрямками:

- 1) соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальна допомога;
- 2) представлення інтересів клієнта в інших установах та закладах;
- 3) психодіагностика та психологічна адаптація.

44. Інвалід, це:

- 1) особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту;
- 2) людина, обмежена в можливостях, обумовлених фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати участь в житті сім'ї та держави на тих же умовах, що й інші члени суспільства;
- 3) це особа, яка внаслідок хронічних захворювань, вроджених чи набутих, порушень у розвитку має обмеження у життєдіяльності, перебуває в особливо складних і надзвичайних умовах і має особливі потреби у розвитку психофізичних можливостей, природному сімейному оточенні, доступні до об'єктів соціального оточення і засобів комунікації, соціалізації та самореалізації.

45. Правила реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями:

- 1) ставитися до дитини з обмеженими функціональними можливостями як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду;
- 2) створювати середовище фізичної та емоційної безпеки;
- 3) з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею.

46. За місцем проживання (перебування) всіх інвалідів можна розділити на категорії:

- 1) ті, що знаходяться в будинках-інтернатах;
- 2) ті, що проживають у родинах;
- 3) ті, що утримуються у психоневрологічних інтернатах.

47. Завданнями будинку-інтернату є:

- 1) створення сприятливих умов життя, наближених до домашнього;
- 2) матеріальна підтримка;

48. Соціальна робота з військовослужбовцями – це:

- 1) створення умов для прояву активності та ініціативи працівників у таких формах, які б не заважали виконанню службових обов'язків, а навіть допомагали;
- 2) професійне самовизначення особистості в ході соціалізації;
- 3) пошук альтернативних джерел фінансування в процесі вирішення соціальних проблем військовослужбовців.

49. Система установ, в яких може працювати соціальний педагог:

- 1) загальноосвітні і спеціальні школи різного типу;
- 2) класи із залученням дітей з вадами розвитку;
- 3) вищі навчальні заклади.

50. Соціальна адаптація осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк включає:

- 1) організацію соціального страхування, державного пенсійного забезпечення;
- 2) виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності;
- 3) комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів.

51. Якісно новий рівень соціальної роботи забезпечили такі чинники:

- 1) передача значної частини функцій соціальної підтримки земським і міським органам самоврядування;
- 2) представлення інтересів клієнта в інших установах та закладах;

52. Компоненти соціальної роботи:

- 1) професійна або волонтерська діяльність;
- 2) забезпечення можливості в оволодінні соціально необхідними професіями.

53. Виділіть основні напрямки соціальної роботи:

- 1) індивідуальні, соціально-екологічні, соціально-економічні;
- 2) політичні.

54. В залежності від характеру та напрямку діяльності можна виділити такі типи спеціалістів соціальної роботи:

- 1) соціолог, експерт;
- 2) соціальний працівник консультант, психолог і експерт з соціальної політики, соціальний працівник, розробник документів для прийняття проблемних рішень владою та ін.

55. Професійна підготовка соціального працівника може бути орієнтована на такі види діяльності:

- 1) діагностична, прогностична, правозахисна, менеджерська, попереджувальна, профілактична, соціально-медична;
- 2) терапевтична, прогностична, корекційна.

56. Вивчаючи проблеми організації системи соціальної роботи, необхідно постійно пам'ятати про три основоположні поняття:

- 1) сім'я, територіальна громада (община), суспільство;
- 2) забезпечення можливості в оволодінні соціально необхідними професіями;

57. Соціальний патронаж осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк включає:

- 1) створення житлово-побутових умов;
- 2) забезпечення можливості в оволодінні соціально необхідними професіями;
- 3) пропагування здорового способу життя;
- 4) створення умов для реалізації соціальних, культурних, духовних та інших потреб.

58. Завданнями соціально-педагогічної роботи з дітьми "груп ризику" є:

- 1)профілактика бездоглядності, бродяжництва, дезадаптації дітей;
- 2)залучення дитини до процесу прийняття рішення;
- 3)вивчення впливу різних факторів на встановлення відхилень на ранніх етапах соціалізації особистості.

59. Одна з форм девіантної поведінки з формування прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану називається:

- 1)адиктивною поведінкою;
- 2)кримінальною поведінкою;
- 3)делінквентною поведінкою.

60. Заборона наркотиків державою, карне покарання за всі дії, пов'язані з ними, введення "сухого закону" відноситься до соціальної стратегії впливу на особистість із залежною поведінкою має назву:

- 1)репресивної політики;
- 2)політики мінімізації ризику;
- 3)політики ресоціалізації.

61. Поняття «бездомність» визначається як:

- 1)відсутність постійного житла у індивідів або сімей, що робить неможливим як ведення осілого способу життя, так і повноцінне соціальне функціонування;
- 2)соціальна незахищеність малозабезпечених шарів суспільства;
- 3)поневір'яння осіб без певного місця проживання протягом тривалого часу по території країни або в межах населеного пункту або міста.

62. Причинами, що посилюють проблему бездомності є:

- 1)недостатня кількість житла та брак дешевого житла;
- 2)наявність психічнохворих, осіб з відхиленнями у поведінці, наркоманів, алкоголіків;
- 3)відсутність прописки.

63. Посилюючі чинники виникнення бездомних громадян:

- 1)алкоголізм;
- 2)діти-сироти;
- 3)насильство в сім'ї.

64. Шляхи і методи вирішення проблеми бездомності:

- 1)вирішення житлової проблеми;
- 2)медико-соціальна робота;
- 3)психодіагностика та психологічна адаптація.

65. Депресія – це:

- 1)емоційний стан, який характеризується негативним емоційним фоном;
- 2)розлад настрою;
- 3)специфічний емоційний стан, який виникає при зіткненні з перепонами реально нездоланими.

66. Соціальний захист – це:

- 1)комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян літнього і старого віку, що ґрунтується на принципах людинолюбства й милосердя з боку держави по відношенню до тих членів суспільства, які цього потребують;
- 2)захист інтересів старих людей, визнаних недієздатними, від їхнього імені, для надання необхідної допомоги.

67. Суб'єкти соціальної роботи, це:

- 1)люди;
- 2)центри соціальних служб для дітей та молоді;
- 3)діти

68. Інтелектуальні здібності, це:

- 1)пізнавальний інтерес, ерудиція, нестандартність мислення, здатність до абстрагування, діалектичне бачення, комунікативність;

2)ініціативність, оригінальність, цілеспрямованість, наполегливість, допитливість, самоаналіз, неординарність підходів.

69. Віктимна поведінка – це:

- 1)поведінка потенційної жертви;
- 2)поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує насильство в сім'ї;
- 3) поведінка, що передує різним видам хімічної залежності.

70. Соціальна адаптація осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк включає:

- 1)організацію соціального страхування, державного пенсійного забезпечення;
- 2)виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності;
- 3)комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів.

71. Які особливості є характерними для обдарованих і здібних дітей:

- 1)інтелект; креативність; соціальна компетентність; психологічні здібності; некогнітивні особливості характеристики (використання опитувальників); характеристики шкільного і сімейного оточення; досягнення, захоплення;
- 2)ініціативність; оригінальність; цілеспрямованість; наполегливість; допитливість; самоаналіз; неординарність підходів.

72. Фізичне насильство в сім'ї – це:

- 1)протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї;
- 2)умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї тілесних ушкоджень;
- 3)умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна.

73. Функції працівників, які здійснюють соціально-педагогічні послуги:

- 1)виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності і залучення до роботи з ними різноманітних закладів, товариств, зацікавлених осіб;
- 2)організація безкоштовного харчування та проїзду малозабезпеченим громадянам;
- 3)медична допомога.

74. Характерні особливості клієнта – «агресора»:

- 1)обмеження контакту із соціальним працівником;
- 2)незадоволення діями соціального працівника;
- 3)виявлення щирої вдячності соціальному працівникові.

75. Соціальний статус клієнта соціальної роботи, це:

- 1)інваліди, безробітні, пенсіонери, емігранти; біженці;
- 2)молодь, безробітні; жінки.

76. Якісно новий рівень соціальної роботи забезпечили такі чинники:

- 1)передача значної частини функцій соціальної підтримки земським і міським органам самоврядування;
- 2)представлення інтересів клієнта в інших установах та закладах;

77. Компоненти соціальної роботи:

- 1) професійна або волонтерська діяльність;
- 2) забезпечення можливості в оволодінні соціально необхідними професіями.

78. Виділіть основні напрямки соціальної роботи:

- 1) індивідуальні, соціально-екологічні, соціально-економічні;
- 2) політичні.

79. В залежності від характеру та напрямку діяльності можна виділити такі типи спеціалістів соціальної роботи:

- 1) соціолог, експерт;
- 2) соціальний працівник консультант, психолог і експерт з соціальної політики, соціальний працівник, розробник документів для прийняття проблемних рішень владою та ін.

80.Професійна підготовка соціального працівника може бути орієнтована на такі види діяльності:

- 1) діагностична, прогностична, правозахисна, менеджерська, попереджувальна, профілактична, соціально-медична;
- 2) терапевтична, прогностична, корекційна.

81. Вивчаючи проблеми організації системи соціальної роботи, необхідно постійно пам'ятати про три основоположні поняття:

- 1) сім'я, територіальна громада (община), суспільство;
- 2) забезпечення можливості в оволодінні соціально необхідними професіями;

82. Працівники сфери соціального захисту поділяють клієнтів за ознаками емоційного реагування на:

- 1) «агресорів», «ввічливих» «німих»;
- 2) молодь, безробітні; жінки.

83. Клієнтами соціальної роботи за різними соціальними групами є:

- 1) діти, молодь, особи зрілого віку, люди похилого віку;
- 2) старі, малі.

84. Соціальний статус, це:

- 1) безробітні; особи, які повернулися з місць позбавлення волі;
- 2) інваліди, безробітні, пенсіонери, емігранти, біженці.

85. Психологічні послуги, це:

- 1) надання консультаційних послуг клієнту з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, що спрямована на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості та групи, проведення тренінгів з метою психокорекції або психологічної адаптації людини.
- 2) виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності і залучення до роботи з ними різноманітних закладів, товариств, зацікавлених осіб.

86.Соціально-педагогічні послуги, це:

- 1) виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності і залучення до роботи з ними різноманітних закладів, товариств, зацікавлених осіб;
- 2) надання консультаційних послуг клієнту з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, що спрямована на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості та групи, проведення тренінгів з метою психокорекції або психологічної адаптації людини.

87.Групу ризику складають громадяни:

- 1) наркомани, алкозалежні;
- 2) безробітні; мігранти; дорослі інваліди; неповні, багатодітні сім'ї; сім'ї, які мають дитину-інваліда; діти-сироти; жінки та діти, які стали жертвами домашньої жорстокості; біженці; жертви екологічних катастроф; СНІД-хворі люди; люди з психосоматичними розладами та відхиленнями; молоді непрацевлаштовані люди, молоді інваліди тощо; обдаровані люди, які відчують труднощі в спілкуванні; літні люди та всі, хто знаходиться на піклуванні держави.

88. За якими напрямками відбувається соціальний захист людей "групи ризику":

- 1) соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальна допомога.
- 2) надання консультаційних послуг клієнту з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, що спрямована на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості та групи, проведення тренінгів з метою психокорекції або психологічної адаптації людини.

89.Недієздатність – це:

- 1) нездатність до якоїсь дії;
- 2) наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів.

90. Види відхилень у здоров'ї:

- 1) психічні, фізичні, тяжкі, складні;
- 2) фізичні вади.

91. Модель соціально-педагогічної роботи – це:

- 1) сукупність теоретичних положень та технологій практичної діяльності;
- 2) соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальна допомога.

92. Одна з форм девіантної поведінки з формування прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану називається:

- 1) кримінальною поведінкою;
- 2) адиктивною поведінкою;

93. Заборона наркотиків державою, карне покарання за всі дії, пов'язані з ними, введення "сухого закону" відноситься до соціальної стратегії впливу на особистість із залежною поведінкою має назву:

- 1) політики мінімізації ризику;
- 2) політики ресоціалізації.

94. Поняття «бездомність» визначається як:

- 1) відсутність постійного житла в індивідів або сімей, що робить неможливим ведення осілого способу життя та повноцінне соціальне функціонування;
- 2) поневірвання осіб без певного місця проживання протягом тривалого часу по території країни або в межах населеного пункту або міста.

95. Причинами, що посилюють проблему бездомності є:

- 1) недостатня кількість житла, брак дешевого житла;
- 2) відсутність прописки.

96. Інвалідами з дитинства стають діти, які мають вроджені вади такі як:

- 1) ДЦП, сліпота, глухота, розумова відсталість, вроджені вади серця тощо;
- 2) ураження вегето-судинної, ендокринної, шлункової та інших систем організму.

97. Наркоманія, це:

- 1) залежність від наркотичних засобів;
- 2) залежність від психотропних речовин.

98. Бездомність, це:

- 1) відсутність постійного житла у індивідів або сімей, що робить неможливим як ведення осілого способу життя, так і повноцінне соціальне функціонування;
- 2) постійна зміна житла.

99. Суїцид, це:

- 1) залежність від психотропних речовин;
- 2) свідоме бажання позбавити себе життя.

100. Конструктивна стимуляція, це:

- 1) відмова соціальних служб від виключно патерналістських форм допомоги і опіки, що породжують у їх суб'єктів пасивне утриманство;
- 2) узгоджена організаційна взаємодія в процесі медико-соціальної роботи державних установ, що діють в будь-якій сфері, і установ, що входять у структури організацій з різною формою власності.

5. ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ

1. Загальні поняття про соціальні групи клієнтів.
2. Генезис стосунків держави зі спеціальними групами клієнтів.
3. Види соціально небезпечних явищ: злочинність, алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД.
4. Історичні аспекти становлення роботи зі спеціальними групами клієнтів.
5. Соціальна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями.
6. Технологій роботи з допризовною молоддю.
7. Характеристика кризових явищ і процесів у сучасному українському суспільстві.
8. Організація соціального захисту різних верств населення.
9. Значення соціальної політики держави в забезпеченні прав і свобод громадян, задоволення їхніх основних потреб та інтересів.
10. Принципи організації та зміст соціальної роботи з «інвалідами».
11. Предмет соціальної роботи.
12. Сутність поняття “соціальна робота”.
13. Об’єкт і суб’єкт соціальної роботи.
14. Функції соціальної роботи.
15. Соціальна робота з обдарованою особистістю.
16. Принципи консультування та психотерапії депресивних клієнтів.
17. Соціально-психологічна допомога в місцях позбавлення волі.
18. Характеристика соціальної роботи як наукової галузі.
19. Соціальна робота як навчальна дисципліна, її зміст, структура, методичні особливості.
20. Історичні корені й традиції благодійництва в Україні.
21. Соціальна робота як наукова галузь: становлення в Україні.
22. Організація роботи з людьми суїцидальної поведінки.
23. Місце і роль соціальної роботи в реалізації соціальної політики української держави.
24. Технології соціальної роботи: сутність, специфіка, класифікація.
25. Структура і зміст соціальних технологій.
26. Види соціальної роботи – соціальне обслуговування, соціальний супровід, соціальна профілактика, соціальна реабілітація.
27. Нормативно-правова база соціального захисту населення України.
28. Напрями соціальної роботи.
29. Розробка та впровадження соціальних проектів.
30. Технології соціальної роботи з сім'ями різного типу.
31. Соціально-педагогічна робота з дітьми, які зазнали сімейного насилля.
32. Робота з молодими сім'ями по стабілізації сімейних стосунків.
33. Методи і форми роботи соціального працівника із сім'ями, які мають дітей з особливими потребами.
34. Особливості роботи соціального працівника з дітьми-сиротами у прийомній сім'ї.
35. Соціальна підтримка осіб з обмеженими фізичними можливостями.
36. Концептуальний підхід до соціально-педагогічної реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями.
37. Моделі соціальної реабілітації дітей з функціональними можливостями.
38. Зміст реабілітації дітей з функціональними обмеженнями.
39. Лікувально-профілактична допомога різним категоріям населення.
40. Соціальна реабілітація дітей з девіантною поведінкою.
41. Особливості соціальної роботи з неповнолітніми, які повертаються з місць позбавлення волі.
42. Соціальна робота з особами з наркотичною та алкогольною залежністю.
43. Сутність і зміст профілактики асоціальних проявів поведінки неповнолітніх.

44. Технології соціальної роботи з важковиховуваними дітьми.
45. Технології соціальної роботи з обдарованими дітьми.
46. Соціальна підтримка сімей з дітьми та дітей, позбавлених батьківського піклування.
47. Безробіття як соціальна проблема.
48. Соціальні наслідки інвалідності.
49. Бідність як одна з основних соціальних проблем в Україні.
50. Соціальні аспекти охорони здоров'я населення.
51. Соціальна робота з дітьми вулиці.
52. Соціально-правові основи захисту дітей, що потребують соціально-педагогічної допомоги.
53. Робота з кризовими сім'ями як попередження появи «дітей вулиці» і соціально незахищених дітей.
54. Явище торгівлі людьми в соціальному та правовому контекстах.
55. Соціальна робота з жінками.
56. Проблема жіночого безробіття.
57. Соціально-психологічні характеристики жінок та дітей – жертв сімейного насилля.
58. Місце і роль соціальної роботи в громадянському суспільстві.
59. Система соціальної допомоги людям похилого віку та самотнім.
60. Організація роботи з особами без визначеного місця проживання.

6. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Активність особистості – здатність робити суспільно значимі перетворення у світі на базі засвоєння багатств матеріальної і духовної культури.

Активність соціальна – поведінка соціальних суб'єктів, що відтворює або змінює умови їх життєдіяльності й розвиває їх суспільну культуру. Виділяють три види соціальної активності: трудову, суспільно-політичну й у сфері культури й побуту.

Антисоціальна поведінка – поведінка, спрямована проти інтересів суспільства в цілому, окремих його ланок, конкретних людей.

Асоціальна поведінка – недотримання моральних і норм суспільства.

Безробіття (незайнятість) – відсутність роботи для працездатних громадян працездатного віку. Виділяють три основні форми безробіття: сезонне, приховане, структурне.

Бідність – показник доходу сім'ї (або окремо проживаючої людини) відповідно до числа її членів, віку її голови і кількості дітей до 18 років. Відповідає мінімальному рівню споживання.

Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову і вмотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер.

Гарантії соціальні (від фр. *garantie* – забезпечення) – сукупність матеріальних та юридичних засобів, що забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних прав членів суспільства, можливість здійснення соціальних статусів, ролей людей і груп. У Гарантіях соціальних мають потребу всі члени суспільства, але особливо діти, інваліди, літні люди. Для них першочергове значення мають різні допомоги, пільги, привілеї.

Громада – об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами, наприклад, сімейна, сільська, релігійна тощо.

Громадські організації – добровільні об'єднання громадян, що сприяють розвитку їх політичної, соціальної, трудової активності та самодіяльності, задоволенню і захисту їх різнобічних інтересів і запитів, діють відповідно завдань і цілей, закріплених у їхніх статутах.

Громадянське суспільство – суспільство з розвинутими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою і функціонує на засадах демократії і права.

Громадянськість – сума певних соціальних, політичних, морально-психологічних якостей людини, які формуються протягом всього життя людини, але особливо інтенсивно – у юнацькому та молодіжному віці; усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище.

Декларація – офіційна заява з приводу чогось, урочисте проголошення урядом, партією, з'їздом та ін. яких-небудь принципів, положень, а також документ, у якому вони викладені.

Демографічна політика – сфера діяльності держави, спрямована на регулювання структури, розміщення, переміщення і динаміки народонаселення.

Держава – поняття політико-юридичне; ланка політичної системи суспільства, що має владні функції і становить собою сукупність взаємопов'язаних закладів і організацій, що здійснюють керування суспільством. Державу можна розглядати як чинник стихійної соціалізації.

Державна молодіжна політика – системна діяльність держави щодо конкретної особистості, молоді, молодіжного руху, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах.

Державна служба зайнятості – створена для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян. Здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про зайнятість населення».

Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи, на основі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

Дискримінація (від лат. – розрізнення) – пониження прав якоїсь групи громадян у силу їхньої національності, раси, статі, віросповідання тощо. У галузі міжнародних відносин – надання громадянам і організаціям якоїсь держави менших прав і привілеїв, ніж громадянам і організаціям іншої держави.

Дитячий будинок сімейного типу – інноваційна форма державної опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; окрема сім'я, що створюється за бажанням родини або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, і бере на виховання і загальне проживання 5-10 дітей дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитячий Фонд Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) – єдине агентство Організації Об'єднаних Націй, діяльність якого спрямована виключно на забезпечення інтересів дітей. Створений у 1946 р.

Дитячі громадські організації – об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства (Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, 1 грудня 1998 р.).

Добробут – забезпеченість населення необхідними матеріальними й духовними благами, тобто предметами, послугами й умовами, які задовольняють певні людські потреби. Зростання добробуту – мета будь-якого цивілізованого суспільства, суспільства соціального захисту. Добробут виявляється системою показників, які характеризують рівень життя.

Допомога у працевлаштуванні – система заходів, спрямованих на допомогу молоді в отриманні роботи. Соціальні служби для молоді разом із центрами зайнятості або за їхньою ліцензією можуть проводити роботу з працевлаштування молоді, залучаючи до цього молодіжні фонди, біржі праці та організовуючи відділи з працевлаштування.

Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури.

Духовність – специфічна якість людини, яка формується у процесі усвідомлення та сприйняття певних суспільних норм та цінностей. У сумі вони складають духовний світ людини (особистості), забезпечуючи соціально-психологічний бік її здоров'я, культурні та естетичні потреби.

Завдання державної молодіжної політики – 1) вивчення становища молоді, створення необхідних умов для зміцнення правових і матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, діяльності молодіжних організацій з метою повноцінного соціального становлення та розвитку молоді; 2) допомога молодим людям у реалізації і самореалізації їхніх творчих можливостей та ініціатив; 3) залучення юнаків і дівчат до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій і національно-етнічних особливостей.

Закон – встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило, яке має найвищу юридичну силу.

Законодавство – сукупність діючих законів держави в цілому або в будь-якій галузі права.

Здоров'я – повне фізичне, духовне й соціальне благополуччя.

Клієнт – фізична особа, яка не може самотійно подолати свої проблеми, вийти зі складних життєвих обставин, реалізувати свої потреби та здібності і тому потребує допомоги від соціальних служб і працівників.

Ідентифікація – рівень соціалізації, результатом якої є включеність індивіда або соціальної групи до системи суспільних відносин, усвідомлення або приналежність до тієї або іншої спільності, соціальної спрямованості, свого статусу соціального збігу.

Ідея прав людини – невід'ємна складова громадянського суспільства.

Інститути соціалізації – стійкі форми організації життєдіяльності людей, що закріплюють, регламентують та транслують норми, цінності і зразки поведінки для виконання тих або інших соціальних ролей (державна, церква, політичні партії, сім'я, заклади освіти і виховання, різні об'єднання, союзи і т.п.).

Кодекс – систематизований єдиний законодавчий акт, що регулює будь-яку окрему галузь суспільних відносин.

Колізійне право – норми міжнародного приватного права, які вказують, законодавство якої держави повинно бути застосоване до цього правовідношення.

Конвенція – договір, угода між державами з якого-небудь спеціального питання.

Концепція – певний спосіб розуміння, трактування яких-небудь явищ, основна точка зору, певна ідея для їхнього висвітлення; головний задум, конструктивний принцип різноманітних видів діяльності.

Мета державної молодіжної політики – створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України.

Молодіжна інфраструктура – сукупність організаційно-виконавчих органів та організацій, закладів і установ, функції яких направлені на забезпечення конкретних потреб молоді, стосуються вирішення її проблем. До молодіжної інфраструктури

відносяться заклади за місцем проживання, позашкільні заклади, установи та заклади з організації дозвілля, заклади з надання різноманітних соціальних послуг і необхідної допомоги молоді, молодіжні фонди, біржі тощо.

Молодіжна субкультура – система цінностей, установок, моделей поведінки, життєвого стилю певної соціальної групи (молоді), яка є цілісним утворенням у межах домінуючої культури.

Молодіжний рух – невід’ємний атрибут політичної системи суспільства, який формується та розвивається під дією об’єктивних обставин, соціально-економічних, політичних, духовних процесів, традицій, культури даного народу, нації, спільності.

Молодіжні громадські організації – об’єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів (Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, 1 грудня 1998 р.).

Молодь – окрема (відносно велика) соціально-демографічна група, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та обумовлених тим і іншим соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" (5 лютого 1993 р.) з березня 2004 р. визначає молодь як групу населення віком від 14 до 35 років.

Моніторинг – спостереження, оцінка й прогноз становища оточуючого середовища у зв’язку з певним видом діяльності людини; контроль з періодичним спостереженням за об’єктом М. і обов’язкового зворотного зв’язку.

Мораль – моральність, особлива форма суспільної свідомості й вид суспільних відносин; один з основних засобів регуляції дій людини в суспільстві за допомогою норм.

Моральний кодекс – сукупність моральних норм, які регулюють поведінку людей в певній сфері діяльності, суспільного життя.

Національна спілка молодіжних громадських організацій – об’єднує більшість зареєстрованих всеукраїнських молодіжних та дитячих громадських організацій, а також обласні, Автономної Республіки Крим, Київську та севастопольську міські спілки молодіжних та дитячих громадських організацій.

Національне виховання – історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підрастаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь; виховання підрастаючих поколінь у дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях.

Неформальний молодіжний рух – система молодіжних субкультур і широкої неорганізованої молодіжної активності в їх взаємозв’язку між собою та суспільством.

Норма – зазначене установлення, визнаний обов’язком порядок, устрій чогонебудь.

Організація Об’єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація держав, заснована 26 червня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско на підставі Хартії Об’єднаних націй. Створена з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки й розвитку

співробітництва між державами. Головні органи ООН: Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки, Економічна й Соціальна Рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат, Штаб-квартира в Нью-Йорку.

Партія політична – об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

Патріотизм – (від грецького «співвітчизник», «вітчизна») – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за його минуле та сучасність, надбання національної культури, усвідомлене бажання при необхідності його захищати.

Позашкільні навчально-виховні заклади – заклади освіти, які дають змогу дітям виявляти свої творчі здібності, одержувати додаткову освіту, підвищувати можливості у професійному становленні та забезпечують соціальний захист.

Постанова – розпорядження, акт органів державної влади.

Права людини – соціальні можливості особистості в економічній, політичній, культурній і іншій сферах, що їх зобов'язана гарантувати держава.

Правова культура – ставлення людей до права і правової системи, їхні переконання, цінності, ідеали, що спонукають їх регулювати свої дії відповідно до чинних законів.

Правова свідомість – розуміння, усвідомлення собою своїх прав, обов'язків, відповідальності своєї і сторонніх осіб за їх порушення.

Правопорушення – порушення адміністративних та правових норм, які проявляються через дрібні крадіжки, здирництво, викрадення автотransпортних засобів, хуліганство.

Практика соціальної роботи – діяльність соціальних служб і працівників з визначення потреб клієнтів, узгодження плану спільних дій, надання необхідних послуг і консультування, розвитку їхньої самостійності тощо.

Працівник соціальної сфери – особа, зайнята у соціальній службі на постійній чи тимчасовій основі.

Представництво – допомога людям реалізувати свої інтереси у структурах влади.

Проблема – ситуація, яка унеможлиблює бажані дії, досягнення цілей.

Самореалізація – реалізація активності, яка задовольняє людину у значущих для неї сферах життєдіяльності та взаємовідносин.

Сім'я – динамічна мала група людей, які разом проживають, пов'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю; соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності.

Сімейна політика – система механізмів, за допомогою яких держава створює умови для забезпечення життєдіяльності сім'ї, її захисту (якщо вона цього потребує).

Складні життєві обставини – ситуація чи обставини, які неможливо об'єктивно подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення і негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, стихійне лихо катастрофа тощо).

Соціалізація – (від лат. socialis – громадський) – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків; процес передачі суспільного досвіду даної культури (ролей, цінностей, умінь, знань, норм) індивідуальним членам суспільства.

Соціальна адаптація (від лат. adaptio – пристосування) – процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища.

Соціальна діагностика - процес наукового визначення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків, ставлення особи до соціальних цінностей суспільства, вивчення сутності соціальних проблем, котрі утворюють складну життєву ситуацію індивіда, родини, групи.

Соціальна захищеність – сукупність соціальних і юридичних гарантій, що забезпечують кожному членові суспільства реалізацію його найважливіших соціально-економічних прав.

Соціальна корекція - подолання чи пом'якшення вад психічного або фізичного розвитку у дітей, порушень тієї чи іншої функції у дорослих.

Соціальна політика – 1) цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини; 2) система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин.

Соціальна профілактика - робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки, виявлення негативного впливу на життя і здоров'я людей та запобігання такого впливу.

Соціальна реабілітація - відновлення порушених чи втрачених суспільних зв'язків, соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загально визнаними суспільними нормами і правилами.

Соціальна робота – особливий інтегрований, міждисциплінарний вид професійної діяльності, спрямований на вирішення соціальних проблем окремих, перш за все соціально-уразливих, осіб і суспільних груп та задоволення потреб громадян; на створення умов, що сприяють відновленню або підвищенню їх здатності до соціального функціонування.

Соціальна робота з молоддю – певний комплекс правових, організаційних, матеріальних та кадрових умов, які в сукупності створюють для кожної молодої людини реальні можливості конкретної та необхідної допомоги та надають їй сприяння в основних сферах її життєдіяльності.

Соціальна робота з сім'єю – система взаємодії соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення її можливостей в реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Соціальна справедливість – справедливість, яка налаштовує на неупереджене задоволення необхідних потреб людини, вмотивований поділ матеріальних ресурсів, вільний доступ до послуг і системи охорони здоров'я, освіти, створення рівних можливостей; соціальний захист і забезпеченість.

Соціальна сфера – сфера життєдіяльності людського суспільства, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до етнонаціональних та сімейно-шлюбних відносин.

Соціальне виключення – реальне або уявне, повне чи часткове вилучення суспільством зі своїх лав однієї особи або групи людей, позбавлення чи обмеження їх доступу до суспільних ресурсів, структур і інститутів.

Соціальне середовище – сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), що впливають на її свідомість та поведінку.

Соціальне страхування – одна з основних форм соціальної підтримки й соціального захисту населення; соціальне страхування – це система заходів щодо створення особливих грошових фондів, що формуються за рахунок страхових внесків підприємств, організацій, громадян і державних коштів, спрямованих на матеріальне забезпечення осіб, що його потребують, а також виплати сум відшкодування майнового та іншого збитку.

Соціальний захист – регулятивна система стабілізації суспільства, спрямована на зведення до мінімуму соціальних суперечностей, що виникають у правовому та економічному статусі окремих груп населення. Держава надає своїм громадянам С. з. від ситуацій ризику в нормальному житті (хвороба, безробіття, смерть годувальника, старість, інвалідність).

Соціальний педагог – спеціаліст, зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності, який організовує взаємодію освітніх та позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку.

Соціальний працівник – посередник у різних сферах соціальної допомоги сім'ї, окремим її членам, групам людей, у тому числі дітям, молоді, людям похилого віку, інвалідам, хворим, а також в усіх видах загальної соціальної підтримки населення.

Соціальні відносини – відносини між групами людей, які займають різне становище у суспільстві, беруть неоднакову участь у економічному, політичному і духовному житті суспільства, різняться способом життя, рівнем і джерелами доходів, структурою власного споживання.

Соціальні послуги - комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Соціальні служби – державні або суспільні структури, що надають соціальні послуги із забезпечення здоров'я і добробуту людей; надання допомоги в отриманні матеріальних ресурсів і самозабезпеченні; попередження залежності; зміцнення сімейних взаємин; відродження індивідів, сімей, груп до успішного функціонування і т.п.

Соціальні служби для молоді – державні організації, що реалізують соціальну молодіжну політику шляхом надання різних видів допомоги та соціальних послуг дітям, молоді та сім'ї.

Соціум (від лат. socium – загальне, сумісне) – велика і стійка соціальна спільність, що характеризується єдністю умов життєдіяльності людей в певних істотних відносинах і внаслідок цього спільністю культури.

Спілка молодіжних організацій України (СМОУ) – самостійна громадська організація, яка на добровільній основі та спільності інтересів об'єднує молодіжні організації для досягнення мети та завдань, передбачених статутом. Створена 21 вересня 1991 р. як правонаступник ЛКСМ України.

Справедливість – повага до гідності людини, безпека і недоторканість особи, однакове, рівноправне і недискримінаційне ставлення до всіх членів суспільства, крім випадків, які дають підстави для диференційованого підходу.

Суб'єкти державної молодіжної політики – держава, державні органи, що реалізують молодіжну політику; Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді, Департамент молодіжної політики, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади; Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України; місцеві адміністрації, у складі яких діють структурні підрозділи по роботі з молоддю); органи місцевого самоврядування; політичні партії, суспільні рухи, об'єднання і організації (у тому числі молодіжні); соціальні інститути навчання і виховання молоді; окремі громадяни; самі молоді люди.

Торгівля людьми – це вербування, перевезення, передача або прийом людей з використанням погрози або сили, викрадення, обману, примусу, зловживання владою, сплати грошей або отримання грошей чи пільг з метою отримання однією людиною контролю над іншою людиною для подальшої експлуатації.

Указ – постанова, розпорядження найвищого органу влади або глави держави, що має силу закону.

Український Національний Комітет Молодіжних Організацій (УНКМО) – спілка, що об'єднує більшість легалізованих всеукраїнських молодіжних та дитячих організацій, а також обласних, Автономної республіки Крим, київських та севастопольських міських об'єднань молодіжних та дитячих громадських організацій.

Функції державної молодіжної політики – створення гарантованих соціально-економічних, політичних та інших необхідних стартових умов для молоді; реалізація проблем, інтересів та запитів молоді, враховуючи аналогічні інтересів інших класів та соціальних груп суспільства; координація зусиль усіх державних органів, організацій,

рухів, різних соціальних інститутів суспільства по забезпеченню умов для розвитку і самореалізації молоді.

Ціннісні орієнтації – ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші оцінювання конкретним суб'єктом (людиною) оточуючої дійсності та орієнтації в ній; спосіб певної диференціації (розподілу) об'єктів індивідом за їх значимістю; вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей.

Цінності – поняття, що застосовується для позначення об'єктів, явищ та їхніх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють у собі ідеали (суспільства, групи, особистості) і виступають завдяки цьому як еталон належного.

ЮНЕСКО – міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй. При співпраці членів-держав у ділянці освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національних культур, охороні пам'ятників культури і т.п.

7. Список рекомендованих джерел:

1. Албул І.В. Організація діяльності державних і спеціалізованих служб. – Умань: ПП Жовтий, 2010. – 100 с.
2. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть /Ін-т вищ. освіти АПН України, Держ. центр соц. служб для молоді. - К., 2001 -. Кн.1: [Соціальна робота] / [Андрущенко В. П., Бех В. П., Лукашевич М. П. та ін.; Редкол.: Андрущенко В. П. та ін.]. - 2001. – 341 с.
3. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанц. навчання) // Заг. ред. А.Й. Капська. – К., 2002. — 164 с.
4. Андрієць В. Готуємо фахівців для соціальної роботи // Соц. робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 2. – С. 175 – 178.
5. Андрійчук О. Допомогти молоді – потурбуватись про майбутнє: [Діяльність центрів соціальних служб для молоді] // Соц. захист. – 2004. – № 4. – С. 45–46.
6. Архипова С.П., Майборода Г.Я. Підготовка соціальних педагогів у Черкаському державному університеті ім Б. Хмельницького // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 1. – С. 149–152.
7. Бастун Н.А., Лукомська С.О. Специфіка раннього втручання для дітей з різними функціональними обмеженнями / Н.А. Бастун, С.О. Лукомська // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №3. – С. 11–27.
8. Білоус В. М. Технологія надання соціальних послуг для осіб з обмеженими можливостями (на прикладі Луганської області) / В. М. Білоус // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – №. 2. – С. 77.
9. Бушай І.М. Сучасні моделі соціальної роботи // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003 – № 1. – С. 146–148.
10. Васильєв В.В. Освітньо-кваліфікаційна характеристика як основа підготовки соціальних працівників (Дніпр.нац унів) // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 1. – С. 105–109.
11. Вступ до соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миновича. – К.: Академвидав, 2005. – 304 с.
12. Гавриш Н.В. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.
13. Гармаш О. Право на спеціальну освіту дітей із розумовою відсталістю // Соц. робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 4. – С. 104 - 109.
14. Грабовенко Н. Обґрунтування змісту і форм соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, в умовах реабілітаційних центрів / Н. Грабовенко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2007. – №. 3. – С. 60–66.

- 15.Димитрова Л.М. Соціальна робота: логіка розвитку // Соціальна робота в Україні: теорія і практика – 2003. – № 1. – С. 5–11.
16. Друзь Е.В. Социальное положение женщины в обществе. – Харьков, 2001. – 424 с.
17. Дубровська Є. Психологічний аспект проблем дітей, що постраждали від торгівлі людьми / Є. Дубровська // Соціальний педагог. – 2007.- №10. - С. 54-57.
- 18.Дьяконов Б. Соціально педагогічна адаптація засуджених / Б. Дьяконов // Соціальна педагогіка. – 2005.- №2. - С. 92-96.
- 19.Жмир В Соціальна держава, соціальна політика, соціальна робота (спроба концептуального аналізу) // Соц. політика і соц. робота. – 1997. – №1. – С. 36–39.
20. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. – К.: Слово, 2008. – 232 с.
21. Зайченко М.В. Інструментарій соціальног педагога. – К.: Шкільний світ, 2011 – 123 с.
- 22.Заморуєва В.В. Діти без сім'ї. Підготовка до життя .– К. : Шкільний світ, 2011.– 125 с.
- 23.Зверєва І.Д. Соціальна робота з людьми з особливими потребами: Методичні матеріали для тренера // Практ. психологія та соц. робота. - 2002. - № 6. - С.33 - 46.
24. Ігнатенко К. В. Особливості роботи соціальних служб з прийомною сім'єю // К. В. Ігнатенко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – №. 2. – С. 75–80.
- 25.Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядники: С.Я. Харченко, М.С. Кратінов, Л.Ц. Ваховський, О.П. Песоцька, В.О. Кратінова, О.Л. Караман. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 408 с.
- 26.Кабаченко Н. Радикальні підходи у соціальній роботі: [Соціальна робота зазнала суттєвого впливу новітньої ідеологічних і політичних концепцій, соціальних рухів і суспільних тенденцій] /Н. Кабаченко, Семигіна Т. // Соц.політика і соц. робота. - 2004. - № 2. - С.112 - 121.
- 27.Калаур С. М. Соціальна конфліктологія : навч. посіб. для студ. – Т. : Астон, 2010. – 360 с.
- 28.Капська А.Й. Соціальна робота, деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. – К.: УДЦССМ, 2001 – 220 с.
- 29.Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
- 30.Караман О. Нормативно правова база соціальної роботи (соціальної педагогіки) в Україні / О. Караман // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2006.- №1. - С. 6-12
- 31.Коваль Л.Г., Зверєва І.Д, Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.

32. Конвенция о правах ребенка // Советская педагогика. – 1991. – № 10.
33. Костів В. І. Класифікація нуклеарних сімей / В. І. Костів // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – №. 4. – С. 70–79.
34. Кравченко Р., Журавель К. Державні права і гарантії - інвалідам з розумовою відсталістю // Соц. робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 3. - С.40-62.
35. Краснова Н. П. Технології роботи соціального педагога з прийомними сім'ями, які виховують дітей-сиріт з функціональними обмеженнями / Н. П. Краснова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – №. 2. – С. 80–87.
36. Краснова Н. П. Технології роботи соціального педагога з прийомними сім'ями, які виховують дітей-сиріт з функціональними обмеженнями / Н. П. Краснова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – №. 2. – С.80–87.
37. Кремень В. Освітнянський простір і соціальна робота в Україні: концептуальні засади взаємовпливу // Соц. робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 2. - С. 5 - 11.
38. Левин Р. Основные исторические вехи формирования здорового образа жизни // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 4. - С.21 - 24.
39. Литовченко О. Соціалізація особистості в європейському контексті: [Соціальна робота з дітьми та молоддю] // Шлях освіти. - 2001. - 4. - С.22 - 25.
40. Лукашевич М. Менеджмент соціальної роботи: сутнісні характеристики та функції // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 2. - С.81 - 98.
41. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): підручник. – К.: Каравела, 2009. – 369 с.
42. Максимова Н.Ю. Конфліктна сім'я потребує допомоги. Про психологічні аспекти попередження насильства у таких сім'ях // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 3-4. – С. 134–137.
43. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви домашнього насилля / К. Мінакова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2005. – №2. – С. 3–27.
44. Міщенко Т. Право малозабезпеченої сім'ї на державну підтримку // Соціальний захист. – 2001. – № 8. – С. 28–33.
45. Мойсеєнко К. М. Професійна діяльність соціального педагога Методичний посібник. – К.: Шкільний світ, 2009. – 128 с.
46. Моргун О. Ресоціалізація жінок, котрі відбувають покарання в місцях позбавлення волі // Соц.політика і соц. робота. - 2002. - №2. - С.115-120.
47. Надрага В. Ідеологічне, політичне та правове забезпечення соціально-педагогічної технології взаємодії суб'єктів державного управління та місцевого самоврядування / В. Надрага // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2006.- №1. - С. 12-20

- 48.Немоловська Л.І. На шляху подолання соціального сирітства// Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 1. – С. 75–84.
49. Николаєва В. Соціальна реабілітація як одна з перспективних технологій сучасності / В. Николаєва // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2007. – №. 4. – С. 4–10.
- 50.Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. – К: ДЦССМ, 2002. – 760 с.
51. Панок В.Г., Цушко І.І. Освітня стратегія щодо викоренення незаконного використання дитячої праці // Практична психологія і соціальна робота. — 2002. – №8. – С. 64–66.
- 52.Попович Г. Соціальна робота і міждисциплінарне співробітництво // Соц.політика і соц. робота. - 2001. - № 1. - С.47 - 52.
- 53.Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: навч.-мет. пос. — Ужгород. 2000.
- 54.Приходько В. Технології превентивного виховання у роботі соціального педагога / В. Приходько // Соціальний педагог. – 2008.- №4. - С. 40-54.
- 55.Протидія торгівлі людьми: навчально-методичний посібник / за ред. Т. Семигіної. – К., 2008. – 166 с.
- 56.Рейда К. Навчально-реабілітаційний центр для дітей із вадами фізичного та розумового розвитку // Дефектологія. – 2001. – №3. – С. 46–47.
57. Рибалка В.В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівської молоді : метод. рек.; Ін-т педагогіки і психології проф.освіти, Кременчук. філ. відкритого міжнар. ун-ту розвитку людини "Україна". – К. ; Кременчук : [б. в.], 2007. – 67 с.
- 58.Семигіна Т. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 4. - С.96 - 99.
59. Сидоренко Ю. Сучасна українська сім'я як клієнт соціальної роботи // Соц. робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 2. - С.98 - 104.
60. Сидоров В. Навчання практиці соціальної роботи в Україні: шлях до Європи // Соц.політика і соц. робота. - 2003. - №3,4. - С.15-26.
61. Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики: навч. пос. – К: МАУП, 2002. – 200 с.
62. Словарь по социальной педагогике: уч. пос для студ. // авт. сост. Л.В. Мардахаев. – М.: Академия. 2002. – 368 с.
63. Словарь-справочник по социальной работе // под ред. Е.И. Холостовой. – М.: Юристъ, 2000.
64. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія /За загальною редакцією проф. І.Д.Звереві. – К.: Центр учбової літератури, 2008 . – 336 с.

65. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, Г.М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
66. Соціальна робота в Україні: перші кроки // під ред В. Полтавця – К, 2000 – 236 с.
67. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді: у 2-х ч. /За заг. ред. А.Я. Ходорчук. – К.: УДЦССМ, 2001. – 296 с.
68. Соціальна робота: Навч. посіб. : /А. Й. Капська. – К.:Слово, 2011 . – 399, [1] с.
69. Соціальна робота в Україні: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
70. Соціальний робота з різними групами клієнтів / Уклад. Ревнюк Н.І. – Умань : Жовтий О.О., 2014. – 116 с.
71. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: навч.-мет. пос. // авт. кол.: Л.С. Волинець, А.Й. Капська, Н М. Комарова та ін. – К.: Укр. інст. соц. доел., 2000. – 127 с
72. Соціально-правовий захист дітей: методичні рекомендації // за ред. А.Й. Капської. – К.: НПУ, 2001 – 24 с.
73. Стратегія подолання бідності // Соціальний захист. – 2001. – № 9 (39). – С. 4–11.
74. Тесленко В. В. Соціалізація дітей з обмеженими можливостями в умовах виконання регіональної програми соціально-педагогічної підтримки / В. В. Тесленко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2007. – №. 2. – С. 30–37.
75. Тесленко В. Сутнісні характеристики соціально-педагогічної діяльності й соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями / В. В. Тесленко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2007. – №. 3. – С. 50–53.
76. Технології соціальної роботи: теоретичні засади / Албул І.В., Балдинюк О.Д., Коляда Н.М., Кравченко О.О. та ін.. – Умань, 2010. – 116 с.
77. Технология социальной работы: учебник под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. – М: ИНФРА, 2001. – 400 с.
78. Ткаченко В. В. Модельно-концептуальні засади соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями в спортивній школі для інвалідів / Ткаченко В. В. // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – №. 3. – С.39–44.
79. Тунтуєва С. В. Психологічні особливості жінок, постраждалих від насильства в сім'ї / С. В. Тунтуєва // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – №. 4. – С. 72–75.
80. Тюття Л.Т., Іванова І.В. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 574 с.

81. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: уч. пос для студ. –М.: ВЛАДОС, 2000 – 432 с.
82. Хід виконання національної програми "Діти України" (робота Українського державного центру соціальних служб для молоді (УДЦССМ)) // Практична психологія і соц. роб. – 2000. – №2. – С. 30–32.
83. Шалаєва К. Стратегії соціальної роботи з молодими жінками // Соц. робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 4. - С.109 - 120.
84. Шаргородська С. Насилля в сім'ї: вид, наслідки, шляхи подолання / С. Шаргородська // Соціальний педагог. – 2007.- №2. - С. 14-17.
85. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. – К., 2006. – 464 с.
86. Шульга В.В. Діти вулиці: від усвідомлення проблеми до її вирішення // Практ. псих. і соц. роб. – 2002. – № 8. – С. 66–68.
87. Якубенко В. Принципи соціальної держави // Право України. – 2002 – № 6. – С. 33-38.

8. Додатки

ЗАТВЕРДЖЕНО

**Наказ Міністерства
соціальної політики України
02.07.2015 № 678**

**Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
17 липня 2015 р.
за № 866/27311**

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ соціальної послуги консультування

I. Загальні положення

1. Цей Державний стандарт визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги консультування, показники її якості для суб'єктів усіх форм власності та господарювання, які надають цю послугу.
2. Цей Державний стандарт застосовується для:
  - організації надання соціальної послуги консультування особам, сім'ям, групам осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;
  - здійснення моніторингу й контролю за якістю надання соціальної послуги консультування;
  - визначення тарифу платної послуги консультування.
3. Соціальна послуга консультування в обсягах, визначених цим Державним стандартом, надається безоплатно, за плату або з установленням диференційованої плати.
4. У цьому Державному стандарті терміни вживаються в таких значеннях:
  - вуличне консультування - контактне консультування отримувачів соціальної послуги в нестационарних умовах (поза приміщеннями, у яких працюють надавачі соціальних послуг), у місцях, звичних для закритих щодо контактування соціальних груп (бездомних, осіб із алко-, нарко- та іншими видами залежності), у місцях, де вони мешкають, гуртуються, проводять разом час;

- групове консультування - консультування, учасниками якого у якості отримувачів є дві чи більше осіб з подібними складними життєвими обставинами або однаковим запитом щодо очікуваної допомоги;
- дистанційне консультування - заочне консультування, здійснюване суб'єктом, що надає соціальну послугу за запитами отримувачів за допомогою технічних засобів (телефонне, он-лайн консультування), яке за потреби забезпечує анонімність отримувача соціальної послуги;
- індивідуальне консультування - персональне консультування отримувача соціальної послуги, спрямоване на розвиток його компетентності щодо подолання складних життєвих обставин, мобілізацію ресурсів й потенціалу для подальшого запобігання їх виникненню;
- індивідуальний план надання соціальної послуги консультування (далі - індивідуальний план) - документ, складений на підставі комплексного визначення та оцінки індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, у якому зазначено заходи, що здійснюватимуться для надання такої послуги, відомості про необхідні ресурси, періодичність і строки виконання, відповідальних виконавців, дані щодо моніторингу результатів та інформація стосовно перегляду індивідуального плану;
- інформаційно-мотиваційне консультування - консультування з метою надання отримувачу інформації та підтримки, що допомагають йому прийняти усвідомлене рішення й оцінити ресурси щодо бажаних поведінкових змін;
- консультування в стаціонарних умовах - контактне консультування отримувачів соціальної послуги, що здійснюється у спеціально обладнаному приміщенні, яке відповідає умовам, необхідним для забезпечення якісного консультаційного процесу, або за місцем перебування/проживання отримувача соціальної послуги (за потреби);
- консультування за принципом „рівний - рівному” - консультування, яке передбачає залучення до надання послуги у якості консультанта особи, вік, особливості стану здоров'я, сексуальна орієнтація, віросповідання, соціально-економічне становище якої такі самі, як в отримувача соціальної послуги, або із досвідом подолання таких самих складних життєвих обставин;
- консультування, орієнтоване на виконання завдання, - консультування, покликане допомогти отримувачу подолати визначені складні життєві обставини через постановку послідовних завдань, виконання яких забезпечує досягнення бажаної мети;
- короткотермінове консультування - консультування (вид психологічної допомоги), яке здійснюється упродовж трьох-чотирьох зустрічей, кожна з яких триває близько 60 хвилин і передбачає цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий та інтелектуальний рівні функціонування особи, сім'ї;
- кризове консультування - консультування, що застосовується у разі необхідності надання отримувачам соціальної послуги, які перебувають у стані кризи, термінової допомоги, спрямованої на емоційну підтримку й увагу до їхніх переживань, усвідомлення впливу кризової ситуації, розширення свідомості та підвищення психологічної компетентності, зміну ставлення до проблеми (від „глухого кута” до „вибору рішення”), підвищення стресової та кризової толерантності, відповідальності отримувача, засвоєння нових моделей поведінки;

- моніторинг якості надання соціальної послуги консультування - це постійний чи періодичний перегляд діяльності працівників суб'єкта, що надає соціальну послугу, з метою оцінювання поточних результатів, виявлення труднощів, визначення проблем, надання рекомендацій для їх усунення;
- надавач соціальної послуги консультування (далі - надавач соціальної послуги) - фахівець/група фахівців у сфері надання соціальних послуг, психолог, педагогічний(і) працівник(и), який (які) безпосередньо проводить(ять) заходи, що становлять зміст соціальної послуги, використовуючи методики психологічних напрямів, шкіл і концепцій за вибором;
- отримувач соціальної послуги консультування (далі - отримувач соціальної послуги) - особа, сім'я, група осіб, яка через складні життєві обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, бездомністю, відбуванням покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк тощо, потребує соціальної послуги консультування або отримує її;
- разове консультування - консультування, яке проводиться у випадках, коли більш тривала робота з особою, сім'єю з якихось причин виявляється недоцільною або неможливою. Тривалість консультації - 45-60 хвилин;
- середньотривале консультування - консультування (вид психологічної допомоги), яке здійснюється протягом 10-15 зустрічей та передбачає психокорекційну роботу з отримувачем соціальної послуги для усунення недоліків у розвитку особистості та створення умов для повноцінного її становлення;
- сімейне консультування - консультування отримувачів соціальної послуги, що перебувають у родинних стосунках або проживають однією сім'єю;
- соціальна послуга консультування (далі - соціальна послуга) - комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для виходу зі складної життєвої ситуації та адаптації особи, сім'ї до нових умов соціального середовища, спрямованих на усунення/пристосування обмежень життєдіяльності, підтримку соціальної незалежності, збереження та продовження соціальної активності особи, сім'ї;
- соціальне патрулювання - мобільна форма надання соціальних послуг відповідними фахівцями (далі - група) поза межами закладів. Соціальне патрулювання може здійснюватись працівниками закладів для бездомних осіб, соціального захисту дітей представниками громадських і благодійних організацій;
- соціальний патруль - команда, до складу якої включаються не менше трьох осіб із числа таких працівників: соціальний працівник, медичний працівник, юрисконсульт, психолог, реабілітолог та інші, які працюють у штаті установи;
- соціально-психологічне консультування - консультування (вид психологічної допомоги), що полягає у визначенні психологом-консультантом разом з отримувачем його особистісних психологічних проблем з подальшою корекцією поведінки в особистому житті, професійній діяльності, навчанні та інших життєвих сферах для виходу зі складної життєвої ситуації;
- суб'єкт, що надає соціальну послугу консультування (далі - суб'єкт, що надає соціальну послугу,) - підприємства, установи, організації, заклади незалежно від форми власності, фізичні особи - підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги;

- тривале консультування (застосовується в особливих випадках) - консультування, зорієнтоване на особистісні зміни отримувача соціальної послуги, що передбачає глибоку психотерапевтичну роботу з отримувачем соціальної послуги та здійснюється протягом року.

Інші терміни застосовуються у значеннях, визначених Законами України „Про соціальні послуги”, „Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей” та іншими нормативно-правовими актами.

II. Загальні підходи щодо організації надання соціальної послуги

1. Підставами для отримання соціальної послуги є:

- при коротко-, середньо- та тривалому консультуванні - звернення (заява) потенційного отримувача соціальної послуги або його законного представника до суб'єкта, що надає соціальну послугу, структурного підрозділу з питань соціального захисту населення обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій або органу місцевого самоврядування (далі - структурний підрозділ з питань соціального захисту населення);
- при разовому кризовому консультуванні - безпосереднє звернення отримувача соціальної послуги або його законного представника до надавача соціальної послуги, у тому числі за допомогою засобів зв'язку (телефону, електронної пошти, скайпу тощо);
- при вуличному консультуванні - виявлення під час соціального патрулювання закритих щодо контактування соціальних груп чи осіб, з'ясування ситуації та проблемних питань за їхнім запитом.

2. Рішення про надання соціальної послуги чи відмову в її наданні приймається суб'єктом, що надає соціальну послугу:

- при коротко-, середньо- та тривалому консультуванні - у день звернення або у строк, що не перевищує 3 робочих днів з дати звернення (подання заяви) отримувачем соціальної послуги або його законним представником, з урахуванням індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, встановлених під час комплексного визначення його індивідуальних потреб;
- при разовому та вуличному, кризовому консультуванні - безпосередньо при зверненні осіб.

3. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, може відмовити отримувачеві соціальної послуги в її наданні, якщо за наявних ресурсів він не здатний задовольнити індивідуальні потреби отримувача соціальної послуги (відсутність кваліфікованих спеціалістів, матеріальної бази, вільних місць у суб'єкта, що надає соціальну послугу, наявність в отримувача соціальної послуги розладу психіки та/або поведінки, стану гострого алкогольного та/або наркотичного сп'яніння, ознак гострого захворювання).

Відмова повинна супроводжуватися поясненням причин і довідковою інформацією (за наявності) про можливість отримати таку соціальну послугу в іншого суб'єкта, що надає соціальну послугу.

4. При коротко-, середньо- та тривалому консультуванні соціальна послуга надається після первинного комплексного визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, складання індивідуального плану та укладення договору про надання соціальної послуги консультування. Разове, кризове, вуличне консультування проводиться після визначення потреб, без складання договору та індивідуального плану надання соціальної послуги.

5. Підставою для припинення надання соціальної послуги є:

- відмова отримувача соціальної послуги та/або його законного представника від отримання соціальної послуги;
- зміна місця проживання отримувача соціальної послуги;
- досягнення наданою соціальною послугою поставленої мети;
- закінчення строку дії договору про надання соціальної послуги;
- невиконання умов договору щодо співпраці у виході зі складної життєвої ситуації та/або порушення умов такого договору, що поставило під загрозу життя чи здоров'я інших отримувачів чи надавачів соціальної послуги (насилля, агресивна поведінка, зберігання зброї чи наркотичних речовин, заборонених законодавством, гострий психічний розлад тощо);
- наявність медичних протипоказань для надання соціальної послуги, зокрема інфекційні захворювання в гострій стадії, часті судомні напади тощо;
- грубе, принизливе ставлення отримувача соціальної послуги до надавача соціальної послуги або інших отримувачів послуги;
- смерть отримувача соціальної послуги.

III. Визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги

1. Визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги при тривалому, середньо- та короткотривалому консультуванні (у стаціонарних умовах або дистанційно) здійснюється комплексно суб'єктом, що надає соціальну послугу, з урахуванням його спеціалізації/специфіки роботи, індивідуальних і вікових особливостей потенційного отримувача соціальної послуги тощо, відповідно до Карти визначення індивідуальних потреб особи в наданні соціальної послуги консультування, наведеної в додатку 1 до цього Державного стандарту, та/або його законного представника.

Визначення рівня складних життєвих обставин отримувача соціальної послуги та оцінка його індивідуальних потреб здійснюються не пізніше наступного дня з дати звернення (подання заяви) спеціально уповноваженими надавачами соціальної послуги (за потреби - групою фахівців), які володіють навичками спілкування та мають відповідну кваліфікацію / пройшли навчання щодо оцінки індивідуальних потреб (початкова оцінка), із залученням отримувача соціальної послуги.

Результати комплексного визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги є підставою для складання індивідуального плану та укладання договору про надання соціальної послуги.

Повторне комплексне визначення стану отримувача соціальної послуги та фахове оцінювання його індивідуальних потреб, коригування плану надання соціальної послуги та координація його виконання проводяться через місяць з дня початку надання соціальної послуги, надалі - раз на квартал.

2. Визначення індивідуальних потреб при дистанційному разовому та/або вуличному й кризовому консультуванні проводиться безпосередньо при зверненні отримувача соціальної послуги.

Результати визначення індивідуальних потреб заносяться до алфавітної картки отримувача соціальної послуги (додаток 2) або анкети вуличного консультування (додаток 3).

IV. Складання індивідуального плану надання соціальної послуги

1. Індивідуальний план є основою для надання соціальної послуги при тривалому, середньо- та короткотривалому консультуванні (у стаціонарних умовах або дистанційно) та ґрунтується на результатах оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги.

2. Індивідуальний план складається й узгоджується з кожним отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником з урахуванням побажань отримувача соціальної послуги, за умови, що заявлені побажання не суперечать правилам внутрішнього розпорядку суб'єкта, що надає соціальну послугу, вимогам чинного законодавства.

Індивідуальний план складається за формою згідно з додатком 4 до цього Державного стандарту у двох примірниках і підписується отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником і суб'єктом, що надає соціальну послугу.

Один примірник індивідуального плану надається отримувачеві соціальної послуги та/або його законному представнику, другий - залишається у суб'єкта, що надає соціальну послугу.

3. Структура індивідуального плану надання соціальної послуги включає:

- загальні відомості про отримувача соціальної послуги;
- заходи, що здійснюються під час надання соціальної послуги, із зазначенням періодичності та строків виконання;
- відомості про виконавців заходів;
- дані щодо моніторингу результатів надання соціальної послуги та перегляду індивідуального плану (за потреби).

Індивідуальний план надання соціальної послуги переглядається разом з отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником через місяць з дня початку її надання з метою коригування, надалі - щокварталу (за потреби).

V. Укладання договору про надання соціальної послуги

1. При тривалому, середньо- та короткотривалому консультуванні в стаціонарних умовах або середньо- та короткотривалому консультуванні дистанційно з кожним отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником не пізніше ніж наступного дня з дати прийняття рішення про надання соціальної послуги укладається договір про її надання.
2. Укладення договору про надання соціальної послуги здійснюється за участі отримувача соціальної послуги або його законного представника. У разі необхідності до складання договору залучаються члени родини отримувача соціальної послуги.
3. Договір про надання соціальної послуги підписується отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником і представником суб'єкта, що надає соціальну послугу. Кожна зі сторін отримує один примірник договору.

VI. Місце і строки надання соціальної послуги

1. Соціальна послуга надається:

- при стаціонарному консультуванні - у приміщенні суб'єкта, що надає соціальні послуги, у робочий час;
- при дистанційному консультуванні - за допомогою технічних засобів (телефон, он-лайн зв'язок), розміщених у приміщенні суб'єкта, що надає соціальну послугу (разово за зверненнями отримувачів);
- при вуличному консультуванні - у нестаціонарних умовах (поза приміщенням, у якому працює надавач соціальної послуги): у місцях, звичних для закритих щодо контактування соціальних груп, де вони мешкають, гуртуються, проводять разом час.

2. Соціальна послуга може надаватись разово, короткостроково, періодично, довгостроково.

Строки надання соціальної послуги узгоджуються з отримувачем соціальної послуги та/або його законним представником після визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги та зазначаються у договорі про надання соціальної послуги.

VII. Принципи надання соціальної послуги

1. Доступність соціальної послуги:

- суб'єкт, що надає соціальну послугу, організовує свою діяльність у приміщеннях, спеціально обладнаних та пристосованих для обслуговування в них людей з обмеженими фізичними можливостями;
- суб'єкт, що надає соціальну послугу, вживає заходів щодо інформування отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників про соціальну послугу, порядок звернення за її наданням, порядок та умови її надання.

Інформація для отримувачів соціальної послуги розміщується на спеціальних стендах у доступному місці в приміщенні суб'єкта, де надається соціальна послуга, в інших місцях, де можуть перебувати потенційні отримувачі соціальної послуги, на сайті суб'єкта, що надає соціальну послугу, тощо.

2. Незалежність отримувача соціальної послуги:

- надавачі соціальної послуги застосовують індивідуальний підхід (з урахуванням фізичного і психічного стану отримувачів соціальної послуги) та з повагою ставляться до раси, національності, культури, віросповідання, віку, статі, інших індивідуальних особливостей отримувачів соціальної послуги;
- отримувачі соціальної послуги та/або їхні законні представники повинні бути поінформовані про свої права, обов'язки, а також про державні та громадські організації, до повноважень яких належить здійснення захисту прав людини, шляхом розміщення матеріалів на інформаційних стендах, сайтах, вручення інформаційних листівок, буклетів тощо.

3. Захист і безпека отримувачів соціальної послуги:

- надавач соціальної послуги провадить свою діяльність з повагою до гідності отримувачів соціальної послуги та з недопущенням негуманних і дискримінаційних дій щодо них;
- отримувачам соціальної послуги та/або їхнім законним представникам надається інформація про порядок оскарження непрофесійних дій надавача соціальної послуги;
- надавачу соціальної послуги забороняється використовувати речі отримувачів соціальної послуги, отримувати від них гроші, подарунки тощо.

4. Конфіденційність інформації:

- суб'єкт, що надає соціальну послугу, вживає заходів щодо захисту персональних даних відповідно до вимог Закону України „Про захист персональних даних”, конфіденційної інформації щодо отримувачів послуги та/або їхніх законних представників;
- отримувачі соціальної послуги та/або їхні законні представники в обов'язковому порядку ознайомлюються із заходами з дотримання принципу конфіденційності;
- надавачі соціальної послуги інформують отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників щодо нерозголошення отриманої ними конфіденційної інформації.

VIII. Зміст соціальної послуги

1. Основні заходи, що становлять зміст соціальної послуги, передбачають:

- допомогу в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання;
- залучення отримувача соціальної послуги до вирішення власних проблем, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації та допомогу в його реалізації;

- надання інформації з питань соціального захисту населення;
- представлення інтересів;
- надання психологічної допомоги;
- корегування психологічного стану та поведінки в повсякденному житті;
- сприяння навчанню, формуванню та розвитку соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції;
- участь в організації та діяльності груп самопомоги;
- допомогу в зміцненні/відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків;
- сприяння в отриманні правової допомоги;
- сприяння в отриманні інших соціальних послуг відповідно до виявлених потреб;
- сприяння у працевлаштуванні (у тому числі у проведенні експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації).

2. Зміст, обсяг та особливості соціальної послуги для кожного отримувача соціальної послуги визначаються індивідуально залежно від ступеня індивідуальної потреби отримувача соціальної послуги та зазначаються в індивідуальному плані.

Основні заходи, що становлять зміст соціальної послуги консультування, форми роботи та орієнтовний час, необхідний для виконання кожного заходу, наведено в додатку 5 до цього Державного стандарту.

IX. Використання ресурсів при організації надання соціальної послуги

1. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, забезпечує необхідну кількість працівників відповідно до потреб отримувачів соціальної послуги згідно зі штатним розписом, складеним в установленому законодавством порядку.

2. Безпосереднє надання соціальної послуги здійснюють надавачі соціальної послуги.

Суб'єкт, що надає соціальну послугу, у разі потреби може залучати до надання соціальної послуги інших спеціалістів: психологів, реабілітологів, юристів, медичних працівників тощо.

Для виконання заходів, визначених в індивідуальному плані, суб'єкт, що надає соціальну послугу, на договірних засадах може залучати для виконання цієї роботи інші підприємства, установи, організації тощо.

3. Працівники, що надають соціальну послугу, повинні володіти необхідними знаннями й навичками відповідно до кваліфікаційних вимог, визначених у „Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80. Соціальні послуги”, затвердженому наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14 жовтня 2005 року № 324.

4. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, вживає заходів із:

- підвищення кваліфікації надавачів соціальної послуги;
- формального та неформального професійного навчання надавачів соціальної послуги;
- проведення атестації надавачів соціальної послуги.

5. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, розробляє і затверджує посадові інструкції надавачів соціальної послуги.
6. Надавач соціальної послуги повинен проходити обов'язкові профілактичні медичні огляди відповідно до законодавства.

X. Приміщення та обладнання

1. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, забезпечує безперешкодний доступ отримувачів соціальної послуги до суб'єкта, що надає соціальну послугу, наявність необхідної кількості приміщень для здійснення заходів (кімнати для проведення консультацій, групових занять, тренінгової роботи тощо), технічного та програмного оснащення для дистанційного консультування.
2. Приміщення суб'єкта, що надає соціальну послугу, мають відповідати санітарним і протипожежним вимогам, бути забезпечені водопостачанням, водовідведенням, освітленням, опаленням згідно з вимогами законодавства.

У приміщенні суб'єкта, що надає соціальну послугу, для проведення індивідуальної роботи та забезпечення конфіденційності під час зустрічей і консультацій з отримувачем соціальної послуги має бути окрема кімната, а також кімната/кімнати для групової роботи.

3. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, для забезпечення виконання заходів з надання цієї соціальної послуги повинен мати:
  - твердий та м'який інвентар, меблі;
  - технічне обладнання для дистанційного консультування (за потреби);
  - інше необхідне обладнання.

4. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, забезпечує надавачів соціальної послуги робочим місцем, обладнанням, інвентарем, витратними матеріалами, необхідними для виконання їхніх обов'язків із надання соціальної послуги.

XI. Інформаційно-методичне забезпечення організації та надання соціальної послуги

1. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, організовує інформаційно-методичне забезпечення своєї діяльності, зокрема забезпечує своїх працівників нормативно-правовими актами, методичними та іншими матеріалами у сфері надання соціальних послуг.
2. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, створює можливості для підвищення кваліфікації надавачів соціальної послуги, обміну досвідом надавачів соціальної послуги з іншими суб'єктами надання соціальної послуги.

XII. Взаємодія з іншими суб'єктами, що надають соціальну послугу

Суб'єкт, що надає соціальну послугу, організовує виконання заходів з надання цієї соціальної послуги із залученням (за потреби та на договірній основі) інших підприємств, установ, організацій та закладів.

XIII. Оцінка ефективності надання соціальної послуги

1. Ефективність надання соціальної послуги визначається під час проведення зовнішнього та внутрішнього оцінювання якості зазначеної послуги.

2. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, здійснює опитування отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників з метою отримання відгуків стосовно організації та надання соціальної послуги.

Результати опитувань обговорюються під час проведення аналізу діяльності суб'єкта, що надає соціальну послугу, та надавачів соціальної послуги і враховуються при подальшій роботі з метою підвищення ефективності та якості надання соціальної послуги.

XIV. Документація щодо організації надання соціальної послуги

Суб'єкт, що надає соціальну послугу, здійснює свою діяльність відповідно до установчих документів, цивільно-правових договорів (для фізичних осіб - підприємців).

Документація ведеться, оформляється та зберігається відповідно до вимог чинного законодавства України.

XV. Механізми оцінки дотримання стандарту соціальної послуги

1. Діяльність суб'єкта, що надає соціальну послугу, підлягає внутрішній та зовнішній оцінці.

Для проведення внутрішньої та зовнішньої оцінки якості надання соціальної послуги застосовуються показники якості соціальної послуги, наведені в додатку 6 до цього Державного стандарту.

Результати внутрішньої та зовнішньої оцінки якості надання соціальної допомоги оприлюднюються і поширюються серед отримувачів соціальної послуги, їхніх законних представників, населення адміністративно-територіальної одиниці, де здійснює свою діяльність суб'єкт, що надає соціальну послугу.

2. Суб'єкт, що надає соціальну послугу, не рідше ніж один раз на рік проводить внутрішнє оцінювання своєї діяльності щодо відповідності соціальної послуги, яка ним надається, вимогам цього Державного стандарту та вживає заходів щодо усунення виявлених недоліків.

3. До процедури проведення оцінювання залучаються надавачі соціальної послуги, отримувачі соціальної послуги та/або їхні законні представники.

З цією метою розробляється і впроваджується процедура консультування отримувачів соціальної послуги, членів їхніх сімей, законних представників щодо відповідності обсягу, змісту, умов і порядку надання соціальної послуги вимогам, встановленим у цьому Державному стандарті.

4. Суб'єкти, що надають соціальну послугу, підлягають зовнішньому оцінюванню, що здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами відповідно до законодавства.

Суб'єкт, що надає соціальну послугу, вживає заходів щодо:

- інформування отримувачів соціальної послуги, їхніх законних представників про проведення та результати зовнішнього оцінювання діяльності суб'єкта, що надає соціальну послугу;
- забезпечення безперешкодного доступу отримувачів соціальної послуги та/або їхніх законних представників до органу, що здійснює зовнішнє оцінювання.

XVI. Фінансово-економічне обґрунтування вартості соціальної послуги

Вартість соціальної послуги розраховується з урахуванням її собівартості, адміністративних витрат і податку на додану вартість.

Вартість соціальної послуги, що надається за рахунок коштів місцевих бюджетів, формується з урахуванням фінансових можливостей відповідних місцевих бюджетів.

Начальник Управління

у справах людей похилого віку

та надання соціальних послуг О. Суліма

Додаток 1

до Державного стандарту
соціальної послуги консультування
(пункт 1 розділу III)

КАРТА

**визначення індивідуальних потреб особи в наданні соціальної послуги
консультування**

Додаток 2

до Державного стандарту
соціальної послуги консультування
(пункт 2 розділу III)

АЛФАВІТНА КАРТКА

отримувача соціальної послуги

Додаток 3

до Державного стандарту
соціальної послуги консультування
(пункт 2 розділу III)

АНКЕТА

(вуличного консультування)

Додаток 4

до Державного стандарту
соціальної послуги консультування
(пункт 2 розділу IV)

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН
надання соціальної послуги консультування

Додаток 5

до Державного стандарту
соціальної послуги консультування
(пункт 2 розділу VIII)

ОСНОВНІ ЗАХОДИ,
що становлять зміст соціальної послуги консультування, форми роботи та
орієнтовний час, необхідний для виконання кожного заходу

№ з/п	Назва заходу	Форма роботи (І / Гр.)*	Орієнтовний час виконання (хв., середній показник)**
1	Допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення		
1.1	Збір та аналіз інформації; ідентифікація проблеми клієнта і подій, які її викликали. Визначення прогнозу перспектив поліпшення стану	І	60 разово
2	Залучення отримувача послуги соціальної адаптації до вирішення власних проблем, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації та допомога у його реалізації		
2.1	Вибір шляхів вирішення проблеми, допомога у формуванні позитивної мотивації, вибір доступних і сприятливих можливостей та ресурсів	І	60 за потреби
2.2	Складання плану взаємодії, визначення шляхів його реалізації	І	30 разово
2.3	Корегування плану взаємодії та його реалізації	І / Гр	30/60 щокварталу
2.4	Профілактика з питань гігієни психологічного здоров'я, адаптації до зміни соціальної активності	Гр	60 за потреби
3	Надання інформації щодо суб'єктів, які надають соціальну послугу		

3.1	Сприяння в організації консультування отримувача соціальної послуги з соціально-правових питань, видів соціальної допомоги, питань отримання соціальних послуг, засобів реабілітації, умов їх отримання	I / Гр	45 за потреби
4	Представлення інтересів		
4.1	Допомога в оформленні документів із соціально-правових питань, питань отримання комунальних, медичних, соціальних послуг	I / Гр	60 за потреби
4.2	Сприяння у встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо	I / Гр	90 за потреби
5	Надання психологічної допомоги***		
5.1	Сприяння оптимізації психоемоційного стану, забезпеченню психологічного комфорту у ставленні до самого себе, а також у взаємодіях з іншими людьми і ставленні до світу в цілому	I / Гр	90 протягом місяця
5.2	Допомога в формуванні позитивної мотивації, підтримка, зняття емоційної блокади	I / Гр	60 протягом місяця
5.3	Розроблення заходів, спрямованих на самостійне розв'язання повсякденних труднощів і подолання стресових ситуацій	I / Гр	60 одноразово
5.4	Кризове короткотермінове консультування (застосовується при таких кризових станах, як суїцидальний намір, тривожність, ворожість, стрес від повідомлення про ВІЛ-інфікування, переживання втрати, агресія, спрямована на себе чи на інших, тощо)	I	60 протягом тижня за потреби
5.5	Кризове консультування за телефоном, в окремих випадках - за місцем проживання (щодо таких кризових станів, що можуть загрожувати життю, як суїцидальний намір, ворожість, переживання, пов'язані з повідомленням про ВІЛ-інфікування, втратою, агресія, спрямована на себе чи на інших, тощо)	I	від 20 за потреби отримувача послуги, одноразово
5.6	Проведення заходів щодо емоційного та психологічного розвантаження	I / Гр	60 одноразово за потреби
5.7	Навчання прийомам емоційного та психологічного розвантаження, саморегуляції й аутотренінгу	Гр	60/90 за потреби згідно з графіком
5.8	Допомога в аналізі проблеми, виявленні конфліктогенних зон, знаходження альтернативних шляхів виходу і прийняття рішень, сприяння у самопомозі	I / Гр	60/150 за потреби згідно з графіком
5.9	Формування впевненості в собі, самоповаги, навичок спілкування, вирішення конфліктних ситуацій	I / Гр	60/150 за потреби згідно з графіком
5.10	Проведення заходів щодо подолання психотравмуючих ситуацій та стресів, інших психологічних проблем	I / Гр	45/150 за потреби згідно з графіком
5.11	Допомога у прийнятті свого стану та формуванні	I / Гр	60/150 за потреби

	активної життєвої позиції, орієнтації на власні збережені можливості й потенціал		згідно з графіком
5.12	Психологічна підтримка в напрямі конструктивізації процесів старіння, інвалідності	I / Гр	60/120 за потреби згідно з графіком
5.13	Психологічна підтримка в напрямі конструктивізації відновлення особистісного статусу	I / Гр	60/120 за потреби згідно з графіком
5.14	Психологічна допомога (консультування) щодо таких кризових станів, як тривожність, сором, провина, ворожість, переживання втрати, страх смерті, депресивність	I / Гр	30/90 за потреби
6	Корегування психологічного стану та поведінки в повсякденному житті		
6.1	Надання консультацій з питань психічного здоров'я	I / Гр	45 за потреби
6.2	Бесіди, спілкування, мотивація до активності та позитивного мислення, спрямовані на поліпшення відносин і взаємодії із соціальним середовищем	I / Гр	90 / 150 за потреби
6.3	Допомога в переборюванні страху виявлення власної думки, підвищеної чутливості до критики та оцінок оточення	I / Гр	90/150 за потреби
6.4	Корекція, спрямована на відновлення та розвиток психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, уяви, сприймання)	I / Гр	60/150 за потреби
6.5	Сприяння психосоціальній стабілізації, кращому розумінню себе (своєї ситуації та інших), розвитку навичок прийняття та реалізації рішень	I / Гр	60/150 за потреби
6.6	Соціальна корекція взаємовідносин у конфліктних ситуаціях	I / Гр	90/150 за потреби
6.7	Корекція соціальних наслідків психологічної проблеми, що виникла внаслідок набуття інвалідності або у зв'язку з похилим віком	I / Гр	90/150 за потреби
6.8	Психологічна корекція негативних явищ соціального мікросередовища засудженого, усунення труднощів у спілкуванні та міжгрупових взаєминах	I	за потреби
7	Сприяння формуванню та розвитку соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції ***		
7.1	Відновлення вмінь і навичок з орієнтування в домашніх умовах	I / Гр	60/150 за потреби
7.2	Формування соціальних умінь і навичок з використанням методів поведінкової терапії	Гр	150 за потреби згідно з графіком
7.3	Розвиток навичок самостійного життя, ведення безпечного способу життя, самообслуговування, самопредставництва, спілкування	Гр	150 за потреби згідно з графіком
7.4	Формування здорового способу життя та підтримання психічного здоров'я	Гр	120 за потреби згідно з графіком
7.5	Заходи з опанування продуктивних моделей поведінки з урахуванням цінностей і норм соціального середовища	Гр	150 за потреби згідно з графіком
7.6	Формування відповідальності за власну поведінку, навчання продуктивному спілкуванню, яке не	I / Гр	60/150 за потреби

	принижує інтересів інших, - без конфронтації та агресії		
7.7	Сприяння освоєнню соціально необхідних умінь і навичок полегшення комунікації, зняття бар'єрів соціальної ізоляції, продуктивного вирішення питань із соціальним оточенням	I / Гр	60/150 за потреби згідно з графіком
7.8	Проведення тренінгів, спрямованих на усунення психосоматичних проблем	Гр	120 за потреби згідно з графіком
7.9	Допомога в прийнятті норм і правил життя на волі, розвиток необхідних соціальних навичок, втрачених під час відбування покарання, формування та розвиток соціальних компетенцій	I / Гр	60/150 за потреби
8	Участь в організації та діяльності груп самопомогі***		
8.1	Сприяння особистісному зростанню отримувача соціальної послуги консультування шляхом формування розуміння своїх обов'язків у міжгруповій взаємодії, навичок співіснування з іншими членами групи в обставинах, які змінюються, та навичок, необхідних для "вибудовування" психологічної дистанції у груповій взаємодії	Гр	120 за потреби згідно з графіком
8.2	Досягнення емоційної стабільності шляхом вивчення групового досвіду	Гр	120 за потреби згідно з графіком
8.3	Зміна поведінки, яка ускладнює соціальне функціонування отримувача соціальної послуги консультування, через взаємовідносини в групі та використання механізмів зворотного зв'язку	Гр	120 за потреби згідно з графіком
8.4	Полегшення комунікації, зняття бар'єрів соціальної ізоляції, вирішення питань, пов'язаних із соціальним оточенням	Гр	120/150 за потреби згідно з графіком
8.5	Адаптування до нової життєвої ситуації через активізацію сильних сторін особистості, самореалізацію в трудовій діяльності чи творчості, розширення кругозору та світогляду, подолання екзистенційних проблем	Гр	120/150 за потреби згідно з графіком
9	Допомога у зміцненні / відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків		
9.1	Відновлення соціальних контактів, особистісного статусу та соціальної ролі в сім'ї, трудовому колективі, референтних групах тощо, втрачених отримувачем послуги соціальної адаптації в результаті складних життєвих обставин	I / Гр	60/120 за потреби
9.2	Допомога в аналізі проблем сімейногоспількування отримувача соціальної послуги, виявлення конфліктогенних зон, знаходження альтернативних шляхів виходу і прийняття рішень	I / Гр	60/120 за потреби
9.3	Підтримка близьких родичів отримувача соціальної послуги та його найближчого соціального оточення	I / Гр	60/150 за потреби
9.4	Корекція сімейної ситуації, розроблення заходів, спрямованих на підтримку сім'ї в різних сферах її життєдіяльності	I / Гр	60/150 за потреби

9.5	Формування здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі	I / Гр	30/120 за потреби
9.6	Кризове втручання та соціальний супровід сім'ї	I	120 за потреби
9.7	Формування позитивного способу життя через відновлення особистісного статусу, позитивних звичок, навичок, трудової кваліфікації, набутих до позбавлення волі	I / Гр	90 - 150 за потреби згідно з графіком
9.8	Налагодження та встановлення нових соціальних контактів, формування референтних груп отримувача соціальної послуги	Гр	120 за потреби
10	Сприяння в отриманні правової допомоги		
11	Сприяння працевлаштування		
11.1	Сприяння проведенню експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації	I	45 за потреби
11.2	Сприяння у встановленні зв'язків з фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами, які надають послугу соціального супроводу при працевлаштуванні	I	45 за потреби
12	Сприяння в отриманні інших соціальних послуг і консультацій фахівців відповідно до виявлених потреб		